

SIMON DUBNOV

**KRATKA
ISTORIJA JEVREJSKOG
NARODA**

PREVOD
SA ENGLESKOG I FRANCUSKOG
IZDANJA

REDAKTORI:
DAVID LEVI-DALE
LUCI MEVORAH-PETROVIĆ

NACRT KORICA:
Ing. arh. VITALIJE KATERINIĆ

IZDAVAČ:
SAVEZ JEVREJSKIH OPŠTINA JUGOSLAVIJE
BEOGRAD, ULICA 7. JULA 71a

SIMON DUBNOV

**KRATKA
ISTORIJA JEVREJSKOG
NARODA**

UVODNE NAPOMENE

Iako podataka o prvim pisanim radovima iz istorije Jevreja imamo još davno pre konačne redakcije biblijskih knjiga, a otad kroz celu antiku i srednji vek, moderna istoriografija o Jevrejima uglavnom počinje tek u prvoj polovini XIX veka. Danas postoji ogroman broj radova iz te oblasti, u mnogim zemljama i na mnogim jezicima. I na srpskohrvatskom jeziku postoji priličan broj takvih radova, naročito od početka XX veka naovamo. Međutim, sintetičkih radova koji obrađuju istoriju Jevreja od najdavnijih vremena do sadašnjosti kao celinu, na našem jeziku do sada nije bilo, izuzev nekih srednjoškolskih udžbenika (poslednji je objavljen u dve sveske, 1933. i 1935. godine u izdanju našeg Saveza). Ta izdanja se više ne mogu dobiti, a delimično su — i metodski i sadržinski — zastarela za savremenu upotrebu. Potreba za objavljivanjem nekog novijeg sintetičkog rada iz istorije jevrejskog naroda na našem jeziku je, međutim, očevidna. Za njega postoji interesovanje kod šireg kruga jugoslovenskih čitalaca koji se sve više zanimaju za istoriju uopšte, pa i za istoriju Jevreja, jednog od najstarijih kulturnih naroda, čiji delovi žive i u krajevima današnje Jugoslavije oko 2000 godina i čija prošlost predstavlja isto tako sastavni deo istorije jugoslovenskih zemalja kao i sastavni deo istorije jevrejskog naroda kao celine. Ovo interesovanje je u naše vreme i posebno poraslo usled krupnih događaja u skoroj prošlosti kao što su masovno uništenje Jevreja pod zločinačkim fašizmom, njihovo značajno učešće u antifašističkoj borbi, postanak države Izrael i specifični oblici života i rada jevrejskih manjinskih grupa u mnogim zemljama sveta. Razume se da za istoriju Jevreja postoji naročito interesovanje i kod samih pripadnika naše jevrejske zajednice, posebno i kod naše omladine, koji žele da upoznaju i bolje shvate dugu i burnu prošlost zajednice iz koje su potekli:

Pošto zasad još ne postoje ni objektivni ni subjektivni uslovi da se kod nas napiše originalno delo iz celokupne istorije jevrejskog naroda, trebalo je opredeliti se za prevodenje nekog dela iz obimne literature na drugim jezicima.

Izbor nije bio lak, jer je trebalo voditi računa o tome da delo bude dovoljno popularno za prosečnog čitaoca, a ipak rađeno na solidnim naučnim osnovama, da ne bude preobimno, da cena bude pristupačna itd. Imajući sve to u vidu opredelili smo se za prevodenje „Kratke istorije jevrejskog naroda“ u jednom tomu, a iz pera velikog rusko-jevrejskog istoričara S. M. Dubnova (1860 — 1941), koja u suštini predstavlja sažeti rezime iz njegovog velikog naučnog dela „Svetska istorija jevrejskog naroda“ u 10 tomova. Dubnov je ovu knjižicu, koja je doživela mnoga izdanja na raznim jezicima, sam više puta dopunjavao i tako je aktualizirao uglavnom do pred početak drugog svetskog rata. Posle njegove tragične smrti (ubijen je od nemačkih nacista u Rigi) su drugi kompetentni autori u novijim izdanjima donekle dopunjavali poslednja poglavlja knjige i tako — bar u glavnim crtama — obuhvatili i vreme do 1948. godine (stvaranje države Izrael). Ovo je izdanje prevedeno sa takvih dopunjenih izdanja na engleskom i francuskom jeziku. Njegove osnovne odlike su sažetost, preglednost, veoma studiozna naučna osnova, lep način izlaganja, kao i originalnost u nekim osnovnim koncepcijama i mnogim pojedinostima. Neke njegove slabosti izviru iz pozitivističke koncepcije autora i iz nekih njegovih subjektivnih stavova, naročito prema izvesnim aktuelnim problemima njegovog vremena, u kojima je učestvovao ne samo kao istoričar, nego i kao istaknuti publicista i društveno-politički radnik sa svojim koncepcijama koje nisu uvek bile adekvatne. Na neke od tih slabosti ukazano je detaljnije u pogovoru ovoj knjizi, koji ne pretenduje na to da „koriguje“ velikog autora, nego da pomogne čitaocu da sa što više kritičnosti koristi ovo delo.

Pored nekih drugih nedostataka koje ovo izdanje svakako ima, njemu nedostaje dodatno posebno poglavlje iz istorije Jevreja u jugoslovenskim zemljama. Od takve prvobitne namere se odustalo, u nadi da ćemo u doglednoj budućnosti biti u stanju da o tome objavimo posebnu publikaciju.

Predajući našoj javnosti ovu knjižicu dosad najznačajnijeg jevrejskog historiografa XX veka, verujemo da će ona korisno poslužiti svima koji žele da u glavnim crtama upoznaju istoriju jevrejskog naroda.

SAVEZ JEVREJSKIH OPŠTINA JUGOSLAVIJE

ŠTA JE JEVREJSKA ISTORIJA?

Jevrejska istorija nam govori o tome kako je jevrejski narod živeo od vremena kada se pojavio pa do današnjih dana. Narod je kao velika porodica, a velika se porodica može uporediti sa drvetom. Kao što grane rastu iz stabla drveta, tako i porodica raste i postaje skup mnogih porodica sa decom, unucima i praunucima. A ako to potraje dugo i obuhvati lanac više generacija, postepeno se stvara narod koji se sastoji iz mnogo hiljada pa i miliona porodica.

Na taj način se formirao i jevrejski narod. On živi već više od tri hiljade godina. Nekada je imao svoju zemlju zvanu Erec Jisrael, u kojoj je ceo narod govorio jednim jezikom. Kasnije se rasuo po svetu i zbog toga je govorio različitim jezicima zavisno od toga u kojoj se zemlji našao. Ali su Jevreji svugde osećali da su članovi iste porodice, da su braća i sestre. Kako je jevrejski narod proživio vreme od početka dijaspore i šta su podnosile stotine generacija tokom ovih godina u zemljama u kojima su živeli, opisano je u istoriji Jevreja.

Istorija jevrejskog naroda deli se uglavnom na dva perioda:

1. **Istočni period** obuhvata vreme kada su Jevreji živeli u Aziji i Africi na obalama Sredozemnog mora: u svojoj sopstvenoj zemlji Palestini (ili Erec Jisraelu) i u susednim zemljama Vaviloniji i Egiptu. Ovaj period trajao je više od dve hiljade godina, sve do propasti velikih kulturnih centara u Palestini i Vaviloniji.

2. **Zapadni period** počinje u vreme kada se većina jevrejskog naroda iselila u evropske zemlje u kojima su pojedine grupe stvorile jevrejske kulturne centre. Kasnije, usled novih seoba, nastao je još jedan veliki jevrejski centar, u Americi. Ovaj period traje već hiljadu godina.

PRVI DEO — Istočni period

**JEVREJI U PALESTINI
I SUSEDNIM ZEMLJAMA
U STAROM I SREDNJEM VEKU**

I. GLAVA

PRAOTAC AVRAM I PATRIJARSI U KANAANU

Pre četiri hiljade godina u zemljama Azije i Afrike koje leže na istočnim obalama Sredozemnog mora, živeli su veliki narodi. Ovi su narodi stvorili dve moćne države: Vaviloniju i Egipat. Između ove dve velike države prostirale su se manje zemlje, Aram (Sirija) i Kanaan (Palestina), u kojima su živeli Feničani i drugi narodi. Bilo je tu još i manjih plemena ili grupa porodica, koje nisu imale svoje teritorije, pa su se, sa svojim stadima, seljakele od jedne zemlje do druge (nomadi). Među ovim manjim plemenima nalazili su se i „Ivrim“ ili Hebreji, koji su lutali između Vavilonije i Egipta pod vođstvom svog starešine Avrama (Avraam). Avram (Avraam Haivri) je postao prvi praotac naroda Ivrim koji je kasnije nazvan jevrejskim narodom. Čak i danas Avrama nazivaju „Avraam Avinu“ — „Avram naš praotac“.

Avramovo pleme bilo je poreklom iz Vavilonije, iz drevnog grada Ura (u Haldeji). To je bilo nomadsko pleme koje je jedno vreme živelo u Aram Naharaimu, u Mesopotamiji, zemlji između reka Tigrisa i Eufrata. Kasnije su se Avram i njegova porodica odvojili od naroda aramejskog i doselili u Kanaan. Jevrejski sveti spisi govore nam da je u ono vreme — kada su druga plemena obožavala slike sunca i meseca i razne prirodne sile — Avram verovao da postoji samo jedan bog koji je stvorio sunce, mesec i sve ostalo. Predanje kazuje da se jednom prilikom bog pojavio Avramu i rekao mu: „Idi iz zemlje svoje i od roda svojega u zemlju koju ću ti ja pokazati! I učiniću od tebe velik narod koji će biti blagosloven među narodima sveta.“ Avram je prošao celi Kanaan dok nije došao u Egipat. Ali je tamo kralj Egipta hteo da mu

otme ženu Saru, pa je zbog toga morao da sa svojim na-
pusti zemlju. Nastanili su se na jugu Kanaanu, blizu grada
Hebrona. Kao svi nomadi, i oni su živeli pod šatorima i bavili
se stočarstvom. Avram je od svojih dveju žena imao dva
deteta; od svoje sluškinje Hagare, koja je bila Egipćanka,
imao je sina Išmaela, a od svoje žene Sare — sina Isaka. Ove
dve žene nisu živete u slozi, pa je Avram Hagaru i Išmaela
poslao u pustinju. Tu je Išmael odrastao i postao pustinjač.
Njegovi potomci su Arapi, pustinjski nomadi. Tako je Isak
ostao jedini Avramov naslednik. On se oženio Rebekom, svo-
jom rođakom, koja je došla iz Arama, i živete je i posle smrti
svojih roditelja u južnom Kanaanu, gde se bavio zemljorad-
njom i stočarstvom.

Isak je imao dva sina, Esava i Jakova. Jakov je bio mi-
ran mladić koji je vreme provodio kod kuće. Esav je, napro-
tiv, bio preke naravi i voleo je da tumara poljima i šumama
i da lovi životinje i ptice. Rebeka, njihova majka, volela je
mnogo više povučenog i skromnog Jakova nego žestokog
Esava; kada je Isak već ostareo i kada mu se bližio kraj,
ona je želela da glava porodice postane Jakov, a ne Esav. Ali
Jakov nije mogao postati glava porodice bez Isakovog blago-
slova. Isak, koji je već bio slep, zamolio je jednom prilikom
Esava da mu donese mesa za jelo i obećao mu svoj blago-
slov. Esav je rado pošao u polje u lov da bi udovoljio očevoj
želji, ali je Rebeka, koja je saznala za Isakovu želju, nagovo-
rila Jakova da on umesto svoga brata ponese ocu koze meso,
koje je ona sama skuvala, i da na taj način primi blagoslov
umesto Esava. Kada je Jakov došao do svog oca Isaka, ovaj
je mislio da je to Esav i, pošto ga je blagoslovio, imenovao
ga budućim starešinom plemena. Uskoro posle toga stigao je
Esav sa svojim poklonom, ali je već bilo kasno. Isak je ipak
i njega blagoslovio da bi bio moćan i bogat, iako podređen
Jakovu. Esav je bio ljut i hteo je da ubije svoga brata zato
što mu je preteo očevo blagoslov. Rebeka je odmah poslala
Jakova u Aram da onde ostane kod njenog brata Labana dok
Esava prođe gnev.

Dalja priča o Jakovu, poslednjem od tri patrijarha jevrej-
skog naroda, opisana je u Bibliji. Jakov je stigao u Aram i
živete je tamo sa svojim ujakom Labanom Aramejcem, koji

je imao polja i stada ovaca u blizini grada Harana. Kada se Jakov približavao gradu sreo je lepu Rahelu, mlađu ćerku Labanovu, i odmah se zaljubio u nju. Jednom je Jakov rekao Labanu: „Ako mi budeš dao Rahelu za ženu, radiću ti na poljima sedam godina.“ Laban je pristao, a Jakov je sa radošću služio za svoju ljubljenu buduću ženu. Preko dana terao je ovce na pašu, a noću ih je čuvao. Sedam godina je prošlo kao nekoliko dana. Međutim, Laban je prevario svog sestrića; umesto Rahele dao mu je Leju, stariju ćerku. Kada je Jakov tome prigovorio, Laban je objasnio da u njegovom narodu nije običaj da se mlađa sestra uda pre starije. Jakov je morao da služi još drugih sedam godina za Rahelu, pa je tako stekao dve žene. Sa Lejom je Jakov imao šest sinova i jednu ćerku. Sinovi su mu bili: Ruben, Simon, Levi, Juda, Isahar i Zebulon, a ćerka se zvala Dina. Rahela mu je rodila samo dva sina: Josefa i Benjamina. Osim ove dece Jakov je i sa svojim sluškinjama imao četiri sina, koji su se zvali: Dan, Naftali, Gad i Ašer. Kasnije su ovih dvanaest Jakovljevih sinova imali svoje porodice koje su postepeno izrasle u dvanaest plemena (švatim) ili grupa porodica, koje su zajedno stvorile narod Izraela. Ime Izrael potiče od drugog imena Jakovljeva koji se zvao Izrael. Njegova deca i naraštaji posle njih nazivali su se Bne Jisrael (Sinovi Izraela), a staro ime naroda „Ivrim“ promenilo se u Izrael.

Kada je Jakov sa svojim ženama i decom napustio Aram i vratio se u Kanaan, sreo je na putu Esava. Dva brata su se pomirila i Jakov se nastanio u centralnom Kanaanu blizu gradova Šehem i Bet-El, dok su Esav i njegova porodica krenuli dalje na jug, u arabijsku pustinju, gde su kasnije njihovi potomci obrazovali narod Edoma.

Međutim, Jakovu nije bilo suđeno da dugo živi u Kanaanu. U njegovoj porodici dogodila se nesreća: njegov najmlađi sin i mezimac, Josef, iznenada je nestao. Dogodilo se ovo: Jakov je više od svoje ostale dece voleo Josefa, sina voljene i rano preminule Rahele. Josef se tom ljubavlju razmetao pred svojom starijom braćom i predstavljao se za najboljeg u porodici. Braća su postala ljubomorna i omrzla ga. Jednog dana Josef je pošao u polje gde su njegova braća čuvala stado. Smatrajući da se stekla zgodna prilika da kazne

Josefa za njegovu razmetljivost, zgrabila su ga, bacila u duboku jamu i otišla prepuštajući ga sudbini. Kasnije je jedna grupa Arapa slučajno prolazila pored jame. Videći Josefa, izvukli su ga i povelu u Egipat, gde su ga prodali kao roba. A braća, pošto su se vratila do jame i videla da je Josef nestao, rekla su Jakovu da se izgubio; u stvari, ni sama nisu znala šta se sa njim dogodilo.

U Egiptu je Josef najpre postao rob u bogatoj kući veleposednika Putifara, koji je bio zapovednik faraonove garde. Jednom prilikom Josef je izazvao gnev Putifarove žene, pa je bačen u tamnicu. U zatvoru su se svi čudili Josefovoj bistrini, a naročito njegovoj sposobnosti da tumači snove i da licu koje ih je snilo proriče sudbinu. Glas o Josefovoj sposobnosti dopro je do samog faraona; uskoro mu se pružila prilika da se pokaže i na delu. Sam faraon je usnio dva sna koja su ga mnogo mučila. Prvi je bio ovaj: na pašnjaku kraj svoje palate video je sedam debelih i sedam mršavih krava; mršave krave su progutale debele, a nisu postale deblje. Drugi san je bio sličan prvom: video je sedam klasova punih zrnevlja i sedam šturih sa jedva nešto zrna; sedam šturih progutalo je sedam jedrih, a nisu postali teži. Nijedan od kraljevih vračeva nije mogao da protumači ove snove, pa je pozvan Josef koji ih je objasnio: sedam debelih krava i sedam jedrih klasova žita znače da će Egipat imati sedam godina dobre žetve i izobilja, a sedam mršavih krava i sedam šturih klasova znače da sedam godina neće na poljima ništa rasti. San, rekao je Josef, bio je božja opomena faraonu da za vreme sedam dobrih godina pripremi dosta hrane za sedam oskudnih, kako narod ne bi umirao od gladi. Faraonu se dopao Josefov savet; pustio ga je iz zatvora i imenovao za guvernera, kako bi mogao da sprovede plan o pripremanju zaliha hrane za narod za sedam mršavih godina koje su se očekivale. Josef ga nije razočarao; u kraljevskim žitnicama nagomilao je toliko hrane da je narod iz drugih zemalja, kada je došlo doba gladi, dolazio u Egipat da nabavi namirnice.

U to doba vladala je glad i u zemlji Kanaan i Jakov je poslao svoje sinove u Egipat da nabave žita. Tako su došli do guvernera i ne znajući da je on njihov izgubljeni brat. Josef ih je, međutim, odmah poznao i, pošto ih je najpre

malo zastrašio praveći se da će prema njima biti strog, rekao im: „Ja sam vaš brat Josef koga ste oterali u Egipat. Nemojte se plašiti, jer mora da me sam bog poslao ovamo da bih vas snabdeo hranom. Idite kući i dovedite našeg starog oca da bismo ovde svi zajedno živeli.“ Kada je Jakov čuo da je Josef živ, nastanio se sa celom porodicom u oblasti Gošen, u Egiptu, gde su i dalje čuvali ovce kao što su to činili i u Kanaanu.

2. GLAVA

SINOVI IZRAELA U EGIPTU — ROPSTVO I OSLOBOĐENJE

Jakovljeva deca i deca njihove dece živela su u Egiptu dugo godina, a Josef i njegova braća bili su već odavno umrli. Porodice sve dvanaestoro braće su se namnožile i prerastle u bratstva i plemena i oblast Gošen bila je puna sinova Izraela. Egipćani su se uznemirili, a novi egipatski vladar se uplašio da bi tokom vremena doseljenici mogli zauzeti celu zemlju i ovladati njome. Zato se odlučio da ih učini robovima. Da bi podigao nove gradove on je za njihovu izgradnju doveo robove iz stranih zemalja, a sa njima i Jevreje iz Gošena. Tako je podigao dva grada, Pitom i Ramzes; ovaj drugi je nazvan tako u spomen velikog faraona Ramzesa II. Postavio je nadzornike koji su sinove Izraela terali na rad i gonili da kopaju ilovaču, da peku cigle i podižu velike građevine, verujući da će ih težak napor i grubi postupak fizički oslabiti, pa će postepeno izumreti; ali što su sinovi Izraela bili više tlačeni i proganjani, to su se više množili. Svirepi faraon je tada smislio nov plan i naredio da se sva novorođena muška deca utope u Nilu i da se samo ženska ostave u životu. Velik je bio bol jevrejskih majki kojima su bila otrgnuta deca, a mnoge su pokušale da svoje novorođene dečake sakriju od egipatskih činovnika. Jedna takva majka, da bi spasla svoje dete, položila ga je u kotaricu i sakrila kraj reke. Toga dana pošla je faraonova ćerka sa svojim sluškinjama na reku da se kupa i primetila kotaricu. Otvorila je i ugledala muško dete kako plače. Videla je da je dete jevrejsko, ali je želela da ga spase; naredila je da dovedu jednu Jevrejku, a slučaj je hteo da su doveli baš majku tog deteta, i predala joj dete da ga odgoji. Dečak je dobio ime Mojsije i odrastao je pod zaštitom kraljeve porodice.

Kada je Mojsije odrastao, počeo je da posmatra kako žive njegova braća i video koliko pate u ropstvu radeći na teškim poslovima. Jednom prilikom, kada je bio u polju, spazio je kako Egipćanin zlostavlja Jevrejina. Mladi Mojsije tako je snažno udario Egipćanina da je ovaj pao i na mestu ostao mrtav. Faraon je čuo šta je Mojsije uradio i hteo je da ga kazni, ali je Mojsije pobjegao u obližnju pustinju, gde se pridružio jednoj pastirskoj porodici. Jednog dana, kako kazuju stare knjige, krenuo je sa svojim stadom i došao sve do gore Sinajske. Odjednom je ugledao žbun kako gori ali ne sagoreva, iako je sav zahvaćen plamenom. Tog trenutka čuo je glas: „Mojsije, Mojsije, nemoj se približavati žbunu, ali izuj obuću svoju jer je mesto gde stojiš sveta zemlja. Ja sam bog Avramov, Isakov i Jakovljev. Videh nevolju naroda svojega u Egiptu i čuh njegov vapaj i sidoh da ga izbavim iz ropstva i odvedem u zemlju kojom teku med i mleko. Ja ću te poslati faraonu i ti ćeš mu reći neka dopusti mom narodu da izađe iz Egipta. Potom ćete mi služiti na ovoj gori.“

Uplašen i drščući, Mojsije je upitao boga: „Kad dođem do svoje braće, kako ću im reći da je ime tvoje?“ I ponovo je čuo glas: „Ja sam onaj koji jeste, koji je bio i koji će uvek biti. Reci svojoj braći da te je poslao bog Jevreja i naredio ti da ih povedeš u pustinju. Ako vam vladar Egipta ne dopusti da odete, pokazaću mu svoju moć.“

Mojsije se vratio u Egipat svojoj porobljenoj braći i rekao im šta je čuo od boga. Njegova poruka obradovala je sinove Izraela. Kada je, međutim, došao faraonu i molio ga da dopusti sinovima Izraela da napuste zemlju pošto žele da služe svome bogu u pustinji, faraon je uzviknuo: „Ja ne poznajem vašeg boga niti ću dopustiti tvome narodu da ode. Idi i nemoj ometati moje robove u radu njihovom.“ I naredio je nadzornicima da jevrejskim robovima nametnu još teže poslove. Tada je Egipat zadesilo deset strašnih zala. Voda u rekama postala je crvena kao krv, tako da je bilo nemoguće da se pije. Žabe su prekrile čitavu zemlju. Komarci su zatim doneli epidemiju, a posle toga su jata skakavaca i muva uništila svu žetvu. Potom je nastala takva tama da tri dana ljudi nisu mogli da vide jedni druge. Na kraju, u svakoj egiptskoj porodici umrlo je najstarije dete. Pri pojavi svakog od tih zala faraon je u strahu obećavao da će pustiti sinove

Izraela da odu, ako Mojsije izmoli od boga da ukloni zlo. Ali čim bi zlo prestalo, on bi pogazio svoju reč i zadržao ih u ropstvu. Tek kada su u svakoj egipatskoj porodici počeli da umiru prvenci, faraon je rekao Mojsiju: „Izvedi sve Jevreje iz Egipta što brže možeš!” Sinovi Izraela na brzinu su se pripremili za odlazak. Umesto hleba kao hrane za put ispekli su testo bez kvasca i pod vođstvom Mojsijevim smelo su pošli u pustinju u pravcu Crvenog mora (Jam Suf). Neda-leko od obale stigli su ih faraonovi konjanici koji su hteli da im spreče prelaz, jer se faraon ponovo predomislio. Mojsije je naredio svom narodu da krene pravo u more pošto se voda usled jakog vetra povukla, pa je tako oplićala i omogućila im da je bez opasnosti pređu. Ali kada su Egipćani pokušali da ih slede, vetar je prestao da duva i voda se vratila i preplavila ih, tako da su se svi utopili zajedno sa konjima i kočijama. Velika je bila radost sinova Izraela kada su osetili da nisu više robovi, da su ponovo slobodni ljudi.

3. GLAVA

MOJSIJE „NAŠ UČITELJ“ I LUTANJE PO PUSTINJI

Dugo vremena su sinovi Izraela, sada slobodni, lutali po pustinji, gde su često patili zbog nestašice hrane i vode. Pre svega, Mojsije ih je odveo do gore Sinajske gde mu je pre toga bilo obećano oslobođenje njegovog naroda ako ovaj ostane veran jedinom bogu. Želeo je da sam narod čuje u šta treba da veruje i kako treba da živi. Radi toga su se utaborili u podnožju planine. Iznenada je gusta magla prekrila planinski vrh, na kojem je izbio siv plamen, a iz planine je dopirao glas:

1. Ja sam gospod bog tvoj koji sam te izveo iz zemlje misirske.
2. Nemoj imati drugih bogova osim mene, ne gradi sebi lika rezana niti kakve slike i nemoj im se klanjati.
3. Ne pominji uzalud ime gospoda boga svojega.
4. Svetkuj dan odmora (subotu). Šest dana radi a sedmi je dan odmora za tebe i za tvoju decu, za tvoje sluge i za tvoju stoku.
5. Poštuj oca svojega i mater svoju, da ti se produže dani na zemlji.
6. Ne ubij.
7. Ne čini preljube.
8. Ne kradi.
9. Ne svedoči lažno.
10. Ne poželi kuće bližnjega svojega, niti išta što pripada bližnjemu tvojemu.

To je bilo tih „deset zapovesti“, to su bili prvi zakoni vere i morala bez kojih nijedna zajednica ljudskih bića ne može da živi. Ne ubijati, ne krasti, ne varati, ne oteti od drugih ono što je njihovo, poštovati oca i majku, odmarati se jedan dan u sedmici, ne klanjati se kamenim ili drvenim idolima, već verovati u jednog boga koji vodi jevrejski narod — sve su ovo sinovi Izraela čuli od svog vođa Mojsija, nazvanog „rabenu“, „naš učitelj“, kad su se oslobodili ropstva i stekli slobodu. Mojsije je deset zapovesti uklesao u kamene ploče da bi ih svako mogao da pamti i poštuje.

Ali u narodu nije svako bio kadar da shvati uzvišenost ideja velikog učitelja. Bilo je mnogo onih koji nisu mogli da veruju u boga kojeg nisu videli. U Egiptu su videli kako se narod klanja bogovima u liku vola ili teleta, pa su i sebi načinili kip teleta (zlatno tele), obigravali oko njega i obožavali ga govoreći: „Ovo je naš bog, bog koji nas je izbavio iz zemlje egipatske.“ Kada je Mojsije to video, toliko su ga obuzeli gorčina i bes da je razbio ploče na kojima je bila uklesana i zapovest koja je zabranjivala obožavanje kipova. Ali ga je bes ipak prošao, jer je shvatio da se narod — naročito onaj koji se tek oslobodio ropstva — ne može tako brzo da prilagodi novom redu. Napravio je nove ploče i smestio ih u poseban kovčeg, a iznad kovčega podigao je šator koji je služio kao hram sinova Izraela. Seleći se po pustinji sa mesta na mesto, oni su uvek sobom nosili ovo svetilište.

Četrdeset godina su sinovi Izraela lutali po pustinji između Egipta i Kanaana. Mojsije im je obećao da će ih dovesti u Kanaan (Palestinu), u zemlju gde su živeli patrijarsi Avram, Isak i Jakov. Međutim, južne su granice Kanaana bile zaposednute od plemena Amon, Moab i Edom, koja nisu dopustila sinovima Izraela da prođu, pa su tako bili primorani da se kreću polako prema istočnoj granici, preko pustinja što su se širile do reke Jordana (Transjordanija). Ovde su se podelili u dvanaest plemena (švatim). Svako je pleme bilo jedno bratstvo ili porodica koja je poticala od jednog od Jakovljevih sinova, pa su prema tome i nazivana po njihovim imenima: Ruben, Juda, Levi itd. Pleme Josef je imalo dve grane nazvane po imenima Efrajima i Manasea, sinova Josefovih. Sva plemena su bila naoružana i svako se kretalo pod svojim sopstvenim stegom. Na svom putu morala su da

se brane od pustinjskih plemena i tako su se razvila u grupe spremne za ratovanje sa narodima Kanaana, koji im nisu dopustili ulaz u zemlju. Prvi rat je izbio istočno od Jordana. Izraelci su iz te zemlje izgnali ratoborno pleme Amonićana i zauzeli pojas blizu Amona i Moaba. Nekoliko plemena se naselilo u ovoj oblasti koja je bila pogodna za stočarstvo. Ostala plemena su morala da čekaju dok su mogla da prodru u unutrašnjost Kanaana gde su nekad živeli patrijarsi.

Mojsiju, međutim, nije bilo dato da sve Jevreje naseli u „obećanoj zemlji“. Bio je star i osećao je da mu se bliži kraj. Pred smrt okupio je oko sebe narodne starešine i savetovao im da u novoj zemlji žive u skladu sa zakonima slabode i pravde, kao što je propisano božjim zapovestima. Za vođu je postavio Jošuu, sina Nunovog. Posle toga Mojsije se popeo na vrh planine Nebo (Navav), odakle je mogao da vidi celu zemlju kanaansku s obe strane Jordana. U dubokoj žalosti stajao je tu dok ga nije izdala snaga i dok nije umro. Trideset dana je narod Izraela žalio smrt svog velikog izbavitelja i učitelja, koji ga je učinio tako različitim od okolnih plemena pokazavši mu novi put u život.

4. GLAVA

KAKO JE KANAAN POSTAO EREC JISRAEL — SUDIJE

U to je vreme zemlja Kanaan (Palestina), koja se nalazila između Sredozemnog mora i reke Jordana, bila nastanjena malim plemenima od kojih je svako imalo svog poglavicu ili kralja. Kada su sinovi Izraela pod vođstvom Jošue stigli do Jordana, Kanaanci nisu bili spremni za borbu. Nedaleko od Jordana nalazio se utvrđeni grad Jeriho, koji su Izraelci opsedali. Posle opsedanja od sedam dana zidovi tvrđave su se srušili, a napadači su ušli u grad. Širom Kanaana pronela se vest da nadire velika vojska sa namerom da zauzme zemlju i da izгна starosedeoce. Slabija plemena zahvatila je panika, pa su pustila Izraelce u svoje gradove i sela; plemena koja su pružala otpor delom su proterana, a delom podjarmljena.

Posle niza ratova jevrejska plemena su se naselila u zemlji kanaanskoj, koja je tako postala zemlja Izraela (Ereč Jisrael). Ona su među sobom podelila teritoriju, svako pleme je dobilo svoj deo, osim plemena Ruben i Gad koja su ostala na drugoj strani Jordana. Centralnu oblast su naselila dva velika plemena, Efrajim i Manase; jug, plemena Juda i Benjamin; severne pokrajine, plemena Naftali, Ašer, Isahar i Zebulon. Samo pleme Levi nije dobilo sopstvenu zemlju, pa su se njegovi pripadnici rasuli među ostala plemena. Posle Jošueine smrti sinovi Izraela nisu imali zajedničkog vođu, već je svako pleme imalo svog starešinu ili sudiju. Susedni narodi iskoristili su ovu razjedinjenost Izraelaca i napadali ih pojedinačno da bi povratili svoju zemlju. U časovima opasnosti više se plemena udruživalo stvarajući jedinstvenu vojsku pod zapovedništvom jednog herojskog sudije (gibora) i borilo protiv napadača.

Tako je na severu Palestine, gde su pleme Naftali i još neka druga plemena živela među stranim življem, jednog dana ratnik po imenu Sisara šakupio veliku vojsku i napao pleme Naftali i susedna jevrejska plemena. Jevreji su se sklonili u gradove moćnog plemena Efrajim. U to vreme živela je na brdu Efrajim žena velike mudrosti po imenu Debora. Bila je nadahnuta „proročica“ koja je govorila u božje ime. Ona je pozvala pripadnike plemena Efrajim da pomognu svojoj braći na severu i odredila Baraka, vođu plemena Naftali, za starešinu izraelske vojske koja će se boriti protiv Sisara. Debora je i sama krenula sa vojskom, a izraelski junaci su pobedili trupe Sisare, koji je utekao i sklonio se pod šator jedne žene koja ga je na spavanju ubila. Debora je slavila ovu pobedu pesmom koja počinje rečima: „Pevam pesmu zahvalnicu gospodu bogu Izraela . . . Ne bejaše vođe u Izraelu dok ne dođoh ja, Debora, kao majka Izraela.“

Međutim, uskoro je izbio nov rat sa nomadima. To su bili hrabri borci i teško ih je bilo pobediti. Oni su se na svojim devama spustili iz pustinje, uništili su letinu i odveli stoku. U to vreme starešina Jevreja bio je Gideon iz plemena Manase, koji je pozvao narod na oružje; mnogo hiljada ih se odazvalo, pa ih je bilo i više nego što je Gideon očekivao. Zato je objavio da se mogu vratiti kućama svi koji žele. Mnogi su to i učinili, tako da je na kraju ostalo samo tri stotine junaka. Sa njima je izvojevao veliku pobedu i nomadski napadači su izgnani iz zemlje. Starešine naroda, puni zahvalnosti i poštovanja, pošli su Gideonu i ponudili mu da bude kralj Izraela, ali je Gideon odgovorio: „Niti ja niti moja deca neće vladati nad vama. Bog je vaš kralj.“

Tokom jednog od ovih ratova protiv neprijateljskih plemena došlo je do tragičnog događaja. Jefta iz Gileada, starešina pastirskih jevrejskih plemena koja su naseljavala Transjordaniju, uporno se borio protiv susednog naroda Amona; u jeku borbe ovako se zakleo: „Ako nam bog pomogne da pobedimo neprijatelja, ja ću mu, kad se budem vratio kući, prineti na žrtvu paljenicu prvo živo biće koje mi bude izišlo u susret.“ Desilo se da mu je posle pobeđe prva izišla u susret njegova mlada i lepa kći. Otac je bio teško potresen, ali je rešio da ispuni svoju zakletvu. Kada je kćeri to saopštio, ona je rekla: „To što si se zarekao treba i da ispuniš, ali ostavi

me da dva meseca provedem u planini da oplaćem svoje devojaštvo s drugama svojim." Tako je žrtvovan jedan mladi život zbog varvarskog verovanja — koje je tada još postojalo kod susednih plemena, pa i kod jednog dela jevrejskog naroda — da bog traži ljudske žrtve. Kasnije su kod Jevreja takvi običaji potpuno iščezli.

Uskoro je nov neprijatelj počeo da ugnjetava plemena koja su živela na jugu, blizu mora. Ovog puta pritisak je dolazio od Filisteja koji su živeli u Gazi, Aškalonu i drugim gradovima i njihovoj okolini, a predstavljali su stalnu pretnju za plemena Dan i Juda. Jedan od poglavica plemena Dan, po imenu Samson, borio se sam protiv Filisteja i zadavao im mnogo muka. Jednom su Samsona primetili u Gazi. Filisteji su zaključali gradske kapije da bi mu sprečili izlaz, ali je tokom noći Samson srušio kapije zajedno sa bravama i gredama, poneo ih do obližnjeg brežuljka i napustio Gazu. Filisteji su se veoma čudili snazi Samsonovoj i tražili su od njegove žene Dalile da im pomogne da zarobe jevrejskog junaka. Dalila, koja je bila Filistejka, volela je svoj narod i pristala je da mu pomogne. Isprva su bili uzaludni njeni napori da sazna tajnu Samsonove snage, ali je najzad ipak uspela laskanjem i ulagivanjem. Pitala je svog muža: „Reci mi u čemu je tajna tvoje čudesne snage?“, i na kraju je Samson, koga je zamorilo njeno navaljivanje, odgovorio: „Ja pripadam sekci Nazirejaca koja ima naročite obaveze. Jedna od njih je i ta da ne sečemo kosu. Od mog detinjstva kosa mi nikad nije bila sečena, a kad bi se odsekla, izgubio bih svoju snagu.“ Za vreme spavanja Dalila mu je odsekla kosu i javila Filistejima da je Samson sad nemoćan. Filisteji su ga zarobili, vezali lancima i bacili u tamnicu. Jednog dana doveli su ga u svoj hram da se pred okupljenim narodom rugaju vezanom neprijatelju. U teškom bolu i očajanju, Samson je uzviknuo: „Gospode bože, daj mi još jednom snagu da bih mogao da umrem zajedno sa Filistejima.“ Tada je obuhvatio stubove hrama i potresao ih tako snažno da se zgrada srušila i pod ruševinama zatrpala hiljade Filisteja a istovremeno i jevrejskog heroja.

5. GLAVA

SAUL, PRVI KRALJ IZRAELA

Filisteji su postepeno, šireći svoju vlast, počeli da napadaju zemlju Efrajima u srednjem Kanaanu. Onda, u gradu Šilo, bio je smešten Miškan sa zavetnim pločama koje su sinovi Izraela nosili od mesta do mesta za vreme svog lutanja po pustinji. Sveštenik hrama bio je Eli, koji je bio i sudija plemena u centralnom Kanaanu. On je bodrio narod protiv stranih ugnjetača, ali nije uvek imao uspeha. Jednom prilikom Filisteji su upali u grad Šilo, razrušili svetilište i poneli zavetne ploče. Užasnut, stari sveštenik Eli umro je od bola. To se dogodilo pred očima Samuela, mladog pripadnika plemena Levi, vaspitanog u Elijevoj kući, koji je nasledio starca posle njegove smrti. Samuel je bio nadahnuta ličnost, „prorok“. Želeo je da oživi poznavanje Mojsijeve Tore i učio je narod da živi prema njenim zakonima. Kada je, posle Elijeve smrti, postao sudija, bio je primoran da povede narod u rat protiv Filisteja. Ali on nije bio ratnik. U narodu se počelo širiti verovanje da bi samo jedan kralj i ratnik bio u stanju da ujedini sva plemena, da stvori vojsku i oslobodi zemlju od neprijatelja. Starešine naroda došle su Samuelu i molile ga da imenuje kralja koji bi ih poveo u rat. Tada je jedan stasit i lep mladić došao Samuelu i rekao mu: „Ja sam Saul, zemljoradnik iz grada Gilboa, iz plemena Benjamin. Poslali su me da potražim očeve mazge koje su zalutale. Možeš li mi reći kako da ih nađem?“ Samuela je zadivila snažna i energična pojava mladićeva i on mu reče: „Ne brini za mazge jer ti je suđeno da postaneš kralj Izraela.“ Oduševljen ovim rečima, Saul se stavi na čelo izraelske vojske i potuče Amoničane koji su opsedali jevrejski grad Jabeš u Gileadu. Narod

je slavio Saula kao osloboditelja od stranog jarma i kada je Samuel sazvaio skupštinu starešina u gradu Micpa i predložio da se Saul izabere za kralja, ovaj je bio pozdravljen oduševljenim uzvicima: „Živeo kralj!“ Gilboa, grad Saulov, postao je prestonica jevrejske kraljevine.

Tako je osnovana prva jevrejska kraljevina u zemlji izraelskoj. Ovo se dogodilo godine 1030. pre nove ere.

Cela Saulova vladavina protekla je u ratovima protiv Filisteja i pustinjskih plemena (naročito Amalekićana) koji su često upadali u zemlju. Saul je, pod teretom stalnih ratničkih briga i odgovornosti, zapao u tešku melanholiju. Saulovi savetnici su mislili da bi se njegovo dobro raspoloženje najlakše vratilo, ako bi se našao neko da ga zabavlja lepom muzikom i na taj način mu odvрати pažnju od briga. Jednog dana doveli su kralju lepog i bistrog mladog pastira iz Bet-Lehema, iz plemena Juda, po imenu Davida, koji je bio poznat kao dobar svirač na harfi. Davidu je uspelo da razveseli kralja i postao je mezimac njegove kuće. Ubrzo se saznalo da on nije samo sposoban svirač već i veoma vešt i hrabar borac. Jednom prilikom, za vreme rata sa Filistejima, jedan od njih, Golijat, div i borac, izazivao je Izraelce: „Neka jedan od vas izađe na poljanu i neka sa mnom oproba svoje junaštvo. Ako me nadjača i potuče, mi ćemo vam biti robovi, a ako ja pobedim, vi ćete biti naši robovi.“ Saul je veoma želeo da se izazov prihvati i kao podsticaj obećao je svoju kćer za ženu onome koji bude savladao Golijata. Tada je David istupio i rekao: „Ja ću ići i bog će mi pomoći.“ Tako je David prihvatio borbu sa Golijatom. Bez oklopa i bez oružja prilazio je divu. Nosio je uza se samo svoju praćku i nekoliko kamenova koje je usput sakupio. Golijat je sa visine gledao na svog malog protivnika i prezrivo mu govorio: „Jesam li ja pas da mi prilaziš sa kamenjem?“ David je stavio jedan kamen u svoju praćku, potegao i kamen je udario u Golijatovo čelo. Div se srušio i nije mogao da nastavi borbu. David je pritrčao, otpasao mu mač i odsekao glavu. Videvši smrt svog junaka, neprijatelji su se dali u bekstvo, a Izraelci su ih gonili i potukli. David se sa vojskom vratio kući. Pobednike je dočekala povorka žena koje su igrale i pevale: „Saul je pobedio hiljade neprijatelja, ali David desetine hiljada.“

Saul se radovao pobedi Davidovoj, ali je i postao ljubomoran na mladog junaka koga su slavili više nego njega sa-

mog. David se oženio Mihalom, ćerkom Saulovom, kako je to kralj obećao, i prijateljio se sa njenim bratom Jonatanom; ali njegovi odnosi sa kraljem nisu više bili prijateljski, jer je Saul verovao da David želi da mu preotme vlast i da postane kralj. Jednom prilikom je Saul u nastupu potištenosti i besa bacio na Davida koplje i gotovo ga ubio. David je pobjegao i sa malom grupom svojih naoružanih pratilaca duže vremena živeo u pustinji u blizini filistejskih gradova.

U međuvremenu izbio je nov rat između Filisteja i Jevreja. Saul i njegov sin Jonatan pošli su u borbu, ali su ovog puta Jevreji bili pobeđeni, a Saul i njegov sin su poginuli. Kada je David čuo za kraljevu smrt, bio je veoma potišten i ispevao je pesmu tužbalicu: „Kako padoše junaci! Voljeni Saul i Jonatan, ni za života ni u smrti se ne rastadoše. O, kako padoše junaci!”

6. GLAVA

KRALJ DAVID U JERUSALIMU

Oni koji su za vreme ratova bili svedoci junaštva Davida, shvatili su da on treba da postane kralj naroda izraelskog. Najpre je bio priznat za kralja samo svog plemena, plemena Juda, i ustoličio se u gradu Hebronu. Ostala plemena su smatrala da je zakoniti naslednik prestola Saulov sin Išbaal (Išbošet). Između ove dve grupe izbio je građanski rat koji je trajao nekoliko godina. Na kraju, Išbaal je ubijen, a ceo narod je prišao Davidu. U Hebronu su se okupile starešine svih plemenâ i krunisale Davida za kralja.

Uskoro je novi kralj na brežuljcima Jude osnovao prestonicu u Jerusalimu. Dotad je grad držalo pleme Jevuzita, koje ga je utvrdilo i nije dopuštalo svojim susedima iz plemena Juda da u njega uđu. David je osvojio jerusalimsku tvrđavu, sagrađenu na planini Cion, pa je grad dobio novo ime „Ir-David“ — grad Davidov. Novi glavni grad jevrejske kraljevine bio je četiri milenija najčuvaniji grad na svetu, „sveti grad“. David je preneo u Jerusalim zavetni kovčeg, koji se od vremena Elija i Samuela čuvao u nekom udaljenom selu. Postavio ga je u jedno od jerusalimskih svetilišta, da bi onde ostao dok se ne podigne hram dostojan da ga primi.

David je stvorio jaku vojsku, izгнаo Filisteje iz svih izraelskih gradova i potisnuo ih prema jugu. Pobedio je i neprijateljska plemena Moab, Amon i Edom na istoku, a vojska mu je napredovala sve do Damaska, glavnog grada Arama (Sirije). Susedni su narodi sad uvideli da se ne radi više o pojedinačnim plemenima, već da se stvara velika jevrejska država, koju nisu više smeli da napadaju. Tako je uspostavljen mir sa spoljnim svetom, ali su u samoj kraljevskoj porodici izbili razdori i nesuglasice.

Kao što je u ono vreme bilo dozvoljeno, David je pored svoje žene Mihale, Saulove kćeri, imao još žena, a s njima i mnogo dece. Kada je već bio kralj u Jerusalamu, zaljubio se u lepoticu Bat-Ševu, ženu svog oficira Urije, i oteo je od njenog muža. Prorok Natan je zamerio kralju zbog ovog postupka. Prekor je učinio u obliku parabole ispričavši mu: „U jednom gradu bejahu dva čoveka — jedan bejaše bogat i imadaše velika stada ovaca i goveda, a drugi, koji bejaše siromah imadaše samo jednu ovčicu. Jednom prilikom dođe putnik u goste bogatome čoveku, a ovaj ukrade siromahu tu jedinu njegovu ovčicu da bi pripremio jelo za svog gosta.“ Kada David ču ovu priču, uzviknu: „Takav čovek zaslužuje smrt, a neka pre toga naknadi četvorostruku vrednost ovce!“ Tada prorok reče: „Ti si taj čovek. Bog ti je dao kraljevinu, bogatstvo i mnogo žena, pa ipak si oteo Uriji njegovu jedinu ženu!“ Kralj oseti grižu savesti i uzviknu: „Sagrešio sam.“ Tada mu prorok Natan reče: „Za ovo delo bićeš kažnjen time što u tvojoj sopstvenoj kući neće biti mira i što će ti tvoja opstvena porodica doneti nesreću.“

Otad u kući Davidovoj nisu prestajale svađe i prepirke. Deca koju su mu rodile njegove žene, nisu nikada živela u slozi. Svađa je počela između njegovih dva najstarija sina, Amnona i Absalom, dece dveju majki. Amnon je teško uvredio lepu Tamaru, sestru Absalomovu, koji je rešio da mu se za ovo osveti. Priredio je gozbu na koju je, među ostalima, pozvao i Amnona, koga su tada ubile Absalomove sluge. Plašeci se očeva gneva, Absalom je pobegao iz Jerusalama. Lutao je po zemlji, a oko njega su se skupljali oni koji su bili stavljeni van zakona zbog svog nezadovoljstva Davidovom vladavinom. Absalom ih je raspaljivao vatrenim govorima i velikodušnim obećanjima. Govorio je da će im ispuniti svaku želju kad bude postao kralj. Jedan deo naroda mu je prišao i tako je izbio pobuna. Za sina-odmetnika stvari su se povoljno razvijale; u Hebronu su već vršene pripreme za njegovo proglašenje kraljem Izraela i za pohod na Jerusalam.

Davidu je veoma bolelo ovaj strašni udarac, tim više što je Absalom bio njegov najmiliji sin. Sa svojom porodicom i sa jednim delom vojske napustio je Jerusalam, a narod je plakao od tuge kad je video starog kralja kako beži iz glavnog grada. Sveštenici su bili spremni da se priključe Davidu i da nose pred njim zavetni kovčeg, ali im je David naredio

da ostanu u Jerusalimu. „Ako Gospod bude želeo da me vrati“, rekao je on, „ja ću ponovo videti ovo sveto mesto, a ako ne bude želeo, neka bude po njegovoj volji.“

Narod se podelio u dve grupe, jedna je bila uz Davida, druga uz Absaloma, i rasplamsao se građanski rat u kojem su kraljeve snage najzad pobedile. Joav, zapovednik Davidove vojske, gonio je Absalomovu vojsku i stigao ju je blizu šume Efrajim. Absalom mu je umakao, ali dok je jahao kroz gustu šumu, njegova se duga kosa zakačila za grane jednog drveta i tako je visio sve dok ga Joav nije našao i ubio trima strelama. Uskoro posle toga ugušena je pobuna i kralj je mogao da slavi svoju pobjedu. Ali kada je Davidu javljena vest o smrti njegovog sina, uzviknuo je od bola: „O, sine moj, sine Absalome, voleo bih da sam umro pre tebe!“

Trebalo je da prođe izvesno vreme pa da se u zemlji ponovo uspostavi mir. Nekoliko plemena se pobunilo protiv Davida, jer je plemenu Juda dao povlašćen položaj u odnosu na ostala plemena Izraela. Pod zapovedništvom Joava kraljeva je vojska išla od grada do grada, hapsila pobunjenike i izgonila ih iz zemlje. Velikom kralju nije bilo suđeno da umre u miru. Njegova porodica se pred njegovim očima svađala oko prestola. Kraljica Bat-Ševa želela je da njen sin Solomon postane Davidov naslednik, ali je Adonija, jedan od starije braće Solomonove, obrazovao svoju stranku koja ga je proglasila kraljem. David, koji je tada već bio na smrti, naredio je da se odmah ikruniše njegov najmiliji sin Solomon. Uskoro posle toga David je umro. Došlo je do kraće borbe stranaka, posle koje je ceo narod priznao Solomona za svog kralja.

7. GLAVA

KRALJ SOLOMON I IZGRADNJA HRAMA

Solomon je nasledio od svog oca veliku kraljevinu, obezbeđenu od napada susednih naroda. Narod nije više imao potrebe da vodi ratove sa svojim susedima i mogao je da se posveti mirnodopskim poslovima. Za Solomonove vladavine svak je živeo u miru, „svak je sedeo u svom vinogradu i pod svojom smokvom“. Narod se bavio poljoprivredom, zanatima i trgovinom. Solomon je sklopio savez sa svojim susedima Feničanima, najboljim trgovcima starog sveta. Feničani iz Cura (Tir) i Sidona, dveju sredozemnih luka, naučili su Jevreje da trguju, pa su jevrejski trgovci zajedno sa Feničanima odlazili brodovima u daleke zemlje radi kupovine i prodaje robe. Solomon se ženidbom povezao i sa vladajućom kućom Egipta; jedna od njegovih žena bila je kći egipatskog kralja.

Kralj Solomon bio je poznat kao najmudriji čovek svog vremena. Ljudi iz dalekih zemalja dolazili su da čuju njegove mudre reči, izreke i misli. Tako postoji priča koja ilustruje njegovu mudrost u izricanju presuda: dve žene su mu se obratile molbom da odluči u njihovom sporu; jedna od njih reče: „Živele smo u jednoj kući i obe smo se porodile. Dok smo spavale, ova žena leže na svoje dete i nehotice ga ubi. Kada je otkrila šta se dogodilo, svoje mrtvo dete položi meni u naručje, a moje uze sebi, pa sad kaže da je živo dete njeno.“ Druga žena je tvrdila da sve to nije istina i da je živo dete zaista njeno. Da bi utvrdio istinu, Solomon reče svom sluzi: „Donesi mač da živo dete rasečemo na dvoje i podaj po jednu polovinu svakoj od njih!“ Jedna žena je tada uzviknula: „Ah, kralju, nemoj ga ubiti, podaj njoj dete!“ Druga je pak žena rekla: „Neka ne bude ni meni, ni njoj, raseci ga!“ Solomon

tada reče: „Sada znam koja je prava mati“, i naredi da se dete preda ženi koja nije dopustila da se ono ubije. Narod se divio mudrosti kraljevoj.

Kao svi veliki vladari tog vremena, i Solomon je voleo da ukrasi svoju prestonicu lepim građevinama. Za vreme njegove vladavine Jerusalim je postao divan grad sa palatama i lepim kućama. Pre svega, podigao je veličanstven hram. Hiljade radnika i robova, Feničana i Jevreja, vadilo je u planinama kamen, seklo građu po kedrovim šumama Libana i dovlačilo sav taj materijal u Jerusalim. Hiram, kralj Feničana iz Tira, Solomonov prijatelj, poslao mu je svoje najveštije graditelje koji su, uz pomoć jevrejskih radnika, izgradili hram. Unutrašnja strana kamenih zidova bila je obložena skupocenom kedrovinom u duborezu i ukrašena zlatnim ukrasima. Građevina je postala oličenje raskoši i umetnosti. U samom hramu bio je smešten bakreni oltar za prinošenje žrtava — volova i ovaca. Tu se okupljao narod iz cele zemlje, naročito za vreme praznika Pesaha, Šavuota i Sukota. Jerusalimski hram bio je tako veličanstven da su i stranci iz dalekih zemalja dolazili da mu se dive. Oni su se divili i raskošnim palatama koje je Solomon sagradio za sebe, svoje žene i svoje dvorjane.

Ovaj sjaj Jerusalima mogao je biti postignut samo po cenu teških poreza koje je iscrpljeni narod teško podnosio. Mnogo je morao da plaća i bogat i siromah, a hiljade njih je prisilno odvedeno na težak rad. Građevine i svečane palate nicala su iz patnji naroda. Radnici, zanatlije i zemljoradnici su osiromašili, tako da je broj nezadovoljnih stalno rastao. Jerovoam, vojni zapovednik iz plemena Efrajim, iskoristio je ovo stanje i počeo da buni narod protiv kralja. Da bi opravdao svoje napade, ukazivao je na reči proroka Ahije iz Šiloa, koji nije voleo Solomona zbog njegove rasipničke raskoši. Jednom prilikom, kada je u polju sreo Jerovoama (Jerabeam), prorok je sa njega skinuo ogrtač, razderao ga u dvanaest delova i vratio mu deset govoreći: „Od kraljevine Solomonove oćepiće se deset plemena i izabraće tebe za kralja.“ Jerovoam je potajno već pripremao pobunu plemena Efrajim, ali je Solomon to doznao i naredio da ga ubiju. Međutim, Jerovoam je pobeo u Egipat.

Posle Solomonove smrti, dok se njegov sin Rehovoam (Rehabeam) pripremao da ga nasledi, izbila je pobuna. Jero-

voam se vratio iz Egipta, a pleme Efrajim se okupilo oko njega. Narodne starešine su se sastale u drevnom gradu Šehemu da se posavetuju o izboru budućeg kralja. Rehovoam je i sam došao na taj sastanak, a starešine su mu se obratile rečima: „Tvoj otac nam je stavio težak jaram. Ako obećaš da ćeš nam olakšati teški teret, mi ćemo ti služiti.“ Na to im je Rehovoam grubo odgovorio da neće dopustiti da mu se postavljaju uslovi, a namera mu je da narodu nametne još teže terete. Sinovi Efrajima su na to digli zastavu pobune i uzviknuli: „Šta će nam Davidova kuća? Jevreji, vratite se svojim ognjištima!“ Sinovi Efrajima i devet drugih plemena izabrali su za svog kralja Jerovoama, a samo su plemena Juda i Benjamin ostala verna Rehovoamu. Tako je razdor podelio kraljevinu na dva dela: na Judu ili kraljevinu Judeju i na Efrajim — kraljevinu Izrael (oko 930. godine pre nove ere).

8. GLAVA

RASCEP — KRALJEVINA IZRAEL

Kraljevina deset plemena, ili kraljevina Izrael, zauzimala je celu severnu i centralnu oblast Palestine. Prvi kralj je bio Jerovoam, a njegova prestonica je bila Šehem, u zemlji Efrajim. Jerovoam se pribojavao da će narod njegove kraljevine odlaziti u Jerusalem radi velikog hrama i tamo se otuđiti od njega i prići Rehovoamu. Da bi to sprečio, sagradio je dva hrama u svojoj kraljevini, jedan u centralnoj oblasti u gradu Bet-Elu, a drugi na severu u gradu Danu. U svakom je hramu postavio po jedan zlatni kip teleta, a narodu je objavio da je to lik božji kome se treba klanjati. To je učinio da bi ugodio narodu, koji očigledno nije shvatio kako je moguće klanjati se nevidljivom bogu koji se nalazi na nebu. Tako je narod kraljevine Izrael postao sličan susednim narodima koji su se klanjali raznim idolima.

Između severne kraljevine i Feničana došlo je do teš-
njih veza za vreme kralja Ahava, koji je Samariju, grad u blizini Šehema, učinio svojom prestonicom. Samarija je postala velik grad, drugi Jerusalem, a među njegovim stanovnicima bilo je mnogo stranaca, Feničana i Aramejaca. Ahavova žena Jezebel (Izabel) bila je kći feničanskog kralja; ona je u društveni život Samarije uvela mnoge običaje svog rodnog kraja. Među članovima njenog dvora bilo je i sveštenika feničanskog boga Bala, pa se i u kraljevini Izrael, kod viših društvenih klasa, uvrežilo obožavanje boga Bala i paganske boginje Aštarot (Astarta).

U to vreme pojavio se u Samariji Elija, prorok iz transjordskog grada Tišbija. On je pozvao narod da napusti grešne puteve na koje su ga naveli kralj i kraljica. Jezebel

je naredila da se strogo kazne prorok i njegovi sledbenici, koji su sebe nazivali prorocima-jevrejskog boga. Mnogi od njih bili su uhvaćeni i mućeni, a neki su izbegli u druge zemlje. Elija se krio u pustim predelima oko Jordana ili u Sinajskoj pustinji, gde je nekada Mojsije dao narodu Toru. Ali se, s vreme na vreme, pojavljivao u Samariji da bi kralju otvoreno rekao istinu.

Jednog dana Elija sazna da su Ahav i Jezebela poćinili tešku nepravdu. U susedstvu kraljevske palate nalazio se vinograd koji je pripadao ćoveku po imenu Navot. Kralj je ųeleo da kupi to zemljište i tako proširi kraljevske vrtove, ali Navot nije hteo da ga proda. Svirepa Jezebela tada naredi da se Navot izvede pred sud pod optuųbom da je hulio na boga i kralja. Privela je svedoke koji su laųno svedoćili protiv njega i sud ga je osudio na smrt, a njegov lepi vinograd postade sopstvenost kraljeva. Kada je Elija ćuo za ovu nepravdu, otišao je kralju i ljutito mu reće: „Ti si ubio nevinog ćoveka i uzeo mu zemlju. Za ovo ćeš biti kaųnjen. Na istom mestu gde su psi lizali krv Navotovu, psi će lizati krv tvoju i ćlanova tvoje porodice.“

Ovo se proroćanstvo uskoro ostvarilo. Ahav je vodio mnogo ratova protiv Ben-Hadada (Ven Adad), kralja Arama, koji je zavladao svim susednim zemljama i nastojao da osvoji i neke oblasti kraljevine Izrael. Dvaput su Aramejci upali u zemlju i opsedali Samariju, ali ih je Ahavova vojska oba puta isterala. Treći put je Ahav bio poraųen, a i sam je u borbi bio smrtno ranjen. Sav u krvi smešten je u kola i dovućen do Samarije, gde je umro, a psi su lizali njegovu krv na mestu gde se nekada nalazio Navotov vinograd.

Jezebela i njen sin Jehoram (Joram) i dalje su vladali zemljom, u kojoj su se više nego ikad ranije bili raširili idolopoklonstvo i njegovi poroci, uprkos naporima Elije i njegovih sledbenika da spreće njihovo ųirenje. Elija je u mećuvremenu umro. (U narodu je postojalo verovanje da ga je vihor ųivog poneo u nebo.) Njegov ućenik Eliša nastavio je borbu sa kraljevskom kućom Samarije. Ubećen u potrebu da jaka lićnost vlada Izraelom, Eliša je nagovorio vojnog starešinu Jehua da zbacii Ahavova naslednika, a sebe proglaši kraljem. Obećao mu je svoju podršku pod uslovom da ukine kult Bala i ponovo uspostavi poštovanje jedinog boga. Jehu je svoj plan izveo

na najkrvoločniji način. Pobio je celu Ahavovu porodicu i sve sveštenike koji su pripadali svetilištima Bala. Postao je kralj Izraela i nastavio ratovanje sa Aramom. Rat se produžio i pod vladavinom njegovog sina i unuka, donoseći pobjede, ali i teške poraze.

Kraljevina Izrael je imala samo jedan kraći period mira za vreme vladavine Jehuovog praunuka Jerovoama II, koji je vladao pedeset godina. Jerovoam je uspostavio mir u zemlji, pa je, kao i kralj Solomon, podigao niz lepih građevina u svojoj prestonici Samariji. Za sebe je sagradio zimsku i letnju palatu. Za vreme ovog mirnog perioda oživele su trgovinske veze sa Fenikijom i drugim zemljama, mnogi stanovnici Samarije su se obogatili, živeli su u velikim raskošnim kućama, imali nameštaj ukrašen zlatom i slonovačom, nosili skupocena odela, jeli probranu hranu i pili odabrana vina. Naročito su žene iskoristile ovu plimu blagostanja i živele veoma raskošno. Bogataši su svoju imovinu ponajčešće stekli na nečastan način: eksploatisali su svoje radnike, pozajmljivali novac uz visoke kamate, a kad siromašni dužnik nije bio u mogućnosti da na vreme plati, prisvajali bi njegov imetak ili bi ga pretvarali u roba. Za vreme gladi bogati trgovci davali bi žito na kredit po preterano visokim cenama, da bi potom za dug oduzimali njive i vinograde svojih dužnika. Čak je i sveštenike u hramovima zahvatila žudnja za novcem i uživanjem. Pravi duhovni vođi, proroci, nisu mogli da to ravnodušno gledaju i upozoravali su narod da takav način života mora da završi nesrećom.

Najveći prorok tog vremena bio je Amos, zemljoradnik iz malog sela u Judeji. Kada je iz svog zaseoka došao u veliki grad Bet-El, gde je Jerovoam I sagradio svoj hram, i onde video raspusnost gradskih stanovnika, ukorio ih je što ne žive u skladu sa zakonima istine i pravde i prorokao im da će biti kažnjeni zbog svojih grehova. Opominjući bogataše govorio im je: „Neće vam biti dopušteno da stanujete u kućama koje ste gradili od isklesanog kamena, jer gazite siromahe“, a obraćajući se lakomislenim ženama Izraela uzviknuo je: „Čujte ovu reč, vi krave debele, koje krivo činite ubogima i satirete siromahe, vi koje govorite muževima svojim »dajte nam da još pijemo« — doći će dani kada će vas oterati u izgnanstvo...“ Amos je smatrao da se u Judeji živi čistije

nego u kraljevini Izrael i proricao je da će narod biti izgnan iz ove zemlje.

Jedan od sveštenika hrama u Bet-Elu izvestio je kralja da neki prorok iz kraljevine Judeje obilazi narod i uliva mu strah proricanjem raznih nesreća. Isti taj sveštenik je Amosu rekao neka se vrati u Judeju i tamo prorokuje, a da to više ne čini u Bet-Elu. Na ovo je Amos odgovorio: „Nisam prorok, ni prorokov sin. Pastir sam i odgajam dudove, ali me gospod odvoji od stada i reče mi »idi i prorokuj mom narodu izraelskom«.”

Posle smrti Jerovoama II nastalo je strašno vreme za narod Izraela. Snažna kraljevina Asirija rešila je da podjarmi sve susedne male zemlje, a među njima i kraljevinu Izrael. Kraljevi Izraela, preslabi za otpor, bili su prisiljeni da se potčine Tiglat-Pileseru, kako je to predvideo prorok Hosea. Prvo su pokušali da se odupru sve jačim navalama napadača. Sklopili su savez sa drugim susednim kraljevinama u cilju stvaranja zajedničkog fronta protiv Asiraca, ali su bili pobeđeni. Moćni Tiglat-Pileser osvojio je polovinu kraljevine Izrael, a hiljade zarobljenika je oterao kao roblje u strane zemlje. Nešto docnije, njegovi naslednici Šalmaneser i Sargon osvojili su, posle trogodišnje opsade, utvrđeni grad Samariju. Od prestonice i njene okoline ostale su samo ruševine, a stanovništvo je odvedeno u ropstvo u daleke zemlje centralne Azije. Opuštošene gradove zauzeli su Asirci i druga plemena, koji su se konačno stopili sa poslednjim ostacima izraelskog naroda i tako stvorili mešavinu naroda poznatu pod imenom „Šomronim” ili „Samarićani”.

Kraljevina Izrael postojala je blizu dve stotine godina; razorena je godine 720. pre nove ere.

9. GLAVA

KRALJEVINA JUDEJA — PRVO RAZORENJE HRAMA

Za vreme dvestogodišnjeg nemirnog postojanja kraljevine Izrael, život u kraljevini Judeji, na jugu Palestine, bio je mnogo mirniji. Ovde je vladala samo jedna dinastija, svi su kraljevi pripadali Davidovoj lozi, dok su se u kraljevini Izrael dinastije često smenjivale. Glavni grad Jerusalim je dominirao svojim velikim hramom, u koji su se slivali hodočasnici iz cele zemlje. Kraljevina Judeja nije bila tako neposredno izložena zavojevačkim pohodima velikih ratobornih država Arama i Asirije i zbog toga nije bila tako često uplitana u ratove, kao što je to bila kraljevina Izrael. Za vreme vladavine Rehovoama egipatska vojska je, sa faraonom Šišakom na čelu, napala Jerusalim i druge gradove, ali je Rehovoam pristao da plaća danak umesto da vodi rat, i napadači su se povukli. Kad je Ahav bio kralj Samarije, u ratu protiv Sirije pomagao mu je Jehošafat (Josafat), tada kralj Judeje. Dva kralja su bila u srodstvu, pošto je Ahavova kći Atalija bila udata za Jorama, Jehošafatova sina. Međutim, kada je Atalija pokušala da u Jerusalimu uvede kult Bala, kao što je to bilo u Samariji, narod se pobunio, razorio je Balove kipove, a nju ubio. Docnije su često izbijale nesuglasice između vladara dveju kraljevina, pa su čak među sobom vodili i ratove. Kada su Asirci opsedali Samariju i na kraju uništili kraljevinu Izrael, kraljevi Judeje nisu pružili pomoć Samariji. Tadašnji kralj Judeje Ahaz, potčinio se dobrovoljno asirskom kralju Tiglat-Pileseru i tako je spasio zemlju od uništenja koje je pod udarom Asiraca zadesilo bratsku kraljevinu Izrael.

Kasnije je kraljevina Judeja bila upletena u svetsku politiku tadašnjih velikih država, pa je tako više dolazila u ne-

posredni dodir sa drugim narodima. Više klase u Judeji prihvatale su običaje stranih naroda, te su razlike u društvenom položaju između bogatih i siromašnih bile u Judeji isto onako znatne kao i u Izraelu ili drugde. Ovo prodiranje stranih običaja imalo je dalekosežne posledice, pa su ga tadašnji proroci osuđivali, videći da će neizbežni ishod svega toga biti potpun rascep društva. Oni su veoma oštro kritikovali kralja Ahaza, kada je aramejske običaje i način ophođenja uveo ne samo u društveni život, već i u verske obrede. Veliki prorok Isaja, sin Amosov, koji je i sam pripadao višim klasama Jerusalima, predskazao je u svojim vatrenim govorima moralni pad tih klasa, a nije poštedito ni samog kralja, ni upravljače države, govoreći: „Kako posta pokvaren verni grad koji bejaše pun pravde, a pravednost je carevala u njemu; sad caruju krvnici... tvoji su knezovi odmetnici i drugovi lupežima; svak voli mito i žudi za darovima; sirotinji ne daju pravde i neće da čuju za suze udovičke... Kad dolazite pred gospoda, ne prinosite više žrtve zaludne, a kada mu budete upućivali molitve on vas neće slušati jer ruke su vaše krvave... Očistite se od greha, činite dobra dela, tražite pravdu, podižite potlačena, dajte pravdu sirotinji i branite udovice...“ Isaja je osudio žene Jerusalima, kojima je glavna briga bila da se bogato odevaju, kite draguljima i doteruju ne obazirući se uopšte na sirotinju koja je umirala od gladi i bila odevena u dronjke.

Isaja je ukorio kralja Ahaza zbog njegovog prijateljstva sa asirskim kraljem kao i zbog njegove spremnosti da prihvati asirski način života. Jednom prilikom prorok mu je rekao: „Asirija je samo prut u ruci božjoj, štap kojim on kažnjava grešne narode, pa zašto se onda više bojiš pruta nego ruke koja ga drži?“

Kad je Ahaz umro, na presto je stupio Hezekija (Jeze-kija), koji je zemljom vladao u skladu sa duhom Tore i prorokâ. Zabranio je idolopoklonstvo i naredio da se unište svi drveni i metalni kipovi kojima su se mnogi ljudi još uvek klanjali, a u jerusalimskom hramu ponovo je uspostavio poštovanje jedinog boga. Tu je on slavio Pesah i druge velike praznike u prisustvu mnoštva naroda koji je dolazio iz svih krajeva zemlje i okupljao se u svetom gradu.

Hezekijeva glavna briga bila je da zemlju oslobodi asirskog jarma koji je pristankom njegovog oca Ahaza bio nametnut kraljevini. U to je vreme u Asiriji vladao ratoborni Senaherib, koji je hteo da osvoji sve zemlje između Mesopotamije i Egipta. Hezekija je sklopio savez sa faraonom kako bi se zajedničkim snagama borili protiv Senaheriba. Utvrdio je zidove Jerusalima i nagomilao mnogo oružja i municije za odbranu grada u slučaju opsade. Senaherib je čuo za ove ratne pripreme, pa je — kad je polazio u borbu protiv Egipta — poslao poruku Hezekiji, tražeći od njega predaju Jerusalima asirskoj vojsci. Kad su glasnici stigli, našli su kapije utvrđenja zatvorene, a prestrašeni narod se bio okupio na zidinama. Jedan od asirskih glasnika povika: „U ime velikog kralja Asirije upitajte Hezekiju u koga se uzda, te se odmetnuo od Asiraca? Zar u Egipat koji kao slomljena trska probada ruku onome ko se na nju osloni? Ne dajte se prevariti od vašeg kralja Hezekije, već se predajte kralju Asirije!“ Ovaj zahtev je veoma zaplašio Hezekiju, pa je preklinjao Isaju da moli boga za spas Jerusalima. Isaja je utešio kralja proričući da će bog poraziti Senaheriba. Proročanstvo se obistinilo. Uskoro posle toga u Jerusalem je stigla vest da se Senaherib žurno vraća u Asiriju, pošto je u njegovoj vojsci izbilila neka zaraza i pokosila mu desetine hiljada ratnika, pa je tako primoran da se sa ostacima svojih trupa povuče u svoju zemlju.

Hezekijin sin Manase nije sledio primer svog pobožnog oca, već je išao tragom svog deda Ahaza. Dopustio je ponovo uvođenje idolopoklonstva, pa je čak i u Jerusalimu narod gradio svetišta Baalu i drugim idolima, te su i u ovim svetilištima prinošene žrtve kao i u hramu. Jednom od tih idola — Molohu — žrtvovana su čak i mala deca. Kraljevina je ponovo pala pod vrhovnu vlast Asirije, a u zemlji su se širili loši običaji susednih naroda. Međutim, posle smrti Manasea i njegovog sina došao je na presto Judeje kralj-reformator koji je ponovo izveo narod na put prorokâ. Zvao se Josija.

Josija je završio delo koje je započeo njegov praded Hezekija. Uz pomoć prorokâ ponovo je uspostavio dominaciju Tore. Jednom prilikom sveštenici su našli knjigu koja je sadržavala Mojsijeve zakone i naredbe. Kad su je pročitali kralju, on je bio zadivljen. Ova je knjiga sadržavala upozorenja jevrejskom narodu, da će biti kažnjen, da će mu zemlju osvo-

jiti drugi narodi i da će na kraju biti izgnan iz svoje zemlje, ako se ne bude pridržavao zakona koji su mu dati preko Mojsija. Proroci su Josiji potvrdili tačnost ovih proricanja i istakli kako uništenje kraljevine Izraela i vladavina Asirije nad kraljevinom Judejom dokazuju njihovu istinitost. Rekli su mu da se pouzdano može očekivati da će i Jerusalem zadesiti sudbina Samarije, ako se ne preduzmu mere za otklanjanje takve nesreće. Bilo je radi toga potrebno osloboditi zemlju stranih običaja i idolopoklonstva. Josija je preduzeo da sprovede reforme: izгнаo je strane sveštenike, u Jerusallimu je održao veliki narodni zbor i naredio da se svi moraju pridržavati propisa Mojsijeve Tore.

U sprovođenju ovih reformi kralju je znatno pomogao prorok Jeremija, koji je duboko osećao bol naroda i tražio način da svoju braću spase nesreće. Izgledalo je da će reforme koje je Josija zaveo imati uspeha i da su ljudi stvarno shvatili da zdrav društveni život zemlje zavisi od toga, da li će narod živeti u skladu sa Mojsijevim zakonima. Ali uskoro je kraljevinu zadesio čitav niz nesreća. Propala je velika asirska država, koju je sačinjavalo više potlačenih naroda. Vladajući kneževi Egipta, stari neprijatelji Asirije, želeli su da iskoriste njenu oslabljenu moć i da se dokopaju nekih njenih delova. Put ih je vodio kroz kraljevinu Judeju, ali kralj Josija, koji nije imao poverenja u Egipćane i bojao se da će mu zauzeti zemlju, nije egipatskoj vojsci dopustio prolaz i uputio je svoje vojne snage da joj prepreče put. Vojska Judeje sukobila se sa Egipćanima kod grada Megida i teško je potučena. I sam Josija je pao u borbi.

Ova pobeda učinila je Egipćane gospodarima Judeje. Faraon je u Jerusallimu krunisao za kralja Jehojakima (Joakima), sina Josijina. Umesto da narodu poboljša uslove života, novi kralj je mislio samo na prikupljanje poreza koji su Jevreji bili dužni da plaćaju egipatskim gospodarima i na udovoljavanje zahteva faraonovih. Jeremija se protivio ovoj politici kralja i jerusalimske aristokratije i jednom prilikom, govoreći u hramu okupljenom narodu, opomenuo ga je, da će veliki jerusalimski hram doživeti istu sudbinu koju je doživio i mali hram u Šilou za vreme Samuela, ako vodi naroda ne izmene svoju politiku. Zbog ovih sumornih predviđanja Je-

remija je uhapšen i predat sudu. Pretiła mu je smrtna kazna, ali su prijatelji uspeli da ga spasu.

Nekoliko godina kasnije propala je kraljevina Asirija i njeno mesto zauzela je druga mesopotamska država, Vavilonija, koja je postala veoma moćna za vreme vladavine Nebukadnecara (Navuhodonosor). U krvavoj borbi vođenoj na teritoriji Asirije, vavilonska vojska je pregazila Egipćane i progurala ih iza granica Palestine. Kralj Jehojakim organizovao je ustanak protiv novog gospodara Nebukadnecara, ali mu je Jeremija, kome je bilo jasno da će Vavilonci osvojiti sve zemlje do same obale Sredozemnog mora, predskazao da se neće moći uspešno suprotstaviti. Uskoro posle toga Jehojakim je umro, a njegov osamnaestogodišnji sin Jehojahin (Joahin) postade kralj Judeje. Za vreme njegove vladavine Nebukadnecar je uputio vojsku na Judeju i opseo Jerusalim. Zastrašeni mladi kralj pošao je u pratnji svoje majke i celog dvora u neprijateljski logor da pokuša sklopiti mir sa vavilonskim kraljem. Nebukadnecar mu nije poverovao, pa ga je zajedno sa porodicom i izvesnim brojem najuglednijih ljudi Jerusalima prognao u Vaviloniju. Za kraja Judeje postavljen je mlađi brat Jehojakimov, Cedekija (Sedekija), koji se morao zakleti na vernost kralju Vavilonije.

Cedekija se držao zakletve punih sedam godina, ali duže nije mogao da podnosi jaram i prestao je da plaća danak vavilonskom kralju. Nebukadnecar je na to ponovo poslao vojsku na Judeju. Krećući se prema Jerusalimu Vavilonci su na svom putu opsedali i osvajali sve utvrđene gradove. Vrlo brzo su opkolili i sam glavni grad prepun izbeglica, što su iz manjih gradova nagnule u Jerusalim, nadajući se da će utvrđenja velikog grada biti dovoljno jaka da izdrže opsadu. Debeli zidovi Jerusalima prkosili su neprijatelju više od godinu dana, ali je posada, koja je branila ove zidine, počela da popušta pod teretom napora, pošto su zalihe hrane bile iscrpene i glad stala harati gradom. Na ulici su ljudi padali od iznemoglosti i svugde se mogao čuti plač dece za hlebom. Više ih je umrlo od gladi nego od mača, a braniocima zidinâ poneslo je snage za otpor. Na kraju su Vavilonci probili zid i upali u grad; nastalo je ubijanje, pljačkanje i paljenje kuća. U opštem metežu izgoreo je i veličanstveni hram. Kralj Cedekija je pokušao da pobegne iz Jerusalima, ali je uhvaćen

i izveden pred Nebukadnecara. Po zapovesti vavilonskog kralja iskopane su mu oči. Mnogo hiljada stanovnika Judeje zarobljeno je i odvedeno u Vaviloniju u ropstvo. Jerusalem je opustošen. Ovaj pad Jerusalima poznat je kao „prvo razorenje“ svetog grada. Desilo se to 586. godine pre nove ere, i kao sećanje na taj dan slavi se Deveti av.

Lutajući među ruševinama Jerusalima, Jeremija je oplakivao pad Judeje: „Kako je usamljen grad koji bejaše pun naroda! Kao da je obudoveo i nema nikoga da ga uteši.“ Jeremija je predviđao tu katastrofu i odvrćao je narod od pobune protiv vavilonskog kralja. Nebukadnecar je za to znao i zato ga nije odveo u ropstvo. Po naređenju Nebukadnecara, za upravljača Judeje postavljen je knez Gedalja, prijatelj Jeremijin, koji se smestio u Micpi, u blizini Jerusalima. Maleni ostatak kraljevine Judeje nije se dugo održao. Nekoliko skrivenih jevrejskih činovnika organizovalo je zaveru protiv Gedalje kao predstavnika neprijateljske sile i ubilo ga. Tada su Jeremija i mnogi stanovnici napustili zemlju i zatražili utočište u Egiptu. Tako je u dijaspori (galut) nastala nova jevrejska naseobina, pored one koja je već postojala u Vaviloniji. U međuvremenu, kao što se moglo i očekivati, Nebukadnecar je gvozdenom pesnicom ugušio dalje nemire u Judeji, pa je još mnogo hiljada ljudi proterano u strane zemlje. Narod je bio izgnan i razasut. Međutim, kasnije, kada su se prilike poboljšale, velikom broju izgnanika bilo je omogućeno da se vrate u svoju zemlju.

10. GLAVA

ŽIVOT I OBIČAJI JEVREJA U ANTIČKO DOBA

Dok je jevrejski narod živio u svojoj zemlji u Kanaanu, koja se zvala i Palestina i Erec Jisraël, glavno mu je zanimanje bilo zemljoradnja. „Imati svoj vinograd i sedeti pod svojom smokvom“, smatralo se najsrećnijim i najmirnijim načinom života. Veliki ljudi, kao kralj Saul, kralj David i proroci Eliša i Amos, potiču iz zemljoradničkih redova koji su bili najbrojniji u narodu. Glavni godišnji praznici bili su prilagođeni životu zemljoradnika. Pesah je bio praznik proleća (Hag-haaviv), kad sve počinje da raste na poljima; Šavuot je bio letnji praznik žetve (Hag-hakacir), a Sukot se slavio u jesen kada su se plodovi skupljali na poljima i obavljala berba u vinogradima (Hag-haasif). Vremenom su ovi zemljoradnički praznici dobili karakter istorijskih i verskih svečanosti. Pesah se slavio u znak sećanja na oslobođenje iz egiptaskog ropstva; Šavuot se slavio u spomen na „davanje Tore“, na dan kada je Mojsije doneo sa Sinajske gore deset zapovesti; Sukot je podsećao na lutanja po pustinji, kada su Jevreji živeli u šatorima i kolibama.

Svake sedmice jevrejska je porodica slavila šabat — dan odmara; svetkovanje šabata (subote) postalo je obavezno. Praznovanje subote imalo je ogromnog ekonomskog i duhovnog uticaja na život naroda. Svakom je bilo time omogućeno da sedminu života posveti višim, duhovnim interesovanjima i osveženju fizičke snage potrebne za dalji rad.

U većim gradovima Jevreji su se bavili i trgovinom; veštinu trgovanja naučili su od svojih suseda Feničana. Nekada se govorilo, da Feničanin upotrebljava lažne mere i da traži prekomerne cene od svojih kupaca. Na trgovinu se gledalo

kao na ne baš pošteno zanimanje, ali su kasnije nestale ove predrasude, pa je čak i novac postao predmet trgovanja. Bilo je i takvih bogataša koji su davali novac na kamatu, pa su često, kao što je to već napomenuto, prisvajali celu imovinu siromašnog dužnika ako ovaj nije mogao da vrati dug. Tora je ovo zabranjivala; ona je sadržavala odredbu da se siromašan čovek, kome je dat zajam, ne sme tlačiti. Ako je neki siromašan čovek založio svoje odelo, ono mu se moralo vratiti „kada sunce zađe“, kako bi mogao da spava u svom odelu.

Porodični život bio je prilagođen običajima koji su u to vreme vladali na Istoku, ali Tora je mnoge od tih običaja menjala. Muškarcima je bilo dopušteno da imaju dve žene, a bogataši su mogli imati i više od dve, ali kod Jevreja je prevladavala monogamija. Dve se žene u istoj porodici većinom nisu slagale i stvarale su neprilike mužu. Ako muž nije bio dosta bogat, bilo mu je teško da izdržava mnogobrojnu decu koju bi mu dve žene rodile. Zbog tih razloga obrazovaniji su prihvatili monogamiju. Po Tori majka je bila izjednačena sa ocem i zapovesti Tore su nalagale podjednako poštovanje i oca i majke.

Bogatije porodice imale su robove — muškarce i žene — ali kod starih Jevreja ropstvo nikad nije imalo onako okrutne oblike kao što je u to vreme bio slučaj u drugih naroda, kod kojih se sa robovima postupalo kao sa životinjama. Jevrejin rob u jevrejskoj porodici nije morao da robuje više od šest godina, a njegov je gospodar bio dužan da ga sedme godine oslobodi. Ako je rob želeo da i dalje ostane u domaćinstvu, jer je bio privržen gospodaru, njemu bi gospodar probušio uvo šilom i simbolično ga privezao za vrata kao znak da je on sam želeo da zauvek ostane kod svog gospodara. Ljudi i žene stranog porekla mogli su biti držani kao robovi neograničeno vreme i prodavani drugom gospodaru.

Svi slobodni stanovnici zemlje, uključujući i strance, uživali su građanska prava. Tora naređuje: „Ne zlostavljaj stranca u svojoj sredini! Seti se šta oseća stranac jer si i ti bio stranac u Egiptu!“ Briga za siromašne bila je dužnost zajednice. Siromašnima je bilo dopušteno da pakupe ono što je posle žetve i berbe ostalo na poljima i vinogradima imućnih. Prema propisima Tore svaka sedma godina je bila ša-

batska godina ili šmita. U toku te godine zemljoposjednici su morali da prepuste sirotinji svoja polja i vinograde, a zajmodavci su morali oprostiti dugove.

Za razliku od vladara ostalih naroda, jevrejski kraljevi nisu imali neograničenu moć. Retki su među njima bili despoti i tirani. U svim državnim poslovima kraljevi su bili dužni da se savetuju sa „Starcima“ (senatorima). Ako bi kralj povredio zakon i ako bi se smatralo da je njegova politika pogrešna, proroci bi ga strogo prekorevali. Samuel je prigovorio Saulu, Natan je ukorio Davida, Elija je zapretio Ahabu, Isaja je opomenuo Ahaza, a Jeremija je savetovao Jehojakima i Cedekiju. Prorok je govorio u ime boga, a kralj je vodio računa o njegovim rečima čak i onda kad mu se one nisu sviđale.

Jevrejska vera se razvijala sporo, a pojedine društvene klase različito su je tumačile. Bilo je ljudi koji su verovali da je bog jevrejskog naroda (Elohej Israel) samo jedan od mnogih bogova u koje su verovali razni narodi. Ali je bilo i takvih koji su verovali da za sve ljude postoji samo jedan bog, tvorac neba i zemlje, koji se najpre pojavio jevrejskom narodu, da bi ovaj kasnije druge narode poveo putem prave vere. Ideju o univerzalnom bogu tumačili su proroci u svojim vaterenim govorima; oni su veru u boga povezivali sa učenjem o visokom moralu. Po tom učenju bog zahteva da ljudi budu čisti i poštteni, da vole svog bližnjeg, da ne bude razlike između bogatih i siromašnih, da žive kao deca jednog oca; one koji se pridržavaju ovih zakona, bog voli više nego one koji prinose žrtve. Međutim, bilo je razlike između učenja proroka i učenja sveštenika (kohanim). Sveštenici su smatrali da se bogu služi molitvom i prinošenjem žrtava u hramu, dok su proroci (kao Isaja i drugi) neprekidno propovedali da se bogu služi dobrim delima, plemenitošću srca, ljubavlju prema bližnjima i pravednošću u društvenim odnosima.

U starim svetim knjigama jevrejskog naroda — pet knjiga Tore i knjige proroka — sadržana su oba učenja: učenje proroka i učenje sveštenika. Ovi spisi sadrže i sve zakone i narodna shvatanja o bogu, o vasioni, o životu i smrti, a prikazuju i istoriju jevrejskog naroda i njegov položaj među ostalim narodima.

11. GLAVA

KAKO JE NAROD SHVATAO BOGA, SVET I ISTORIJU

Stvaranje sveta i život prvih generacija ljudskog roda prikazani su u prvoj knjizi Tore, u knjizi „Berešit“ („U početku“, „Geneza“). Ne treba misliti da te knjige sadrže samo lepe priče za decu. One odražavaju verovanja i shvatanja starih pokolenja ne samo Jevreja, već i drugih naroda. U Tóri su sve priče protkane dubokim mislima o kretanju sveta i čovečanstva.

Svet je bio stvoren za šest „dana“. Pre toga postojao je samo pust prostor, haotičan i neobličen, obavijen tamom. Bog je rekao: „Neka bude svetlost!“, i bi svetlost. Drugog dana bog je stvorio nebo. Trećeg dana se voda odvojila od zemlje i tako u se stvorili okeani i reke i zemlja sa travom, biljkama i drvećem. Idućeg dana pojavili su se sunce, mesec i zvezde. Petog dana stvorene su razne ptice, a vode su se napunile raznim vrstama riba. Šestog dana pojavila su se na površini zemlje razna živa bića, a na kraju se pojavio i prvi čovek. Legenda o stvaranju čoveka kaže da je bog uzeo šaku prašine i udahnuo u nju živu dušu. Dok je čovek spavao, bog je uzeo jedno njegovo rebro i stvorio ženu. Prvi čovek se zvao Adam, jer je stvoren od šake zemlje (adama). Prva žena se zvala Eva (Hava, po hebrejskoj reči haj-život), jer je ona majka svih živih ljudskih bića. Tako je ceo svet stvoren za šest dana, i to po ovom redu: prvo, „nežive“ stvari prirode, kao što su voda, zemlja itd., zatim sve vrste biljaka, kao što su trava i drveće, pa onda živa bića, kao što su ribe, ptice, gmizavci i životinje, najzad ljudsko biće, kome je bilo namenjeno da vlada prirodom. Tora takođe kazuje, da je bog,

pošto je stvorio svet za šest dana, iskoristio sedmi dan za odmor, pa se zbog toga i ljudska bića moraju odmarati jedan dan u nedelji, tojest subotom.

Prvi ljudski par, Adam i Eva, živeo je srećno u Gan Edenu (raju), u lepom vrtu u kojem je bilo u izobilju svih vrsta voća. Među drvećem ovog vrta bilo je i „drvo života“ i „drvo saznanja dobra i zla“. Bog je opomenuo Adama da može slobodno da jede plodove sa ma kojeg drveta u vrtu, osim voća sa „drva saznanja“. Eva je nekako saznala za primamljivo voće koje raste na tom drvetu i otkinula je nekoliko plodova i pojela, a kako je voće bilo ukusno, dala ga je i Adamu. Od tog trenutka počeli su da sagledavaju i shvataju stvari koje ranije nikad nisu shvatali. Tada su tek postali svesni svoje golotinje i stekli osećanje stida. Načinili su sebi pregače od smokvina lišća i pokrili svoje telo. Tada je Adam čuo glas boga: „Zašto si jeo zabranjeno voće?“, a Adam je odgovorio: „Eva mi ga je dala.“ Eva je, međutim, govorila da ju je zmija, koja je živela u vrtu, nagovorila da to učini. A bog je rekao: „Kazna za vaš greh biće da ćeš ti, Evo, rađati decu u mukama, a ti ćeš, Adame, teško obrađivati zemlju i iz nje izvlačiti svoj hleb u znoju lica svog do trenutka kada ćeš se u nju vratiti posle svoje smrti.“ Posle ovoga prvi ljudski par je bio proteran iz raja i primoran da svoj opstanak na zemlji održi mukotrpnim radom.

Prva deca Adama i Eve bila su dva sina, Kain i Abel. Kain je obrađivao zemlju, a Abel je bio stočar. Jednom prilikom kada su braća bila u polju posvađala su se i Kain, koji je bio jači, ubio je Abela. Ubica je odjednom čuo glas koji ga je upitao: „Gde je Abel, tvoj brat?“, a on je odgovorio: „Ne znam, zar sam ja čuvar brata svojega?“ Bog je prokleo Kaina zbog njegovog strašnog zločina i rekao mu da će do kraja života biti lutalica, koji nigde neće naći svoj mir.

U ovoj se priči ogleda rivalstvo između zemljoradnika vezanog za zemlju i pastira-nomada, večiti rat čoveka protiv čoveka, naroda protiv naroda.

Adam i Eva su imali i drugu decu, sinove i kćeri. Njihove su se porodice postepeno razvijale u plenema, a odnosi među njima bili su divlji kao među životinjama. Jači su pobeđivali i tlačili slabije; na zemlji nije bilo pravde ni pravičnosti. Videvši ovo, bog je odlučio da zemlju poplavi i uništi loša

i divlja pokolenja, da bi ih zamenio boljom vrstom ljudi. Bog je želeo da spase samo Noaha, jedinog pravednjaka, kome reče da sagradi sebi kovčeg i da se u njega zatvori sa članovima porodice i sa po jednim parom živih bića svih vrsta. Noah je poslušao savet, a kada je nastao potop i cela zemlja bila preplavljena vodom, kovčeg je po njoj plovio. Čim je voda opala, Noah je izišao sa svojom porodicom i sa svim živim bićima koja su bila u kovčegu, i tada je iz njih nikao novi živi svet. Bog je obećao Noahu da više neće biti potopa i u znak pomirenja između sebe i čoveka stavio je dugu u oblake. Slična priča o opštem potopu bila je vrlo raširena među narodima Azije, no u Tori joj je dato moralno tumačenje, po kome je ovaj potop imao za cilj da loše ljude zameni dobrim.

Noah je imao tri sina: Šema, Hama i Jafeta. Od njih, njihove dece i njihovih unuka poniklo je novo čovečanstvo: porodice, plemena i narodi. Prvo su svi govorili istim jezikom i razumeli su jedni druge. Jednom prilikom okupilo se mnoštvo naroda u Vavelu (Vavilonu) i počelo da gradi veliku kulu. Trebalo je da bude tako visoka da dopre do neba. I trebalo je da bude vidljiva iz daleka, kako bi ljudi mogli da je vide, da se ne bi rasturili po svetu. Izgradnja kule trajala je vrlo dugo, tako da su graditelji postepeno počeli da govore različitim jezicima, pa nisu više razumeli jedni druge. Zbog toga je izgradnja kule morala biti obustavljena, a ljudi su se rasuli širom sveta. Došli su u razne zemlje i govorili različitim jezicima. Tri Noahova sina bila su začetnici triju rasa: Semiti su potomci Šema, Hamiti su deca Hama, a Jafetiti deca Jafeta. Semitska grupa obuhvatala je Asirce, Vavilonce, Aramejce, Izraelce (Jevreje) i Arape; hamitska Egipćane, Kušite (Etiopljane) i mnoge narode Afrike; a jafetitska grupa bele evropske narode. Jevreji potiču od semitskog plemena Ivrim (Hebreji), a njihov prvi praotac bio je Avram Haivri, o kome je bilo reči u početku ove knjige.

12. GLAVA

VAVILONSKO ROPSTVO

Posle pada Jerusalima, mnogi su njegovi stanovnici odvedeni u Vaviloniju. Oni nisu bili rasuti po celoj zemlji, već su se nastanili u nekoliko gradova i u njima su stvorili svoje zajednice, držeći se po strani od meštana. Imali su svoje bogomolje u kojima su se okupljali i čitali svete knjige, pevali svoje psalme (tehilim) i slušali govore i savete svojih učitelja i proroka. Za vreme molitava okretali su se prema Jerusalimu kao da gledaju u hram. Srca su im uvek bila puna čežnje za rodnom grudom, a to je našlo izraza u njihovoj poeziji i muzici, i u njihovim pesmama:

Na vodama vavilonskim sedimo i plačemo sećajući se
Ciona,

O vrbe sred njega vešamo harfe svoje.

Naši osvajači zahtevaju da pevamo pesme naše.

Ali kako ćemo pevati pesmu gospodnju u zemlji tuđoj?

Ako te zaboravim, Jerusalime, neka mi se osuši desnica.

U Vaviloniji su izgnanici iz Judeje naišli na potomke izgnanika iz Izraela, koji su pre mnogo godina proterani iz Samarije u Asiriju i Vaviloniju, a kojih je onde bilo nekoliko grupa. Ovde, u stranoj zemlji, u zajedničkoj nevolji, ponovo su se ujedinili ostaci dveju kraljevina i tako je u Vaviloniji stvorena prilično velika jevrejska naseobina. Izgnanici su mogli da žive u miru i da se bave zemljoradnjom, zanatima i trgovinom. Štaviše, nekim članovima aristokratskih porodica, kao što su bili Danijel i njegova tri prijatelja, bila su otvorena vrata dvora velikog vavilonskog kralja Nebukadnecara.

Prvih godina vavilonskog ropstva izgnanici su imali u svojoj sredini proroka Jezekijela. On je onamo bio odveden zajedno sa mladim kraljem Jehojahimom. Jezekijel je postao duhovni vođ izgnanika. Hrabrio ih je u njihovoj nevolji, učio ih kako treba živeti u tuđoj zemlji i pri tome ostati veran svom narodu. Jednog dana im je pričao o proročanskom snu koji je usnio: jak vetar ga je poneo u jednu dolinu koja je bila puna ljudskih kostiju; kosti odjednom počеше da se pribiru i međusobno sklapaju, po njima izbi meso i navuče se koža i kosti oživeše, i u toj dolini podiže se grupa živih bića vrlo velika; upita ih ko su i ču božji glas: „Ovo su deca Izraela, ona su u žalosti jer su rasuta kao suve kosti i kao mrtav narod; ali ja ću sakupiti ove razasute kosti i udahnuti u njih nov život. Vratiću ih u njihovu zemlju i oni će ponovo biti moj narod.“

Prošlo je pedeset godina. Nebukadnecar je umro, a njegovi naslednici su bili suviše slabi da bi mogli da održe tako veliku državu kakva je u to vreme bila vavilonska carevina. Ogromna zajednica je počela da se raspada kada više nije bilo jake ruke da je drži na okupu. U centralnoj Aziji pojavila se nova sila — Persijanci. Njihov junački vladar Kir osvojio je mnoge oblasti od Vavilonaca, a na kraju je pošao i protiv samog grada Vavilona. Grad je bio ograđen čvrstim zidinama i jako utvrđen. Vavilonski kralj Belšazar (Valtazar) osećao se sigurnim iza ovih zidina. Mislio je da ih neprijatelj nikad ne može osvojiti. Dvor je i dalje živio svojim veselim životom i u veselju zaboravio na rat koji je unaokolo puštošio. Po legendi, za vreme jedne svetkovine, dok su kraljevi gosti pili vino iz zlatnih posuda koje je Nebukadnecar opljačkao iz jerusalimskog hrama, iznenada se pojavila jedna ruka i na zidu velike dvorane ispisala nekoliko reči koje niko nije bio u stanju da pročita. Pozvali su jevrejskog mudraca Danijela i on je pročitao tri aramejske reči koje su značile: izbrojano, izmereno, razdeljeno. Kada je zamoljen da protumači značenje ovih reči, Danijel je rekao kralju: „Dani tvoje vladavine su izbrojani, izmeren si na kantar i pokazao si se lak, i tvoja kraljevina će se podeliti među neprijateljima tvojim.“ Proročanstvo se uskoro obistinilo. Iste noći Persijanci su upali u tvrđavu i Belšazar je ubijen.

U celoj zemlji Kir je bio priznat za kralja Vavilonije. Jevreji su sa radošću pozdravili novog vladara. Jedan veliki prorok, koji je u to vreme živeo u Vaviloniji, saopštio je poruku koju je dobio od boga: „Uteši, uteši moj narod; objavi gradu Jerusalimu, da je došao kraj njegovim patnjama... Radi mog dragog naroda izraelskog dao sam Kiru veliku moć... On će ponovo podići Jerusalim i osloboditi zarobljenike.”

Kir, impresioniran činjenicom da Jevreji polažu toliku nadu u njega, obećao je da će zarobljenicima dopustiti povratak u njihovu zemlju. Izdao je proglas kojim je onima koji to žele odobrio da se vrate i ponovo sagrade grad Jerusalim i hram. On je čak naredio dvorskoj blagajni da Jevrejima izda dovoljno sredstava i vrati ukrase i posuđe koje je Nebukadnecar opljačkao iz svetilišta. Desetine hiljada Jevreja pošlo je u Judeju pod vođstvom kneza Zerubabela, unuka kralja Jehojahima. Posle pedeset godina ropstva u Vavilonu izgnanici su se vratili u svoju otadžbinu ispunjeni velikom radošću, koja je izražena u psalmu:

Kada gospod vrati izgnanike cionske

Bejasmu kao u snu,

Naša usta bejahu puna srećnog smeha,

A naš jezik pesama radosti.

13. GLAVA

JUDEJA POD PERSIJSKOM UPRAVOM

Kada su se izgnanici iz Vavilonije vratili u Judeju, našli su zemlju opustošenu. Jerusalim i njegova okolina još su bili u ruševinama. U provincijama su se nastanili stranci — Filisteji, Moabićani i Samarićani. Među njima je živio i izvestan broj siromašnih jevrejskih porodica, čiji su se članovi mešali sa strancima i govorili njihovim jezikom.

Vodi povratnika, princ Zerubabel i prvosveštenik Jošu, smatrali su da je u interesu regeneracije i ponovnog ujedinjenja naroda potrebno obnoviti Jerusalim i hram i obrazovati novu vladu. Na mestu gde je nekad bio hram, izgradili su odmah po povratku oltar, kako bi ponovo omogućili prinošenje žrtava, a oko oltara položili su temelje za jedan manji hram, jer osiromašeni narod nije imao sredstava za podizanje velike građevine. Na proslavi polaganja temelja okupili su se Jevreji iz svih delova zemlje; sveštenici su pevali psalme (tehilim), proroci su držali vatrene govore, a narod je bio presrećan. Ali neki stariji ljudi, koji su u svojoj mladosti videli prvi hram, Solomonov, i sad prisustvovali svečanosti, gorko su plakali. Temelji novog hrama bili su vrlo mali u poređenju sa starim i jasno se videlo da raniji sjaj neće biti obnovljen. Štaviše, i podizanje male zgrade išlo je veoma teško. Samarićani su tražili od Zerubabela da zajednički podignu hram, ali je Zerubabel to odbio, jer ih je smatrao samo polujevrejima. Oni su tada optužili Jevreje persijskoj upravi, tvrdeći da kuju zaveru protiv kralja i da pripremaju oslobođenje Jerusalima. Građevinski radovi su prekinuti i dvadeset godina nisu nastavljeni. Prošlo je dakle ukupno sedamdeset godina od razaranja prvog do izgradnje drugog hrama (Bajitšeni).

Judeja, koja je postala provincija persijske carevine, nije imala nezavisnog vladara. Na čelu naroda, kao najviša vlast, stajao je prvosveštenik, glava verske zajednice. Posle Zerubabelove smrti, kao jedini vođ naroda ostao je prvosveštenik Jošua ben Cadok, koga je posle smrti nasledio njegov sin, a potom unuk, prvosveštenici iz porodice Cadok. Dok u Judeji još nije bio potpuno uspostavljen red, a ni Jerusolim obnovljen, niti njegova utvrđenja ponovo izgrađena, čete stranih osvajača upadale su u grad i pljačkale ga. U to vreme nisu svi Jevreji živeli po propisima Tore, jer je bilo malo onih koji su umeli da čitaju svete knjige, sveštenika, proroka i učenjaka. Narod tada nije više govorio hebrejskim jezikom, nego se njime služio samo u literaturi. Govorni jezik većine stanovnika bio je aramejski, jezik persijske carevine. Da bi se uspostavio red u zemlji, bilo je potrebno upoznati narod sa njegovim nacionalnim zakonom, Torom, kako bi svi saznali šta je dozvoljeno a šta zabranjeno. Ovaj zadatak uzeli su na sebe i izvršili Ezra i Nehemija, dva velika čoveka, koji su se vratili u Judeju iz Vavilonije i Persije.

Ezra je bio jedan od najučenijih članova jevrejske zajednice koja je bila ostala u Vaviloniji pošto su se Zerubabel i prvi izgnanici vratili u svoj rodni kraj. Bio je poznat kao Ezra „Hasofer“ (prepisivač), jer se bavio prikupljanjem i prepisivanjem svetih knjiga i njihovim širenjem u narodu. Nehemija je bio ličnost od velikog uticaja na dvoru persijskog kralja Artakserksa u Suzi. Ova dva čoveka su dobila ovlašćenje od kralja do pođu u Jerusolim i uspostave red u zemlji, da postave upravne činovnike i sudije i da proglaše Mojsijevu Toru zakonom jevrejskog naroda. Ezra je stigao u Jerusolim zajedno sa velikom grupom iseljenika iz Vavilonije, pa je odmah sazvaio narodni zbor koji je održan pored hrama. Svojim plamenim govorom podsetio je okupljeni narod, da je došlo vreme da se, posle svih nedaća, započne novi život u skladu sa propisima svete Tore ne mešajući se sa stranim narodima.

Odmah posle svog dolaska Nehemija je otpočeo sa obnovom jerusalimskih utvrđenja. Hiljade ljudi je učestvovalo na tom poslu. Samarićani i drugi neprijateljski raspoloženi strani elementi u zemlji često su napadali graditelje, ali su ovi bili naoružani i uspešno su odbijali napade. Kada su zidine ob-

novljene, Ezra i Nehemija su ponovo sazvali narod. Ezra je pročitao nekoliko poglavlja iz Tore i tekst zakletve, a svi prisutni su se zakleli da će poštovati Toru. Starešine porodica potpisale su pismeni tekst zakletve. Na ovaj način narod se obavezao na primenjivanje Tore, koja je postala nacionalni zakonik.

Samarićani, kojima je bio uskraćen pristup u jevrejsku zajednicu, sagradili su sebi svoj sopstveni hram u planini Gerizim u blizini grada Sihema. I oni su Toru smatrali svetom, ali su njihovi običaji bili drukčiji, i uvek su ostali neprijateljski raspoloženi prema jevrejskom narodu.

Međutim, nisu se svi Jevreji vratili iz progonstva. Mnogi su ostali u raznim delovima persijske carevine, kako u Vaviloniji, tako i u užoj Persiji, naročito u glavnom gradu Suzi. Tadašnjem kralju Ahasveru (Ksenksu), jedan od njegovih ministara, po imenu Haman, koji je mrzeo Jevreje, reče jednom prilikom: „U carevini živi narod koji je razasut širom zemlje. Njegovi se zakoni razlikuju od zakona ostalih naroda i on ne poštuje tvoje zakone. Ne bi li bilo najbolje da se naredi njegovo uništenje?“ Ahasver je poslušao savet i izdao takvo naređenje, pa su se Jevreji širom Persije našli u velikoj opasnosti. Spasao ih je jedan od najuglednijih Jevreja iz Suze, po imenu Mordehaj, koji je imao uticaja na kraljevom dvoru. Priča se, da je jedna rođaka Mordehajeva, po imenu Ester, bila tako lepa da se kralj oženio njome. Ona se nije interesovala za svoj narod dok je Mordehaj nije podsetio da je i ona jevrejskog porekla i da će i sama nastradati zajedno sa ostalim Jevrejima, ako ne utiče na kralja da opozove svoju zločinačku naredbu. Ester je otišla kralju i rekla mu da je i sama Jevrejka i da će i ona morati da umre, ako se naredba izvrši. Ubedila je kralja da je Haman zao čovek. Tek tada je Ahasver shvatio kakvu je nesreću njegovo naređenje moglo da izazove. Prema toj priči, kralj je tada naredio da se Haman obesi, a Jevrejima je dozvolio da se naoružaju i bore protiv svojih neprijatelja. Tako su od sigurne smrti bile spasene hiljade Jevreja. U znak sećanja na ovaj događaj, u mesecu adaru se do današnjeg dana slavi praznik poznat pod imenom Purim.

U to vreme postojala je jevrejska zajednica i u Egiptu, koji je takođe bio deo persijske carevine. Ovu zajednicu sa-

činjavali su potomci onih jevrejskih ratnika koji su, posle razaranja Jerusalima i ubistva Gedalje, napustili zemlju i došli u Egipat zajedno sa prorokom Jeremijom. Jedan njihov deo naselio se na južnoj granici Egipta, u utvrđenom gradu Elefantinu, i prijavio se za službu u egipatskoj vojsci. Podigli su sebi mali hram po ugledu na veliki jerusalimski, i imali su svoje sveštenike i verske obrede. Govorili su aramejski i dopisivali se na ovom jeziku sa svojom braćom u Jerusallimu.

14. GLAVA

VLADAVINA SVEŠTENIKA — „TANAH“ (TORA, PROROCI I HAGIOGRAFIJE)

Persijska vladavina nad Judejom trajala je dve stotine godina (od oko 2500. do 2300. godine). Palestinom je upravljao persijski namesnik (peha), koji je ubirao poreze od naroda i održavao red u zemlji. Unutar svoje zajednice Jevreji su uživali samoupravu, a pošto je Mojsijeva Tora bila prihvaćena kao zbornik zakona, najvišu vlast u zemlji imali su duhovni vođi, prvosveštenici jerusalimskog hrama. U porodici Cadok, koju je osnovao prvosveštenik Jošua ben Cadok, dostojanstvo prvosveštenika prelazilo je sa oca na sina. Prvosvešteniku je pomagao „Savet staraca“. On je taj Savet konsultovao po pitanjima odnosa sa drugim narodima i po pitanjima života zajednice uopšte. Naročiti uticaj na administraciju imali su „učeni“ (poznavaoi zakona, soferim), čiji je zadatak bio da tumače propise Tore. „Savet staraca“ i soferim sačinjavali su Veliku skupštinu (Kneset hagdola), koja je pretresala sva važna pitanja uprave i donosila odluke.

Geslo Velike skupštine bilo je: „Budi oprezan u pitanjima pravde, povećavaj broj onih koji uče i podigni ogradu oko Tore!“ To je u stvari značilo da uprava treba da nastoji da imenuje poštene sudije, da osnuje mnoge škole, kako bi svaki mladi čovek mogao da uči čitati i pisati, i poštovati propise Tore i primenjivati ih u životu. I sama Velika skupština izdala je niz novih zakona. Prema predanju, ova je Skupština ustanovila molitve „Šema“ (Čuj, Izraelu!) i „Šemone esre“ (molitva sastavljena od osamnaest blagoslova), koje Jevreji treba da mole svakog dana. U hramu su molitve bile tek dodatak obredu pri prinošenju žrtava, ali u manjim bogomo-

ljama čitava se služba božja sastojala od molitava i čitanja pojedinih poglavlja Tore. Od još većeg značaja bilo je podučavanje po školama. U to vreme, kada su bili retki oni koji su znali da čitaju i pišu, jevrejski soferim su nastojali da svaki građanin nauči da čita Toru. Tako se u narodu održalo poznavanje starog hebrejskog jezika u doba kada je opšti govorni jezik bio aramejski, koji se upotrebljavao u svim zemljama pod persijskom vladavinom. Za oba jezika soferim su primenjivali asirsko, tj. kvadratno pismo koje se do današnjeg dana upotrebljava za pisanje svitaka Tore i štampanje knjiga.

Velikom reformatoru Ezri „Hasoferu“ i njegovim sledbenicima (soferim) pripada zasluga za sređivanje biblijskih propisa u tri odeljka: Tora, Proroci i Hagiografije. (Skrraćeno ime za sva tri odeljka je „Tanah“.) Ezra je prikupio sve što su sveštenici, proroci i hroničari pisali prethodnih vekova, ispravio pogrešne tekstove i od fragmenata sastavio kompletna dela. Celi tekst Tore sredio je u pet knjiga:

1. Berešit (Geneza), koja opisuje događaje od stvaranja sveta do Avrama i daje opis života naroda za vreme patrijaraha Avrama, Isaka i Jakova;
2. Šemot (Eksod), koja opisuje ropstvo u Egiptu i izbavljenje pod Mojsijem i sadrži zapovesti date na Sinaju i druge važne propise Tore;
3. Vajikra (Levitik) ili zakon sveštenika, koja sadrži propise o službi u svetilištu i o praznicima, te o društvenim i domaćim dužnostima Jevreja;
4. Bamidbar (Brojevi), koja sadrži opis lutanja po pustinji pod Mojsijem; i
5. Dvarim ili Mišne—tora (Deuteronom), koja je nađena u hramu za vreme Josije.

To su najviši moralni propisi pisani u duhu prorokâ, a u obliku Mojsijeve oporuke. Ovih pet knjiga još se i danas zovu „Humeš“ (Grupa od pet, Pentateuh).

Soferim koji su nastavili Ezrino delo, sredili su istorijske knjige koje opisuju istoriju jevrejskog naroda od vremena kada se naselio u Kanaanu do prvog razorenja Jerusali-
ma, kao i vavilonsko ropstvo. Ove knjige se zovu „Prvi proroci“, a podeljene su u četiri dela: Jošua, Sudije, Samuel i Kraljevi. Posle ovih dolaze: „Poslednji proroci“ — 15 knjiga

koje sadrže govore i propovedi trojice velikih proroka (Isaje, Jeremije i Ezekijela) i dvanaestorice manjih proroka (Hoseje, Joela, Amosa, Ovadije, Jone, Mike, Nahuma, Havakuka, Zefanije, Hagaja, Zaharije i Malahije).

„Tora“ i „Proroci“ su prva dva odeljka Biblije ili Tanaha. Treći odeljak se zove „Ketubim“ (Spisi, Hagiografije). U njemu su sadržana razna dela od kojih je jedan deo završen za vreme Ezre i soferima, a drugi deo kasnije. Najstarijim spisima pripada velika zbirka psalama (tehilim), religioznih pesama i molitava, od kojih su se neke pevale u hramu i školama. Jedan deo psalama nazvan je „Davidovim psalmima“, jer se odnose na razne događaje iz života kralja Davida. Ovi psalmi tako duboko izražavaju patnje i radosti ljudske duše, da su kasnije uključeni i u hrišćansku liturgiju.

Tri knjige hagiografija vezane su za ime kralja Solomona, i to: 1. Pisma nad pesmama — ljubavna idila o mladoj seoskoj devojci Sulamit, koja žudi da napusti Solomonovu palatu da bi se vratila u selo svom ljubljenom pastiru; 2. Mišlej Šlomo — Solomonove izreke i poslovice, koje se odnose na razne probleme iz života i sadrže savete za ponašanje ljudi, i 3. Kohelet — melanholična razmišljanja o životu i smrti i o sićušnosti čoveka, koji nikad ne može da dokuči svu životnu istinu i da postigne potpunu sreću. Slične su misli izražene i u knjizi Joba, gde se opisuje život jednog pravednog čoveka, Joba, koji ne samo što nije dobio nagradu za svoju pravednost, već je bio i izložen teškim patnjama. Job se prepire sa bogom i traži da u svetu zavlada pravednost.

Iza Jobove knjige dolaze tri manje knjige, zvane Megilot, i to: 1. „Ejha“ — zbirka tužbalica o tragičnom razorenju Jerusalima (predanje ih pripisuje proroku Jeremiji); 2. „Ester“, koja sadrži priču o Ahasveru, Hamanu i Mordehaju, i 3. „Rut“ — slika o životu pastira u doba sudijâ.

Seriji knjigâ prorokâ pripada i knjiga „Danijel“, pisana kasnije, koja na aramejskom opisuje šta je pravednik Danijel iz Vavilonije video u snu o sudbini svih jevrejskih kraljevina i jevrejskog naroda sve do grčke vladavine. Poslednje tri knjige hagiografija su istorijske hronike. „Knjiga Ezrina“ i „Knjiga Nehemijina“ opisuju delatnost ove dvojice vođa, a knjiga „Divre hajamim“ je hronika kraljeva iz kuće Davidove — od Davida do Cedekije.

15. GLAVA

GRČKA VLADAVINA — PTOLEMEJI

Oko 300. godine pre nove ere, bitno se izmenila politička situacija u istočnim zemljama. Aleksandar Makedonski, hrabar vojnik i zapovednik jake vojske, pošao je iz Grčke, najcivilizovanije zemlje tadašnje Evrope, i za kratko vreme osvojio sve zemlje Azije i Afrike koje su ležale oko Sredozemnog mora. Svrgnuo je Persijance i postavio poglavare iz redova svojih vojnih starešina. Po jednoj popularnoj legendi, kada se Aleksandar sa svojim trupama približavao zidovima Jerusalima, izišli su da ga dočekaju prvosveštenik Jošua i drugi sveštenici, kao i neki istaknuti stanovnici grada. Videvši da delegacija prilazi, Aleksandar je sjahao sa svog konja i pozdravio prvosveštenika. Kada su ga njegovi ratnici upitali, zašto je pokazao toliko poštovanja prema jevrejskom svešteniku, Aleksandar je odgovorio: „Dok sam još bio u Makedoniji, u jednom svom snu o osvajanju Istoka video sam starca sličnog ovom prvosvešteniku, koji mi je predskazao da ću postići svoj cilj. Sada opet vidim pred sobom isto lice, i kada pozdravljam ovog čoveka, želim da izrazim zahvalnost bogu koji mi je progovorio kroz njegova usta“. Kada je ušao u Jerusalim, Aleksandar je posetio hram i prineo žrtvu bogu Jevreja.

U znak priznanja što su mu se dobrovoljno podvrgli, Aleksandar je Jevrejima ostavio sve slobode koje su uživali pod persijskom upravom. Svom upravljaju u Palestini dao je uputstvo da ne tlači Jevreje, ni da im nametne teške poreze, već da ima obzira prema njima. Da bi izrazili svoju zahvalnost za širokogrudost velikog osvajača, Jevreji su svim dečacima rođenim te godine dali ime Aleksandar. Kada je posle Pale-

stine osvojio Egipat, Aleksandar je osnovao veliki trgovački grad Aleksandriju i naselio ga Grcima i Jevrejima kojima je priznao jednaka građanska prava.

Posle Aleksandrove smrti njegovi su generali među sobom podelili zemlje koje je on osvojio. Jedan od njih, Ptolemej Lag, postao je gospodar Egipta. Jednom drugom generalu preoteo je Judeju; jedne subote, kada se Jevreji nisu mogli braniti, opkolio je Jerusalem, ušao u grad i odvuкао velik broj stanovnika u Aleksandriju. Dok su se u Egiptu i Palestini odigravali ovi događaji, drugi grčki general, Seleuk, osvojio je Siriju, Malu Aziju i Mesopotamiju (Vaviloniju), u kojim je zemljama takođe živeo znatan broj Jevreja, i zasnovao svoj glavni grad u Antiohiji. Tako su osnovane dve nove snažne države, u kojima su vladale dve dinastije, Ptolemeji i Seleukidi. Ove dve države su stalno vodile međusobnu borbu, da bi osvojile Palestinu koja se nalazila između njih.

Vladavina Ptolemejâ nad Judejom trajala je preko sto godina. Prvi vladari ove dinastije postupali su sa stanovnicima Judeje sa puno obzira i blagosti. Nisu se mešali u delovanje sveštenika. Prvosveštenik je dobio grčki naziv „Etnarh“, vođa naroda, i bila mu je poverena dužnost da prikuplja i isporučuje Ptolemejima određeni danak za celu Judeju. U svemu ostalom bio je potpuno nezavisan. Broj Jevreja, što su pošli u Aleksandriju da tamo žive, bio je toliko velik, da su zauzimali čitave ulice. Jedna od posledica ove povezanosti sa Grčkom bila je ta, da su aleksandrijski Jevreji govorili grčki umesto aramejski. Ptolemej Filadelf, drugi kralj ove dinastije, bio je izuzetno blagonaklon prema Jevrejima. Bio je i ljubitelj nauke i umetnosti i osnovao je na svom dvoru muzej i veliku biblioteku. U biblioteci su se nalazili sakupljeni knjige i spisi iz celog civilizovanog sveta. U želji da još više upotpuni svoju biblioteku, kralj je zamolio Elijezera, tadašnjeg jerusalimskog prvosveštenika, da pošalje u Aleksandriju izvestan broj učenih ljudi koji će moći da prevedu Toru sa hebrejskog na grčki. Po predanju, iz Jerusalima je stiglo sedamdeset „Staraca“, sve samih učenjaka. Smešteni su na jedno malo ostrvo u blizini Aleksandrije i svakome je dodeljena posebna ćelija za rad. Svaki od njih preveo je puni tekst Tore, i kada su završeni prevodi upoređeni, videlo se da su svi istovetni. Ptolemej se zahvalio učenjacima, svakome je dao po jednu

kopiju prevoda da bi nauku Tore širili u onim jevrejskim zajednicama, u kojima se govori grčki. Ovo je, naravno, samo legenda, ali ukazuje na činjenicu, da su u to vreme Toru počeli prevoditi na grčki. Kasniji jevrejski naraštaji nisu znali čitati hebrejski, pa se pojavila potreba da se i ostali delovi Tanaha prevedu na grčki. Ovaj grčki prevod poznat je kao Septuaginta, pošto ga je, prema istoj legendi, pripremila sedamdeset učenjaka.

Za vreme vladavine Ptolemeja III i Ptolemeja IV ponovo je poremećen mir Judeje. Sirijski kraljevi Seleukidi pokušali su da Palestinu osvoje od Ptolemeja. U samom Jerusalimu obrazovana je jevrejska stranka, koja se zalagala za vladavinu sirijskih kraljeva. Ovoj stranci pripadao je i prvosveštenik Onije II. Jednom prilikom je Onije propustio da pošalje godišnji danak, na što je stigao glasnik Ptolemeja III, koji je zahtevao da se dužni porez bez odlaganja plati. Zahtev je bio praćen pretnjom da će u slučaju neplaćanja cela zajednica imati da iskusi teške posledice. Zastrašene ovim pretnjama, jerusalimske vlasti su naložile Josifu ben Tobiji, nećaku prvosveštenikovom, da krene u Aleksandriju i dâ potrebna objašnjenja. Mladi Josif ben Tobija ostavio je tako dobar utisak na aleksandrijski dvor, da je za celu Palestinu postavljen za ubirača nameta. Josif ben Tobija lojalno je služio Ptolemeju više od dvadeset godina i prikupljao velike svote za egiptске vladare. Ali se u isto vreme i sam obogatio. U to doba u Jerusalimu su počeli usvajati grčki način života. Bogataši su dopuštali sebi suviše slobode i žudili za uživanjima, pa su se postepeno udaljavali od narodnih masa. Dok je sa Sirijom vodio rat za prevlast, Ptolemej IV je za vreme jednog svog pohoda stigao u Jerusalem i izrazio želju da vidi hram. Sveštenici su mu pokazali spoljašnje prostorije i tremove hrama, ali nisu dopustili da vidi svetište nad svetištima, u koje je samo prvosveštenik imao pristupa. Kralj je pokušao silom da uđe u svetište, ali pre nego što je stigao do praga onesvestio se, pa su ga morali izneti iz hrama. Otada je kralj mrzeo Jevreje i njihovu veru. Kad se vratio u Aleksandriju naredio je da se u arenu koja je namenjena igrama uvede grupa Jevreja, da bi ih, radi zabave publike, slonovi gazili dok ne izdahnu. Međutim, vrisak i jauk gomile u areni toliko su za-

strašili životinje, da su se okrenule i izgazile svoje vodiče i kraljeve sluge koji su ih dražili.

Neprijateljstvo egipatskog vladara izazvalo je mržnju Jevreja prema Ptolemejima. Verovalo se da bi vlast sirijskih Seleukida bila blaža. Zato, kada je u borbi na Jordanu sirijski kralj Antioh Veliki pobedio Egipćane i ušao u Jerusalim, jevrejsko ga je stanovništvo pozdravilo i priznalo njegov suverenitet. Ali nade da će naići bolja vremena nisu se ispunile.

16. GLAVA

SELEUKIDI I POBUNA HASMONEJACA

Antioh III ili Veliki, prvi sirijski vladar Judeje, bio je prijateljski raspoložen prema Jevrejima. Po njegovom naređenju data je velika suma novaca prvosvešteniku Simeonu Pravednom za potrebe hrama, kao i za ulepšavanje grada i jačanje njegovih utvrđenja. Jevrejskim zajednicama rasutim po Siriji i Vaviloniji, takođe su date veće slobode. Međutim, Antioh Veliki je ubrzo pretrpeo poraz u ratu sa Rimljanima i uskoro posle toga je umro. Nasledio ga je sin Seleuk IV, koji je vladao samo nekoliko godina. Za vreme njegove vladavine nastala su za Jevreje teška vremena. Kralj je morao Rimljanima da plaća velik danak, a da bi prikupio potreban novac, nametnuo je velike terete Jevrejima. Jednom je kraljev rizničar Heliodor došao u Jerusalim sa nalogom da uzme iz hrama novac koji je onde bio sakriven. Heliodor je upao u hram, ali mu se desilo isto što i Ptolemeju u sličnoj prilici. Dva mladića su ga zgrabila, izbacila iz svetišta i išibala, tako da se bolestan i neobavljena posla vratio u Antiohiju. Plašeći se mogućih posledica ovog suprotstavljanja vlasti, prvosveštenik Onije III pošao je u Antiohiju da objasni kralju šta se dogodilo. No, u međuvremenu je kralj umro, a nasledio ga je njegov brat Antioh IV.

Antioh IV bio je poznat među Grcima kao „Antiohus Epifanes“ (poslat od boga), ali su ga neki zvali „Antiohus Epimanes“ (Antioh Ludi). Jevreji su ga između sebe zvali „Antiohus Haroše“ (Antioh Zli), jer je u svojoj kraljevini naneo mnogo nevolja jevrejskom narodu. Ambicija ovog vladara bila je da celokupno stanovništvo, a naročito Jevreje, primora da prihvate grčke običaje i grčku veru; izdao je naredbu

da svako mora da se klanja grčkim bogovima i boginjama — Zevsu, Apolonu, Afroditi itd. Pri tome je iskoristio činjenicu, da je jedno vreme i među samim Jevrejima postojala stranka takozvanih helenista, obožavalaca i sledbenika grčke kulture. To su većinom bili mladi ljudi iz imućnih porodica, koji su podražavali grčke običaje, često išli u pozorišta i na sportske priredbe, pijančili i vodili rasipnički život. Strogi jevrejski običaji zabranjivali su ovakve raspojasanosti, pa su se zato strogo religiozni ljudi (hasidim) oštro suprotstavili helenistima. Ova se podeljenost među Jevrejima uvukla čak i u prvosveštenikovu porodicu, čiji su neki članovi pripadali helenistima. I tako, dok je prvosveštenik Onije bio na strani hasida, njegov brat Jošua promenio je svoje ime u Jazon i postao vođa helenista.

Jazon je želeo da svom bratu preotme položaj prvosveštenika, pa je radi postizanja tog cilja otišao Antiohu i obećao mu da će, ukoliko bude postavljen za prvosveštenika, uvesti u Judeji grčke običaje i plaćati veći danak. Antioh je to drage volje prihvatio, a Jazon je postao prvosveštenik i preuzeo mere za zavođenje novog reda. Vaspitanje mladog naraštaja u Judeji je izmenjeno po ugledu na grčke škole. Jazon je podigao „gimnaziju“ gde su jevrejska deca, naga, učila gimnastiku i vojne vežbe. Nekoliko godina kasnije našao se u Jerusalimu jedan drugi helenist, po imenu Menelaj, koji je takođe priželjkivao da postane prvosveštenik i da sada on istisne Jazona sa tog položaja. Menelaj je bio zapovednik straže koja je Antiohu nosila godišnji danak Judeje, pa je uspeo da ubedi kralja, da će plaćati veći danak nego Jazon, ako bude postavljen za prvosveštenika. Dobio je taj položaj i, da bi ispunio svoju obavezu datu kralju, kradomice je iz hrama izvuкао sve dragoceno posuđe i poslao ga Antiohu. Stari prvosveštenik Onije otkrio je Menelajevu krađu i uzbunio javnost zbog ovog skrnavljenja hrama. Došlo je do nereda. Da bi se oslobodio opasnog protivnika, Menelaj je primenio silu i Onije je ubijen. Razjaren narod je odgovorio time, što je ubio Menelajevog brata koji je dragocenosti hrama odneo Antiohu.

Neredi su se sve više širili i postepeno su prerasli u pobunu. To je bila prilika na koju je Antioh čekao. Na čelu svoje vojske on je provalio u zemlju i ušao u Jerusalim. Na hiljade je ljudi ubijeno, a hram ponovo opljačkan. Ovo, me-

đutim, Antiohu nije bilo dovoljno. On je bio rešen da iskoreni jevrejsku veru i jevrejsku nacionalnu kulturu po kojoj su se Jevreji razlikovali od Grka, i da ih prisili da se stope sa susednim narodima. Izdao je naredbu kojom je Jevrejima zabranio održavanje njihovih verskih obreda i naredio im da obožavaju grčke bogove. U jerusalimski hram smeštena je ogromna statua Zeusa, a slični kipovi postavljeni su i po drugim jevrejskim gradovima. Jevreji su bili prisiljeni da se klanjaju ovim kipovima i da im na žrtvu prinose životinje, a naročito svinje, čije su meso Jevreji smatrali nečistim. Za okupljanje u bogomoljama, za svetkovanje subote i drugih praznika, bila je predviđena smrtna kazna.

U to vreme mnogi su podnosili patnje za svoju veru i radije joj žrtvovali svoje živote nego da je napuste. Poznata je legenda o majci i njenih sedam sinova koji su svi bili bačeni u tamnicu i mučeni, jer su odbili da prekrše pravila svoje vere. Najstarijem sinu je obećano da će mu život biti pošteđen ako pojede komad svinjskog mesa, ali je on prkosio svojim krvnicima i radije dopustio da ga udave, nego da pojede meso koje mu je vera zabranjivala. Odsečen mu je jezik, a on sam bačen u kazan vrele vode. Na isti su način ubijena i druga njegova braća. Kada je došao red na najmlađeg brata dželati su naredili majci da ga nagovori na poslušnost, kako bi mu bio spašen život. Ali je majka rekla sinu: „Sine, ne plaši se ubicâ i učini onako kao što su ti braća učinila!“ Tada su kraljevi dželati ubili i majku i sina.

Svireposti izvršene po Antiohovom naređenju postale su nepodnošljive i izbila je pobuna, koja je prerasla u ustanak, ali ne u Jerusalimu, gde je jaka sirijska posada ugušila ranije pobune, već u provincijskim gradovima. U malom gradu Modinu živeo je sa petoricom svojih sinova sveštenik po imenu Matatja iz porodice Hasmonejaca. Jednog dana u Modin je sa svojim vojnicima došao jedan sirijski činovnik, pa je, kao što je to učinio i po drugim mestima, sagradio oltar na trgu i zahtevao od sveštenika Matatje da prinese žrtvu grčkom bogu, koga su bili dužni da poštuju svi narodi kraljevine. Matatja je odbio da to učini rekavši: „Makar se svi narodi kraljevine pokorili ovoj kraljevoj naredbi, nećemo nikada ni ja ni moja braća odstupiti od svoje vere.“ Na to je jedan Jevrejin helenista prišao oltaru da bi prineo žrtvu, ali ga je ozlo-

jeđeni Matatja napao i ubio. Matatjini sinovi ubili su potom sirijskog činovnika i porušili oltar.

Ovo je značilo otvorenu bunu; Matatja je odmah izdao vatren proglas i pozvao sve one koji su bili spremni da se bore za boga i za Toru, da mu se pridruže. Hiljade Jevreja i hasidskih rodoljuba odazvalo se tome pozivu. Ustanici su se podelili u male grupe koje su se krile po planinama, iznenađena napadale sirijske vojnike i vodile gerilski rat.

Kada je Matatja umro, vođstvo borbe su preuzeli njegovi sinovi. Najodvažniji među braćom bio je Juda, kome su, pošto je svoje neprijatelje pobedio u nekoliko bitaka, dali nadimak „Makabi“ (čekić). Vojnim operacijama protiv četa Jude Makabija rukovodio je u početku sirijski upravljlaš Palestine Apolonije. Jevreji su se borili kao lavovi. Sirijsci su bili porađeni, a Apolonije je i sam pao. Mač Apolonijev postao je Makabijev trofej, kojim je otad uništavao neprijatelje svog naroda. Prva pobeda donela je Judi Makabiju velik broj novih pristalica, pa je tako stvorio vojsku sa kojom se borio protiv jakih Antiohiovih jedinica. Očistio je okolinu Jerusallima od sirijskih odreda i ušao u glavni grad koji je držala mala sirijska posada. Juda i njegovi ljudi popeli su se na Har Habajit („Breg hrama“), gde se pred njima pojavila žalosna slika opljačkanog i opustošenog svetilišta: na oltaru se nalazio kip Zeusa, a oko njega su bile ruševine. Ubrzo je očišćeno mesto gde je stajao hram, izbačeni su kipovi i uspostavljen je raniji red. Dan koji je označavao završetak radova na obnovi, proslavljen je kao praznik „Hanukat habajit“ („Posvećenje doma“). Proslava je trajala osam dana i svake večeri hram je bio jako osvetljen. O tome postoji ova legenda: u hramu su, da bi ga osvetlili, tražili ulja; nađena je samo mala boca, u kojoj je bilo ulja dovoljno tek za jedno veče; međutim, kada su ga usuli u svetiljku, ono je nekim čudom gorelo bez prekida punih osam dana. Sličnih proslava bilo je i po drugim gradovima Judeje. U znak sećanja na ovaj događaj, već se 2000 godina slavi praznik „Hanuka“; počev od 25. kisleva, u jevrejskim se domovima osam večeri pale hanuka-svećice.

Svi ovi događaji predstavljali su samo početak duge borbe za slobodu jevrejskog naroda, koja je trajala četvrt veka. Antioh Epiman je umro, a njegov je naslednik nastavio ra-

tovanje. U jednoj teškoj borbi ubijen je i sam Juda Makabi, pa je starešinstvo preuzeo njegov brat Jonatan Hasmonejac. Jonatan nije bio samo vojni starešina, već i državnik, i koristio se svakom prilikom da zemlju oslobodi sirijske vlasti. Bila je sreća za jevrejski narod, što su upravo tada izbile razne nesuglasice među samim Seleukidima. Naslednici Antiohovi su se svađali oko kraljevskog prestola, pa su se čak pojavili i strani pretendenti, koji su pri svojim intervencijama zloupotrebljavali svoju moć. Svaki je od njih nastojao da zaključi savez sa Jonatanom, kako bi im ovaj pomogao u suparničkoj borbi. U zamenu je jevrejski vođ dobijao razna obećanja. Tako je Jonatan postao prvosveštenik sa ovlašćenjima poglavara zemlje. Postepeno, i uz pomoć svog brata Simona, ponovo je osvojio od Sirijaca znatnu oblast Judeje. Kada je Jonatan poginuo u borbi, vođstvo je preuzeo Simon. On je na kraju uspeo da protera sirijsku posadu iz Jerusalema, što je predstavljalo poslednju fazu oslobođenja Judeje od Sirijaca. Na velikom narodnom skupu u Jerusalemu, Simon je izabran za prvosveštenika i nasija (etnarha) oslobođenog naroda.

17. GLAVA

HASMONEJCI

Posle četiri stotine godina persijske i grčke vladavine Judeja je opet postala slobodna država pod sopstvenim vladarom, nasijem iz junačke porodice Hasmonejaca, koja je kroz tešku borbu povratila nacionalnu slobodu.

Nasi Simon je činio velike napore da obnovi zemlju koja je pretrpela velike gubitke za vreme tridesetogodišnjeg rata i razaranja. Radio je na obnovi poljoprivrede na selu i trgovine u gradovima. Izgradio je luku u Jafi, koju je osvojio od Sirijaca, i tako je opet uspostavio vezu između Jerusalima i sredozemne obale. Ovaj poduhvat doneo mu je ponovo rat sa sirijskim kraljem Antiohom Sidetom. U to vreme Simon je već bio star i rat su vodili njegovi sinovi, od kojih se najviše istakao Johanana Hirkan. Simon je imao zeta Ptolemeja, koji je bio starešina grada Jerihona. Ovaj helenizirani Jevrej, pošto se sporazumeo sa Antiohom, pozvao je na jednu svečanost u gradu Jerihonu nasija sa ženom. Svojim gostima dao je mnogo vina i tako ih opio, te je naredio slugama da ubiju nasija, a njegovu ženu odvedu u jerihonsku tvrđavu. Vest o ovom nasilju brzo je doprla do nasijeovog sina, Johanana Hirkana. Ovaj se sa svojom vojskom odmah uputio u Jerihon da bi se dočepao ubice. Međutim, Ptolemej je naredio da se Johanana majka izvede na istaknuto vidno mesto na zidinama tvrđave i zapretio da će je baciti u ponor ukoliko se opsada ne digne. Da bi spasao svoju majku, Hirkan je bio prisiljen da se povuče u Jerusalim, gde je proglašen za nasija i prvosveštenika. Plašeći se njegove osвете, Ptolemej je kasnije pobjegao u Siriju.

Johanen Hirkan, koji je vladao trideset godina, bio je prvi nasi iz kuće Hasmonejaca koji je osnovao potpuno nezavisnu državu. Zemlja je bila očišćena od Sirijaca, oslabljenih mnogim ratovima. U samoj Palestini, razna mala plemena, koja su često prilazila neprijateljima Jevreja, bila su prisiljena da se pokore Johananu Hirkanu. Ovaj je kaznio Samaritanjane, koji su živeli u centralnoj oblasti države blizu grada Sihema i srušio sa zemljom hram na bregu Gerizim. Mali edomljanski narod, naseljen u južnoj Palestini, takođe je priznao njegov suverenitet, pa je čak i primio jevrejsku veru. Međutim, i pored toga što su prešli na jevrejsku veru, Edomljani su smatrani samo polujevrejima.

Johanen je uveo dalekosežne reforme u upravu zemlje. Ustanovio je Veliki državni savet ili Veliki sud, koji se na grčkom zvao Sanhedrin, a na hebrejskom Bet-Din-Hagadol. Ovaj savet ili sud je imao 70 članova i jednog predsednika, koji se zvao Av-Bet-Din (otac suda). Sanhedrin je raspravljao o svim zakonima koje je trebalo doneti na osnovu propisa Tore. Bet-Din, u izvesnom smislu parlament Judeje, bio je u isto vreme i vrhovni sud zemlje. U okviru samog Sanhedrina često je dolazilo do nesuglasica između dveju stranaka, koje su se u to vreme obrazovale u Jerusalimu i bile poznate kao sadukeji i fariseji. Prvi, nazvani po Cadoku, glavi svešteničke porodice, predstavljali su svetovnu (sekularističku) političku struju, koja je po svom programu želela da se Judeja razvija u državu sličnu drugim državama. Prema njihovoj zamisli trebalo je da Judeja ima jaku vojsku, kako bi mogla da vodi agresivnu politiku, da proširi svoju teritoriju i poveća svoju moć u svetu. Oni su prihvatili Toru kao osnovni zakon jevrejske države, ali nisu bili za to da se Tori dodaju novi verski propisi, kako se ne bi stvorila „ograda oko Tore“. Članovi ove stranke većinom su pripadali „višim“ slojevima društva, a to su bili imućniji ljudi i državni činovnici. „Srednje“ klase su pripadale drugoj stranci, farisejima (prušaim), čije je ime označavalo da se oni drže „po strani“ od drugih naroda. Po njihovoj teoriji Jevreji, kao duhovni narod, kao narod božji, treba da imaju svoj sopstveni način života i da se razlikuju od ostalih naroda, a zakonodavstvo, na koji se god vid života odnosilo, treba da ima korena u Tori ili u njenim tumačenjima. Smatrali su da propisi treba da budu sve stro-

žiji, kako bi se sprečilo mešanje Jevreja sa drugim narodima. U tu svrhu bilo je potrebno izučavati Toru, poznavati svaki njen propis i tumačiti svaku njenu reč, kao što su to pre fariseja činili soferim. Dok je, dakle, učenje sadukeja priznalo državi najviše mesto, fariseji su davali prvo mesto narodu, a državi drugorazredni značaj.

Nasi Johanan Hirkan je i sam više naginjao sadukejima nego farisejima. Jednom prilikom, za vreme neke svečanosti, upitao je vođe dveju stranaka, da li je prema njihovom mišljenju on veran Tori i njenim zakonima. Uglavnom je dobio potvrđan odgovor, ali je jedan od prisutnih fariseja, Eleazar, uzviknuo: „Nije li ti dovoljno da budeš nasi? Zašto želiš da budeš i prvosveštenik?“ To je očito značilo da prema mišljenju fariseja nije podesan da se pred bogom pojavi kao duhovni vođa naroda onaj koji vodi ratove. Hirkan je bio teško pogođen ovom primedbom i otad se više približio sadukejima, nastojeći da ovi imaju većinu u Sanhedrinu.

Naslednici Hirkanovi, njegova dva sina Aristobul i Aleksandar Janaj, bili su potpuno na strani sadukeja. Stariji (koji se prvobitno zvao Jehuda, ali je ovom imenu dodao grčko ime Aristobul) proglasio se kraljem umesto nasijem. On je poveo ratove protiv susednih naroda, ali, slabog zdravlja, rano je umro. Njegov brat Aleksandar Janaj bio je pravi ratnik, pravi vojni starešina i odlučan protivnik fariseja. Za vreme svoje duge vladavine, koja je trajala dvadeset i sedam godina, vodio je oštru borbu ne samo sa Sirijcima i Arapima, već i sa sopstvenim narodom ili, bolje rečeno, sa onim njegovim delom, koji je bio na strani fariseja. U ratovima sa spoljnim neprijateljima bio je promenljive sreće ma da je pri kraju njegove vladavine teritorija Judeje bila isto tako velika kao u njenim najslavnijim danima. Borba na unutrašnjem frontu bila je uporna i tragična. Kralj je imao uza se vojsku, sveštenike i bogataše koji su pripadali sadukejima. Srednje klase i siromašne mase, pristaše fariseja, bile su protiv njega.

Razmimoilaženja i međusobni sukobi dveju stranaka razvili su se, pri kraju Janajevе vladavine, u građanski rat. Počelo je u samom hramu za vreme proslave praznika Sukota. Prvosveštenik Aleksandar Janaj, koji je u isto vreme bio i kralj, vršio je službu božju. Pomoćni sveštenici pružili su mu pehar vode da njome poskropi oltar, kao što je to bio običaj

kod fariseja. Ali kralj je vodu prosuo na tle, da bi pokazao da ne prihvata taj običaj. Okupljeni vernici su tim kraljevim postupkom bili toliko razdraženi, da su svoje etrogim bacili na kralja-prvosveštenika. Pristalice dveju stranaka su se podelile i došlo je do nereda. Jedan odred vojske upućen je u hram; ubijeno je mnoštvo naroda; izbila je otvorena pobuna protiv nemilosrdnog kralja. Građanski rat je trajao šest godina, a protivničke stranke su bez ikakvog ustručavanja tražile pomoć stranih najamnika. Pred svoju smrt kralj je žalio što je došlo do razmimoilaženja između njega i naroda i savetovao svojoj ženi da uspostavi mir sa farisejima koji su uza se imali većinu naroda.

Kraljica Saloma Aleksandra držala se saveta svog muža. Postavila je za predsednika Sanhedrina svog brata Simona ben Šetaha, vođu fariseja. Novi Sanhedrin je ponovo osnažio zakone koje je sadukejski Sanhedrin bio ukinuo. Najstariji kraljičin sin, Hirkan, pristalica farisejskog učenja postavljen je za prvosveštenika. Njen drugi sin, Aristobul, bio je sadukej i kao vojni starešina imao mnogo pristalica u vojsci, u kojoj su sadukeji bili veoma jaki. U danima kada se očekivala kraljičina smrt, bilo je opšte mišljenje da će Hirkan postati kralj, ali je njegov brat Aristobul organizovao vojnu zaveru u nameri da zauzme presto i zavlada zemljom uz pomoć sadukeja i vojske. Kada je kraljica umrla, sukob između dva brata bio je već u punom zamahu. Hirkan, čovek mekušac nije bio sposoban da upravlja državom. Njegov brat je, na protiv, bio i suviše ratoboran, pa je bilo verovatno da će i on biti uzrok mnogih nemira, kao što mu je to bio i otac Aleksandar Janaj. Prvi ratni sukob između dvojice braće završio se pobedom Aristobula i Hirkan je bio primoran da se odrekne prestola u korist svog brata. Uskoro posle toga Hirkana su prijatelji nagovorili da pobjegne arabijskom kralju Aretasu i zatraži njegovu pomoć za ponovno zauzimanje prestola. Arabljani su zajedno sa Hirkanovim pristalicama upali u Jerusalim i opkolili Har Habajit koji su držali Aristobul i njegove pristalice. To se dogodilo za vreme Pesaha i pošto stanovnici opsednutog grada nisu imali dovoljno ovaca za prinošenje prazničkih žrtava u hramu, bili su primorani da od svojih neprijatelja kupe još onoliko ovaca koliko im je bilo potrebno. Bilo je ugovoreno da će oni sa zidova spuštati korpu

sa novcem, a da će im opsađivači u zamenu slati ovce. Jednom prilikom umesto ovce poslali su svinju. Gnev opsednutih bio je toliki, da su borbe ponovo oživele. Među Hirkanovim vojnicima bio je i neki pobožan čovek po imenu Onije, koga su smatrali svecem i za koga su verovali da mu molitve dopiru do neba. Starešina napadačkih trupa pozvao ga je da se pomoli za uništenje Aristobulove vojske. Dobri čovek je upravio pogled ka nebu i ovako se pomolio: „Gospode, i napadači i opsednuti su deca tvoja. Nemoj stoga dopustiti da se dogodi ono što oni jedni drugima žele.“

U to vreme desili su se važni događaji koji su iz osnova izmenili položaj Azije. Pompej, vođ jake rimske armije, pošao je da osvoji Siriju i celu seleukidsku državu. Posle Persijanaca i Grka, došao je red na Rimljane da postanu gospodari sveta. Mali narod Italije počeo je da širi svoju vlast prema zapadnoj Evropi, na jednoj strani, i prema Aziji i Africi, na drugoj. Pošto je osvojio Siriju, Pompej se sa svojom vojskom zadržao u Damasku, glavnom gradu Sirije na granici Palestine, i počeo sa pripremama za osvajanje judejske zemlje. Na ovu vest došla su mu braća Hirkan i Aristobul i zamolila ga da odluči koji od njih dvojice ima pravo na presto. Pompej je obećao da će im odgovor kasnije saopštiti, a u međuvremenu je naredio svojim legijama da krenu na Judeju. Jerusolim i utvrđenja hrama zauzeti su baš na Jom Kipur, kada je narod bio okupljen u hramu, a sveštenstvo zaokupljeno službom. Rimski vojnici ubili su više sveštenika i neke Aristobulove ljude koji su pružili otpor. Judeja je proglašena rimskom provincijom, a Hirkan postavljen za prvosveštenika i etnarha. Aristobul, koji je pripremao pobunu protiv novih osvajača, zarobljen je i odveden u Rim zajedno sa svojom porodicom.

Tako je, 63. godine pre nove ere, pala nezavisna kraljevina Hasmonejaca, pošto je postojala jedva osamdeset godina.

18. GLAVA

JUDEJA POD RIMSKOM VLAŠĆU — KRALJ HEROD (IROD)

Judeju je ponovo zauzela strana sila. Hirkan je morao da sluša zapovesti Rima. U ovako kritičnom vremenu on nije mogao da sam upravlja zemljom, pa mu je stalno pomagao njegov ministar Antipater, koji je pripadao polujevrejskim Edomljanima. Antipater nije mnogo mario za dobro jevrejskog naroda, smatrajući za sebe mnogo korisnijim da ispunjava želje Rimljana, vrhovnih gospodara Judeje, pa je u Hirkanovo ime činio mnoge stvari koje su bile štetne po interese jevrejskog naroda. Dok je Pompej bio gospodar u Aziji, Antipater mu je bio veran, ali kad se Julije Cezar domogao vlasti, Antipater je prišao Cezaru, kome je u njegovim ratovima pomagao slanjem jevrejskih trupa. U znak priznanja za ove usluge, Cezar ga je naimeovao epitropom, to jest zaštitnikom ili regentom Judeje, i poverio mu nadzor nad upravom i nad samim Hirkanom.

Antipater je upravu severnog dela Judeje, to jest Galileje, poverio svom sinu Herodu, sposobnom i energičnom mladom čoveku koji je imao mnogo više veza među Rimljanima i Grcima nego među Jevrejima. U Galileji je još bilo grupâ jevrejskih rodoljuba, koji su hteli da oslobode Judeju od tuđinske vlasti. Herod je uhvatio njihovog vođu Hezekiju i njegove prijatelje i naredio je svojim ljudima da ih ubiju. Zbog toga je Herod pozvan pred Sanhedrin i od njega je traženo da objasni zašto su ti rodoljubi ubijeni bez suđenja. Okružen svojim vojnim pratiocima, Herod je prkosno stajao pred Sanhedrinom i odbijao da odgovori. Sanhedrin se nije usudio da ga osudi. Samo jedan farisej, po imenu Šemaja, ustade i

reče: „Sada se plašite da sudite Herodu, ali će doći dan kada će on sve vas pobiti.“ Ovo predviđanje se kasnije obistinilo.

Herodov cilj bio je da uz pomoć Rimljana postane kralj Judeje. Ali je imao jednog takmaca, hasmonejskog princa Antigona, sina Aristobula koji je umro u zarobljeništvu u Rimu. Antigon je želeo da oslobodi Judeju rimske vlasti i postane kralj nezavisne države. Pomoću judejskih ustanika i persijskih najamnika uspeo je da Heroda i njegove ljude izгна iz Jerusalima i da četiri godine zadrži presto. Tada se Herod vratio sa jakom rimskom vojskom i zauzeo glavni grad. Rimljani su zarobili Antigona i odrekli mu glavu, a Heroda proglasili kraljem Judeje. Pošto je zadovoljio svoju ambiciju, Herod je otpočeo sa proganjanjem pristalica Hasmonejaca i raspustio Sanhedrin.

U to vreme su se u Rimu često menjali gospodari, vojskovođe su preotimali vlast jedni od drugih. Julija Cezara su ubili u Rimu njegovi neprijatelji; rimsku republiku je ubrzo zamenila imperija, a Avgust Oktavijan je postao prvi rimski „cezar“ (car, imperator), gospodar mnogih zemalja u svim delovima antičkog sveta: Evrope, Azije i Afrike. Da bi se mogao održati na prestolu Judeje protiv volje naroda, Herod se morao prilagođavati novim gospodarima, morao im je laskati i kupovati njihovu milost novcem i vojnom podrškom.

Heroda su mrzeli i članovi njegove sopstvene porodice. Da bi dokazao da je zakoniti naslednik Hasmonejaca, oženio se lepom hasmonejskom princezom Marijammom, unukom bivšeg kralja Hirkana. Cela njena porodica — ded Hirkan, mati Aleksandra i brat Aristobul III — čuvana je u palati pod Herodovim nadzorom, da bi se sprečilo da sa rodoljubima kuje zaveru i organizuje nov ustanak. Svog šuraka Aristobula, nežnog sedamnaestogodišnjeg mladića, postavio je za prvosveštenika, nadajući se da će na taj način zadovoljiti ambicije svojih hasmonejskih rođaka. Međutim, Aristobul je postao ljubimac naroda. Ali to nije bilo ono što je Herod želeo, pa je postao ljubomorani i podozriv. Za vreme praznovanja Sukota, Herod je pozvao goste u svoju palatu u Jerihonu. Bio je topao dan, pa je Aristobul sa nekim svojim mladim prijateljima pošao na reku da se okupa. Dok su se mladići kupali, mladog, u narodu omiljenog prvosveštenika su neki kraljevi gosti gurnuli u vodu i držali pod njom dok nije izdahnuo.

Proturena je vest o nesrećnom slučaju, ali je narod optuživao Heroda da se na ovaj način hteo osloboditi svoga u narodu preveć omiljenog šuraka.

Od toga dana Herod nije više našao mira u svojoj porodici. Kraljica Aleksandra, njegova tašta, mrzela ga je odavno i optuživala ga u Rimu. I kraljica Marijamna se posle smrti svog brata udaljila od njega, a kasnije, kada je saznala i za neke njegove druge ubilačke planove, još ga je više omrzula. Herod je dvaput bio pozivan u Rim, da bi se opravdao za dela koja je počinio. Svaki put pre odlaska iz Jerusalima naređivao je nadzorniku svoje palate da za vreme njegovog odsustva Marijamnu i njenu majku Aleksandru drži zatvorene u palati kao taoce za njegovu bezbednost. Trebalo je da budu ubijene ako bi se njemu u Rimu nešto dogodilo. Međutim, on se oba puta vratio u Judeju. Žene, saznavši za njegova uputstva data nadzorniku palate, još su ga više mrzele.

Porodični život Herodov bio je pun sumnji, mržnje i straha. Herod se bojao da će neko od preživelih Hasmonejaca pokušati da mu otme presto. Zato je naredio da se ubije osamdesetogodišnji bivši kralj Hirkan, koji je uz pomoć svojih prijatelja pokušao da pobegne iz kraljevske palate, gde je živeo pod nepodnošljivim uslovima. Zatim je Herod optužio kraljicu Marijamnu da je pomoću jednog sluge pokušala da ga otruje. Marijamna je osuđena na smrt i odrubljena joj je glava. Ista je sudbina zadesila i kraljicu majku Aleksandru, koja je do kraja života čekala na priliku da se osveti Herodu zato što joj je uništio porodicu.

Narod je gorko proklinjao Heroda, „edomljanskog roba“ ili „polujevrejina“ kako su ga nazivali. On je znao da ga mrze i pokušao je da odobrovolji narod time, što je ponovo sagradio Jerusalimski hram, koji je sad opet postao veličanstven i lep kao što je bio za vreme kralja Solomona. Međutim, na vratima hrama blistao je veliki zlatni orao, simbol Rimske carevine, što je predstavljalo uvredu za jevrejska nacionalna osećanja. Gradio je pozorišta i cirkuse u kojima je omladina imala mogućnosti da se bavi sportom po uzoru na Grke, ali su se pobožni ljudi Jerusalima gnušali toga i još se više udaljavali od njega. Dizao je i nove gradove i davao im rimska imena u čast raznih rimskih careva. Tako je sagradio luku Cezareju u kojoj su se nastanili uglavnom Rim-

ljani i Grci. Grad Samarija dobio je novo ime Sebast u čast cara Avgusta.

Herod je imao dece od više žena, ali je svojim pravim naslednicima smatrao sinove Aleksandra i Aristobula, decu kraljice Marijamne. Mada su vaspitani na carskom dvoru u Rimu, oni nikad nisu zaboravili da su deca hasmonejske kraljice, osuđene na smrt zbog svoje vernosti narodnoj dinastiji. Herod je zapazio da ga njegovi najmiliji sinovi ne vole, a to je pružilo dobru priliku Antipateru, sinu jedne od njegovih drugih žena. Antipater, veoma ljubomoran zbog povlašćenog položaja svoje polubraće, lako je ubedio svog oca da Aleksandar i Aristobul pripremaju njegovo ubistvo, da bi se osvetili za smrt svoje majke. Herod je izveo oba sina pred sud i oni su osuđeni na smrt, a Antipater je proglašen naslednikom prestola. Međutim, ubrzo je Herod otkrio da se i Antipater želi osloboditi oca. Zato je i Antipater ubijen. Priča se da je rimski car, čuvši za smrt trećeg Herodovog sina, uzviknuo: „U kući jevrejskog kralja sigurnije je biti svinja nego kraljev sin“, (jer Herod je žrtvovao svoje sinove, dok je žrtvovanje svinja bilo kod Jevreja zabranjeno).

Herod je umro nakon vladavine od 32 godine. Pre svoje smrti kraljevinu je podelio među svoja tri preživela sina, koji su morali poći u Rim da bi im imperator Avgust potvrdio njihove titule. Imperator je najpre bio na to pristao, ali kada je čuo da su u Judeji izbili nemiri, odlučio je da upravu zemlje preda rimskim činovnicima, kojima je data titula „prokurator“. Tako je Judeja postala provincija Rimske imperije.

19. GLAVA

PROKURATORI — NARODNI RAT I DRUGO RAZORENJE HRAMA

Grad Cezareja, nedaleko od Jerusalima, bio je sedište rimskog prokuratora ili guvernera, koji je pod svojim zapovedništvom imao dve rimske legije. Njihova je dužnost bila da čuvaju red i poredak u Judeji. Za vreme praznika Pesah i Sukota, kada se u Jerusalimu obično okupljao velik broj poklonika iz cele zemlje, prokurator je sa svojim trupama dolazio u grad da bi sprečio svaku mogućnost pobune protiv rimske vlasti. Rimljani su tada sa čuđenjem posmatrali jevrejski način života i verske običaje, za njih tako strane i nepojmljive. Nisu mogli da shvate kako ljudi mogu da se moliti bogu koga ne vide i zašto u hramu nema kipova i slika kojih su u rimski i grčki hramovi bili puni. Jevreji su sa svoje strane osećali neprijateljstvo prema ovim nezvanim gostima, utoliko više, što su već znali šta znači tuđinska vlast. Morali su doplaćati velik danak carskoj blagajni u Rimu, a posebno poreze guverneru Judeje. Naročito su siromašni bili nemilosrdno ugnjetavani. Rimski car Tiberije, Avgustov naslednik saznao je za to pa je jednom od prokuratora koga je poslao u Judeju rekao da je dužnost dobrog pastira da striže povrene mu ovce, ali ne i da odere njihovu kožu. Među prokuratorima bilo je takvih, koji su namerno izazivali narod i vrđali njegova verska osećanja. Tako je jedan od njih, Pilat naredio svojim vojnicima da pronesu kroz Jerusalem svoje zastave na kojima je bila careva slika, što se smatralo uvredom u svetom gradu gde je, za razliku od običaja u Rimu, bilo zabranjeno obožavanje slika.

Jedan od rimskih careva, Kaj Kaligula, zahtevao je čak i to da se njegova bista postavi u hramu. Smatrajući sebe božanskom ličnošću, naredio je da se njegovom kipu klanjaju u svim hramovima imperije. Međutim, Jevreji su odbili da to učine. Kaligula je tada naredio zapovedniku palestinskih legija, da njegov kip postavi u jerusalimskom hramu, a Jevreje prisili da kleknu pred njim. Narod je bio duboko uznemiren i izjavio je zapovedniku: „Nećeš nas naterati na poslušnost, sem ako nas sve pobiješ.“ Zapovednik je pisao u Rim i tražio nova uputstva. Na sreću, upravo u tom kritičnom trenutku stigla je vest da su Kaligulu ubili oficiri njegove sopstvene vojske.

Kroz kraće razdoblje Judeja je bila neka vrsta autonomne kraljevine. Jednog od Hirkanovih unuka, Agripu, koji je vaspitan u Rimu i imao mnogo prijatelja na rimskom dvoru, Kaligula je postavio za guvernera Galileje. Naslednik Kaligulin postavio je Agripu za guvernera cele Judeje, pa mu je čak dao titulu kralja, tako da je postao gotovo isto tako nezavisan vladar, kakav je bio i njegov ded Herod. Srećom, Agripa nije išao stopama Herodovim. On je želeo da sa narodom održava bliske odnose, da bude pravi jevrejski kralj, a ne samo rimski funkcioner. Održavao je dobre odnose sa demokrat-skim farisejima, često je prisustvovao službi u hramu, a za vreme praznika Šavuota sam je nosio svoju kotaricu voća radi prinošenja na oltar, upravo kao što su činili i obični ljudi iz naroda. Jednom je pred velikim skupom javno čitao jedno poglavlje Tore. Kada je stigao do sedmog stiha u sedmom poglavlju Deuteronomu, u kojem je rečeno da samo Jevreji mogu biti kraljevi jevrejskog naroda, zaplakao je, setivši se da nije čistog jevrejskog porekla, jer je Edomljanin. Ali ga je skup tešio ovim rečima: „Ne tuguj, Agripa, ti si naš brat.“ Agripa je u stvari bio Hasmonejac, sin Aristobulov i unuk kraljice Marijamne, koje je Herod poslao na gubilište. Kao i prvi Hasmonejci, i Agripa se starao da odbrani Jerusalim od upada stranaca, pa je čak započeo sa izgradnjom novih utvrđenja oko grada. Međutim, bio je primoran da odustane od tog poduhvata, jer je time izazvao sumnju Rima da priprema novu pobunu.

Agripina vladavina trajala je samo četiri godine. Njegov naslednik Agripa II imao je svega sedamnaest godina kada

mu je otac umro. Rimski car je isprva odbio da ga proglasi kraljem, bojeći se da bi mogao dizati narod na ustanak. Kasnije mu je priznata kraljevska titula, ali nije imao stvarnu vlast. Uprava zemlje ponovo je predana prokuratoru.

Novi prokurator, koji su se često smenjivali, bili su još gori od predašnjih. Ovi prokurator, bili oni Rimljani ili Grci, imali su vrlo malo obzira prema narodu. U njihovom glavnom štanu, u Cezareji, bilo je grčkom stanovništvu dopušteno da zlostavlja Jevreje i, mada su upućivane žalbe Rimu, tadašnji svirepi car Neron nije hteo da interveniše. Pokret rodoljuba ponovo je u narodu uzeo maha i zeloti — stranka ekstremnih rodoljuba — okupili su sve više pristalica pod svoju zastavu. Strpljenje naroda bilo je konačno iscrpljeno kada je car Neron poslao u Judeju novog prokuratora po imenu Flora. Stav ovog činovnika prema Jevrejima bio je takav, kao da je on „dželat upućen da kazni zločince“. On je grčko stanovništvo podbadao protiv Jevreja i zahtevao dragocenosti iz hrama, a kada ih nije dobio, uputio je svoje vojnike da pljačkaju kuće jerusalimskih stanovnika. Došlo je do spontane pobune i pobunjenici su uspeli da potisnu pljačkaše iz grada; ustanak, koji je i inače tinjao, izbio je sada u celoj zemlji. Zeloti su pozvali narod u borbu na život i smrt protiv ugnjetača. U Jerusolimu su upućene rimske trupe ali je u borbi, do koje je došlo između njih i zelota, oduševljenje i junaštvo Jevreja bilo takvo, da su rimske legije potučene, a njihovi ostaci naterani u bekstvo.

Vodi Jevreja u Jerusolimu su sada uvideli, da je rat sa moćnom Rimskom carevinom neizbežan, pa su počeli sa pripremama. Sanhedrin je imenovao privremenu upravu koja je naredila izgradnju novih utvrđenja oko glavnih gradova, organizaciju dobrovoljačke vojske i postavljanje iskusnih vojnih starešina. Očekivalo se da će rimske legije doći iz Galileje, pa se zato tamo koncentrisala jevrejska vojska. Za starešinu je Sanhedrin postavio Josifa ben Matatju, dobrog poznavaoca rimske i grčke kulture, koji se kasnije, pod imenom Josif Flavije, proslavio kao autor poznatog dela iz jevrejske istorije. On nikada ranije nije bio vojni zapovednik i dobro je shvatio kakve su opasnosti vezane za rat sa moćnim Rimom, ali u vreme opšteg vrenja i patriotskog oduševljenja

smatrao je da se ne sme kolebati i da je dužan služiti svojoj otadžbini.

Kada su vesti o ustanku stigle do Rima, Neron je uputio nove snage pod komandom svog najboljeg generala Vespazijana, sa nalogom da kazni buntovni narod. Vespazijan je stigao u Galileju na čelu jake vojske. U njegovoj pratnji nalazio se i marionetski kralj Agripa II, koji je i sam bio protiv ustanka. Jevreji su se utaborili u nekoliko utvrđenih gradova (Tiberijas, Gamala, Jotapata) i branili se junački. Ali očajnički otpor i hrabrost malo su koristili protiv dobro izvežbanih rimskih legija, tada najbolje vojske na svetu. Rimljani su zauzimali grad za gradom i uskoro je cela Galileja bila u njihovim rukama. I sam Josif Flavije se predao Vespazijanu. Uvidevši besciljnost otpora smatrao je da je najcelishodnije sklopiti mir sa Rimom.

Jerusalim se pripremao za poslednju bitku. Car Neron tek što je umro. Nasledio ga je Vespazijan. Komandu nad rimskim legijama u Judeji preuzeo je Vespazijanov sin Tit. Njegova velika vojska, dobro snabdevena ratnim spravama, izvršila je opsadu Jerusalima koji je bio utvrđen trostrukim pojasom kamenih zidina. U gradu su komandu imali zeloti, koji su rukovodili odbrambenim operacijama. Najistaknutiji među zelotima bili su Johanan Galilejski i Simon Bar-Giora. Zeloti su se herojski borili. Često su vršili smeće napade protiv Rimljana, pokušavajući da unište rimske ratne sprave za rušenje zidina, koje su neprekidno bile u dejstvu. Ali čim je bila probijena jedna breša, pojavio bi se odmah novi zid koji su branio podizali uz velike napore i izvanrednu hrabrost.

Opsada je trajala više meseci i u gradu je ponestajalo hrane. Ljudi su na ulicama umirali od gladi. Priča se da su čak i najbogatije i najotmenije žene bez ustručavanja čeprkale po gradskom smeću, kako bi našle neke ostatke hrane i time utolile glad. Najzad, kada su branio bili potpuno iscrpeni, Rimljani su upali u grad i zapalili hram. U svom očajanju zbog poraza mnogi zeloti su se bacili u plamen, a još ih je mnogo više poginulo od mača rimskih vojnika koji su, besni zbog upornog otpora, ubijali sve živo, i ljude i žene i decu. Vođi zelota Johanan i Simon su zarobljeni, okovani u lance i odvedeni u Rim, a hiljade zarobljenika je odvedeno

u razne gradove Azije i prodato kao roblje. Jerusalem je postao gomila ruševina, a Judeja još jednom svedena na malu rimsku provinciju.

U čast pobjede u Rimu su organizovane sjajne svečanosti. Ulicama Rima su defilovale rimske legije prateći Vespazijana i njegova dva sina, Tita i Domicijana. Iza njih su koračali judejski zarobljenici, vezani lancima. U povorci je nošeno zlatno i srebrno posuđe iz hrama. Simon Bar-Giora je javno obešen, a drugi vođa, Johanan Galilejski, osuđen je na doživotnu robiju. Slika svečane povorke uklesana je na trijumfalnom luku koji je specijalno podignut u čast „Tita osvajača Judeje“. Iskovan je i naročiti novac sa likom uplakane žene i sa latinskim natpisom: „Porazena Judeja, osvojena Judeja“ (Judea devicta, Judea capta).

Od drugog razorenja hrama prošlo je više od hiljadu osam stotina godina. (Tit je osvojio Jerusalem sedamdesete godine nove ere.) Prvi hram je razorio Vavilon, a drugi Rim. U razdoblju između ova dva događaja znatno je porasla dijaspora jevrejskog naroda po mnogim zemljama.

20. GLAVA

DUHOVNI ŽIVOT U DOMOVINI I DIJASPORI

Jevreji nisu mogli ustancima i ratovima da spasu svoju zemlju tuđinske vlasti, ali njihova borba nije bila sasvim bezuspešna: njihova neprekidna borba za slobodu nije im donela nezavisnost za kojom su žudeli, ali ih je učinila duhovno jakim. Mada je Judeja ležala između moćnih stranih država, Jevreji su ostali verni svojoj nacionalnoj kulturi. Duhovni vođi Jevreja neumorno su upozoravali narod, da svoj opstanak neće obezbediti snažnim zidovima oko svojih gradova, već jakim duhom i dubokom verom, visokim moralom i društvenom pravdom. Stalno je jačala „barijera oko Tore“, tj duhovna brana koju su gradili fariseji prilagođavanjem starih zakona novim uslovima života. Fariseji su imali jak uticaj u Sanhedrinu, pa su na zasedanjima često odnosili pobedu nad sadukejima. U „Bet-hamidrašu“ pri Sanhedrinu, gde su se donosili zakoni u duhu Tore, preovlašćivali su fariseji.

Za vreme kralja Heroda predsednik Sanhedrina, nasi, bio je Hilel, veoma omiljena ličnost svog vremena. Zapisi o njegovom životu govore nam da se rodio u Vaviloniji i da je došao u Jerusalim da kod čuvenih učitelja izučava Toru. Učio je veoma predano i nije propustio nijedno predavanje u Bet-hamidrašu. Svaki učenik je bio dužan da pri ulazu plati novčić vrataru; priča se da se jednom prilikom kad nije imao novaca, Hilel popeo na zid i prislonio uvo na prozor, da bi prisluškivao predavanje; nađen je napola smrznut, jer je te večeri bilo vrlo hladno. Kasnije se Hilel toliko pročuo svojim znanjem, da je izabran za nasija Zakonodavnog saveta Sanhedrina. U ovom Savetu donete su vrlo važne odluke u pogledu tumačenja propisa „Pisane Tore“ (Tora šebihtav) od kojih

su potekli novi usmeni propisi (Tora šebal pe ili Usmena Tora). Hilel je imao mnogo učenika koji su stvorili školu poznatu pod imenom „Hilelova škola“ (Bet Hilel).

Drugi istaknuti učenjak tog vremena bio je Šamaj, koji je takođe imao svoju školu (Bet Šamaj). Ove dve škole su se stalno razilazile u pogledu tumačenja Tore i njene primene na izmenjene prilike. Hilelova osnovna misao je bila ta, da primenu svakog zakona treba olakšati koliko god je to moguće uz očuvanje njegove suštine. Šamaj je, naprotiv, pokušavao da jaram Tore učini toliko teškim, koliko god je to uopšte moguće.

Hilel i Šamaj su bili različiti i po karakteru. Hilel je bio dobrodušan i govorio je da su ljubav i dobrota prema bližnjima osnovne zapovesti Tore. Priča se da mu je jednom prilikom došao neki neznabožac i rekao da će postati Jevrejim ako mu on, Hilel, uzmogne objasniti celu sadržinu Tore dok stoji na jednoj nozi. Hilel mu je odgovorio: „Ne čini drugome ono što ne želiš da drugi čini tebi. To je suština Tore, a sve ostalo je samo komentar.“ Kada se taj čovek istim pitanjem obratio Šamaju, ovaj ga je izbacio iz svoje kuće. Hilel je svojim učenicima savetovao: „Teži za mirom i nastoj da ga održiš među ljudima. Nikad nemoj da loše sudiš o čoveku dok nisi bio u njegovom položaju.“

Dvema strankama koje su se ranije obrazovale u narodu — sadukejima i farisejima — priključila se kasnije i treća, koja je, međutim, bila pre neka vrsta religiozne sekte nego stranka. To su bili eseni. Kao što je već rečeno, sadukeji, koji su uglavnom pripadali višim klasama, smatrali su da je osnovna stvar u životu naroda održavanje državne organizacije, dok su fariseji narod stavljali iznad države. Eseni su sa svoje strane najveću važnost pridavali čoveku, pojedincu. Prema njihovom shvatanju, osnovno je da se čovek brine za čistotu svoje duše, za svoje poštenje i za svoj visoki moral. Oni su izbegavali gradove i radije su živeli u malim zajednicama po selima, većinom u južnoj Judeji oko Mrtvog mora. Obično su se bavili zemljoradnjom i živeli su u zajednici kao braća. Ravnomerno su delili sve što su imali i nosili su jednostavna bela odela. Njihova se hrana sastojala od hleba i povrća, nisu pili vino i često su se kúpali u reci da bi održavali čistoću

tela. Narod je esene smatrao svetim ljudima, pa je dolazio k njima da traži leka svojim bolestima.

Jedan od esena je bio Jōhanan (Jovan), sa nadimkom „Krstitelj“, koji je obilazio obale Jordana i držao propovedi. Njegovo je geslo bilo: „Ljudi, prestanite da grešite, jer blizu je carstvo nebesko!“ Njegove su reči i njegov žar na mnoge učinili snažan utisak, te su mu postali sledbenici, pošto su se podvrgli obredu krštenja, to jest pošto su se zagnjurili u reku u znak očišćenja od grehova. Njegov nadimak „Krstitelj“ potiče od naziva ovog obreda. Među onima koji su došli Jōhananu radi krštenja, bio je i jedan mladić po imenu Isus ili Jošua, iz malog grada Nazareta u Galileji. Jōhanan ga je krstio u Jordanu. Isus je verovao da se nebesko carstvo već približilo i da je baš on pozvan da ga uspostavi na zemlji i da donese novu božju poruku. Dok je bio u Galileji, on je obilazio narod i propovedao mu da „naš“ nebeski otac traži manje formalne obrede u hramu i strogo poštovanje verskih propisa, a više bratsku ljubav među ljudima, zaštitu nemoćnih i uzdanje u njega kao jedinog boga. Za Isusa je takođe govoreno da je lečio bolesne svojim molitvama, što mu je pribavilo reputaciju sveca. Iz Galileje je došao u Jerusalim upravo u vreme kada je u gradu ogorčenje protiv prokuratora Pilata bilo na vrhuncu, jer je ovaj namerno vređao narod time što je naredio svojim legionarima da nose kroz grad carske zastave i slike. Isus je držao propovedi u Jerusalimu i oštro je napadao stranke koje su se bile stvorile. Kritikovao je fariseje što izmišljaju nove zakone i obrede, a sadužeje što ne veruju u besmrtnost duše i vaskrs mrtvih u budućem životu. Govorio je i protiv rodoljuba koji su se borili za oslobođenje svoje zemlje od stranog ugnjetavanja. Tako je Isus bio protiv svih, a svi su bili protiv njega. Optuživali su ga da se smatra „božjim sinom“ (pošto je često upotrebljavao izraz „moj nebeski otac“), „kraljem Jevreja“ i „mesijom“, pa je morao da se podvrgne suđenju pred Sanhedrinom. Sud ga je osudio kao „lažnog proroka“ i predao ga rimskom prokuratoru Pilatu. Pilat ga je osudio na strašnu smrt: da bude razapet na krstu.

Među sledbenicima Isusa Nazarećanina pronela se vest da se nekoliko dana posle njegove smrti podigao iz groba i popeo u nebo. Ova vest se širila i postepeno se stvorila nova

sekta sastavljena od onih koji su verovali da je on mesija ili hrist (grčka reč za mesiju). Vođi sekte nazivali su sebe apostolima (glasnicima). Najznačajniji među njima bio je Pavle, koji je bio rođen u jednoj maloj jevrejskoj opštini u Maloj Aziji i govorio je grčki. Njegovo jevrejsko ime bilo je Saul. U mlađim godinama on je pripadao stranci fariseja i bio protivnik Isusa i njegovih učenika, ali je kasnije promenio ubeđenje i postao sledbenik verovanja da je Isus sin božji, da ga je bog poslao sa neba na zemlju da bi mučenički poginuo i na taj način izbavio čovečanstvo od grehova i poroka. Saul je verovao da bog nije Isusa poslao samo Jevrejima, već svim narodima, kako bi svak mogao saznati da je suština pravog života vera u boga, a rituali da su drugostepenog značaja. Saul je očevidno mislio na rimsko-grčke pagane, koji bi i prihvatili veru u jednog boga, da se pri tome nisu morali opteretiti jarmom ritualnih propisa, kao što su obrezivanje, kašrut, slavljenje subote itd. Jevrejsko-grčki apostol putovao je u mnoge zemlje i propovedao novo učenje, kako među Jevrejima, tako i među nejevrejima. Gde god je dolazio stvarane su hrišćanske zajednice, pa je čak i u Rimu, u doba cara Nerona, postojala hrišćanska sekta koja je verovala u Isusa Hrista, sina božjeg.

To je bio početak nove vere koju je kasnije prihvatio ceo grčko-rimski svet. Bilo je i Jevreja hrišćana, ali jevrejski narod, uglavnom, nije primio, niti je hteo da primi veru koja je priznavala ljudskog boga, boga-čoveka u ličnosti Isusa, veru koja je odbacila staru Toru i koja je negirala pojam o postojanju jevrejskog naroda u vreme kada je taj narod vodio herojsku borbu protiv Rimske imperije. Uspon hrišćanstva se vremenski poklapao sa vrhunskim usponom rimske vlasti i razorenjem Jerusalima.

U to je vreme jevrejski narod već bio raštrkan širom Rimske carevine, a bilo je Jevreja i u zemljama izvan carstva. Dijaspora je već bila dobila prilično velike razmere. Jevreja je bilo u egipatskom gradu Aleksandriji, u rimskom gradu Antiohiji, u carskom gradu Rimu, a i po mnogim gradovima Grčke i Male Azije bilo je slobodnih jevrejskih zajednica, koje su se podvrgavale svojim sopstvenim zakonima i običajima, ne mešajući se sa nejevrejskom okolinom. Rimski imperatori su pružali zaštitu tim autonomnim jevrejskim zajednicama. Sa-

mo su u jednoj prilici od toga odstupili, i to kada je suludi cesar Kaligula naredio da se njegov kip postavi u aleksandrijskoj sinagogi. Jevreji su protestovali i došlo je do nereda. Lokalno grčko stanovništvo iskoristilo je ovu priliku za anti-jevrejske pogrome, u čemu im je pomogao i guverner Aleksandrije. Neprijateljstvo rimske vlade prema Jevrejima postalo je akutno tek od vremena ustanka u Judeji i žestokih borbi oko Jerusalima.

U Aleksandriji su Jevreji bili masovno koncentrisani u posebnim četvrtima blizu mora. Mnogi su se bavili trgovinom, a svojim velikim poslovima u Aleksandriji sa uspehom su konkurisali grčkim trgovcima. Ova konkurencija je postepeno izazvala neprijateljstvo prema Jevrejima i njihovi konkurenti su zahtevali da se oni tretiraju kao stranci. Međutim, pošto su se oni u Aleksandriji naselili istovremeno kad i Grci, u doba kada su Aleksandar Makedonski i prvi Ptolemeji osnovali grad, nisu mogli biti smatrani došljacima ili strancima. U pogledu kulture Jevreji nikako nisu bili na nižem stupnju od Grka, a u mnogome su ih čak i prevazilazili. Oni su govorili i pisali grčki, pa su na tom jeziku stvorili i obimnu sopstvenu književnost. Veliki filozof Filon iz Aleksandrije bio je pravi Jevrejin i duboko privržen judaizmu. U svojim delima on se trudio da sjedini najbolje elemente helenizma i judaizma i da dokaže kako je biblijska koncepcija o bogu i svetu u skladu sa koncepcijom starih grčkih filozofa, naročito Platona. Posle pogroma u Aleksandriji, pošao je sa jednom delegacijom u Rim da se Kaliguli požali zbog neprijateljskog držanja rimskog guvernera u Egiptu. Delegacija nije bila prijateljski primljena, jer Kaligula nije mogao da oprost Jevrejima Aleksandrije i Palestine uvredu koju su mu naneli time što su odbili postavljanje njegovog kipa u svojim hramovima.

Književnost tog razdoblja može se nazvati posle-biblijskom ili kasno-biblijskom književnošću, pošto su autori uglavnom podražavali pisanje Tanaha (tojest Tore, Proroka i Spisahagiografija). Jezik te književnosti nije bio samo hebrejski, već i aramejski i grčki, a u njoj se jasno pokazuje uticaj Tanaha, kao da je glavna namera bila da se da nastavak i proširenje „Spisa“, tojest trećeg odeljka Tanaha. Autori su pisali nove psalme, nove izreke, nove hronike, a takođe i nova

proročanska dela u stilu knjige Danijela. Ova dela nisu bila uključena u svete knjige Biblije i dobila su ime „Sfarim genuzim“ (knjige tajne, izuzetne). Sa njihovim se tekstovima nije postupalo sa toliko pažnje kao sa tekstovima svetih knjiga, pa su mnogi originalni tekstovi, pisani na hebrejskom ili aramejskom, izgubljeni tokom narednih vekova, da bi se do naših dana sačuvali samo grčki prevodi nekih od njih. Od dela pisanih na grčkom jeziku, naročito onih koja su objavljena u Aleksandriji, danas imamo samo nekoliko, a i od njih je većina u fragmentima. Najvažnija apokrifna dela su ova:

1. Mudrost Ben Sire, mudre izreke i poslovice Jošue Ben Sire, koji je živeo u Jerusalimu za vreme grčke vladavine. To je oponašanje biblijskih „Solomonovih izreka“. Autor propoveda omladini svoje generacije, koja je pod uticajem grčkog načina života napustila svoju veru i svoj moral. On im daje mnogo trezvenih saveta u pogledu porodičnog i društvenog života. Knjiga je doskora bila poznata samo u starogrčkoj verziji, ali je nedavno u Egiptu pronađen velik deo teksta na hebrejskom, na kojem je jeziku bila napisana pre dve hiljade godina.

2. Knjiga o Makabejcima. Dva istorijska dela o Antiohovim proganjanjima i o hasmonejskoj pobuni. Oba su pisana izvrsnim grčkim jezikom u stilu istorijskih knjiga Tanaha.

3. Tehilot Šlomo. Novi psalmi u stilu starih psalama, pisani posle osvajanja Jerusalima od strane Pompeja i uspostavljanja rimske vlasti nad Judejom.

4. Knjiga Enoha. Vrsta proročke knjige koja govori o iskustvima Enoha, pravednika, koga je bog primio u nebo. On priča šta je video i čuo o mesiji, koji će na kraju doći da izbavi ceo svet, a posebno narod Izraela.

Među sačuvanim delima jevrejsko-grčke književnosti nalazimo radove filozofa Filona — neku vrstu filozofskog komentara Tore — koji se pored ostalih tema bavi naročito pitanjem stvaranja sveta, životom Avrama i Mojsija, i sa deset zapovesti. Aleksandrijskoj književnosti pripada još: Pismo Aristeja — duži opis dolaska sedamdesetorice jerusalimskih učenjaka, koji su došli da prevedu Bibliju na grčki, prijema koji im je ukazao Ptolemej Filadelf i učenog razgovora što ga je vodio sa njima. U trećoj i četvrtoj knjizi Ezre, u knjizi Baruha, u testamentu dvanaest patrijaraha, i u Sibilinim knji-

gama, nalazimo veći broj proročanstava koja se pripisuju starim biblijskim ili grčkim mudracima.

Najveći jevrejski historičar tog vremena bio je već spomenuti Josif Flavije. Pošto se bio predao Rimljanima, živio je u rimskim palatama Vespazijana i Tita, a posle razorenja Jerusalima napisao je svoje veliko delo „Jevrejski rat“ i „Jevrejske starine“, što predstavlja nastavak biblijske priče do vremena u kome je živio autor. Ovo delo je doprlo do nas na grčkom i prevedeno je na mnoge jezike.

21. GLAVA

SANHEDRIN U JAVNEU — USTANAK BAR-KOHE

Jerusalim se pretvorio u grad ruševina. Jedva da je ostao koji jevrejski stanovnik, a jedna legija rimskih vojnika utaborila se u opustošenom gradu koji je postao groblje mnogih hiljada jevrejskih ratnika. Nekoliko preživelih narodnih vođa povuklo se u susjedni gradić Javne, da se posavetuju o budućnosti naroda u novim uslovima. Pre pada Jerusalima, dok se još vodila borba oko glavnog grada, Johanan ben Zakaj, član Sanhedrina iz grupe Bet-Hilel, uspeo je lukavstvom da pobegne iz grada. Njegovi su ga sledbenici obukli u mrtvačko ruho, položili u kovčeg i, kao tobožnja pogrebna povorka, prošli su sa njim kroz gradske kapije i odneli ga u rimski logor. Johanan je otišao Titu i zamolio ga da njemu i njegovim sledbenicima odobri da se nastane u Javneu i onde osnuju svoju školu. Molbi je udovoljeno, jer je Johanan bio poznat kao pristalica mirnih odnosa sa Rimom.

Uskoro je grupa u Javneu znatno porasla, pošto su joj pridošle mnoge izbeglice iz Jerusalima. Čule su se njihove žalopojke: „Hram je izgoreo, sveštenici su poklani, ceo grad je u ruševinama, šta da sada radimo?“ Johanan ih je tešio: „Da, hram je razoren i u njemu se žrtva ne može prineti, ali bog je svugde i mi mu možemo služiti molitvama, možemo slediti zapovesti Tore.“ Rabi Johanan nije u Javneu uspostavio samo bogomolju i Bet-hamidraš (školu); već i novi Sanhedrin, koji je trebalo da deluje i kao zakonodavna skupština i kao sud, jer narod još nije izgubio pravo da živi prema svojim zakonima. Među onima koji su se okupili u Javneu bio je i jedan čovek koji je imao kvalitete da zauzme položaj predsednika Sanhedrina. To je bio Gamalijel, praunuk čuvenog Hilela, čiji

su sinovi i unuci uvek bili na tom položaju. Otac Gamalijelov, nasi Simeon, bio je ubijen za vreme rata, pa je Johanana ben Zakaj poučavao njegovog mladog sina i pripremao ga za položaj predsednika u novom Sanhedrinu. Rimska vlada je priznala Gamalijela kao predstavnika jevrejskog naroda i dala mu titulu patrijarha.

Novi Sanhedrin je bez odlaganja započeo rad na obnovi. Sadukeji su gotovo potpuno iščezli i u Sanhedrinu su bili samo fariseji. Učenjaci bet-hilelske i bet-šamajske grupe izradili su nove zakone, koji su odgovarali novim uslovima života. U svojim diskusijama te dve grupe nisu odstupale od sopstvenih pogleda i često su se sukobljavale, ali je predsednik primoravao manjinu da prihvati odluku većine, koja je obično bila na strani Bet-Hilela. Tako je Sanhedrin ustanovio red svakodnevnih molitava, koje su sad postale najvažniji deo bogoslužnja, pošto je hram razoren pa nije bilo moguće prinostiti žrtve. Usvojen je propis prema kojem je za Jevreje postalo obavezno da se dnevno triput mole bogu: ujutro (Šahrit), posle podne (Minha) i uveče (Maariv). Molitvi „Šmona esre“ (osamnaest blagoslova) dodata je molitva za obnovu Jerusalema u budućoj jevrejskoj državi. Sanhedrin je doneo više odredaba kojima je regulisan život porodice i zajednice.

Na taj način su mudraci-zakonodavci postali vođi naroda. Posle smrti Johanana ben Zakaja naročito se proćuo rabi Akiba. Kao mladić bio je pastir u službi nekog bogataša u Jerusalimu. Zaljubio se u gospodarevu kćer, Rahelu, koja je obećala da će se udati za njega ako postane učen čovek. Odluka njegove kćeri da se uda za jednog siromaha toliko je razjarila bogatog oca, da ju je oterao od kuće, pa su Rahela i Akiba živeli u velikoj bedi. Akiba je putovao po zemlji i učio Toru po svim školama čuvenih učitelja svog vremena. Kada se posle više godina vratio svojoj ženi, bio je već poznat učenjak i imao velik broj učenika. Vrlo brzo je postao najistaknutiji član Sanhedrina. Za njega se govorilo da je putem dedukcija i izvođenja zaključaka „na svakoj grančici Tore podigao brdo pravila“. Radeći tako, cilj mu je bio da ojača veru jevrejskog naroda, a preko vere i sam narod. Rabi Akiba je uložio mnogo truda da olakša jaram strane uprave u Judeji.

Rimska tiranija je bila veoma teška. Tit, koji je razorio Jerusalim i postao car posle smrti svog oca Vespazijana, nije bio prijateljski raspoložen prema Jevrejima. Ipak, za vreme rata u Judeji zaljubio se u Bereniku, lepu sestru princa Agripe II. Mislilo se da će se oženiti njome i da će ona vremenom postati carica Rima, ali kada je Tit nasledio presto uvideo je da se rimsko društvo protivi tome da Berenika, pripadnica neprijateljskog naroda, postane imperatorka, pa tako do toga braka nije ni došlo. I carevi posle Tita bili su neprijateljski raspoloženi prema Jevrejima, kao što su uostalom bili i prema svim ostalim stranim narodima kojima su vladali. Naročito je Domicijan, Titov brat, nametnuo jevrejskom stanovništvu teške poreze i ugnjetavao ga na mnoge druge načine ograničavajući mu prava. Položaj Jevreja postao je toliko nepodnošljiv, da su nasi Gamalijel, Rabi Akiba i drugi članovi Sanhedrina pošli u Rim da izmole ublaženje strogih zakona. Veseli i veličanstveni grad Rim učinio je ogroman utisak na izaslanike, od kojih su neki, misleći na voljeni Jerusalim koji je ležao u ruševinama, plakali, dok ih je Akiba tešio: „Ako bog čini toliko za one koji ne izvršavaju njegovu želju, šta li će tek učiniti za one koji ga slušaju i koji pate zbog njegovih zapovesti?“ Ali su Jevreji dugo čekali na spas. Put u Rim bio je uzaludan, a u narodu su još uvek tinjale iskre pobune koja je dovela do razorenja Jerusalima; ove su se iskre uskoro ponovo rasplamsale.

Dva rimska cara, Trajan i Hadrijan, koji su ratovali u Aziji i Africi, naročito su se okomili na Jevreje. Izbila je pobuna protiv tirana. Jevrejsko stanovništvo u zemljama dijaspore diglo se protiv Trajanovih vojnika i potuklo ih u mnogim krajevima. Nešto kasnije digli su se Jevreji u Judeji protiv imperatora Hadrijana; u glavi ovog imperatora rodila se opaka misao: da ponovo izgradi Jerusalim, ali ne za Jevreje, već za pagane i da u njemu podigne hram posvećen grčko-romanskim idolima. Plan je bio opasan i izazivački, jer su strasti već bile uzburkane, a patnje podsećale Jevreje na Antioha Epifana i na hasmonejski ustanak. Na sceni su se pojavili novi heroji koji su razvili zastavu ustanka istakavši parolu: „Pobediti Rimljane i osloboditi jevrejski narod!“

Vođ ustanka bio je Bar-Kohba (aramejsko ime koje znači: sin zvezde), vatren rodoljub kakav je bio i zelotski vođ Bar-Giora. Na hiljade jevrejskih rodoljuba okupilo se oko njegove zastave. Ponesen oduševljenjem masa i sam se Rabi-Akiba priključio ustaničkom pokretu; ceo narod se digao protiv Rimljana. Grupe rodoljuba u Galileji porazile su i isterale mnoge rimske odrede; nada da će se domoći Jerusalima je rasla. Međutim, Hadrijan je protiv njih uputio veliku vojsku pod zapovedništvom najboljeg svog generala Severa, ali su Rimljanima bile potrebne tri godine da savladaju ustanak. Hiljade jevrejskih boraca je palo u borbi, a Bar-Kohba se povukao u tvrđavu Betar blizu Jerusalima. Rimljani su opsedali tvrđavu i konačno prodrli u nju zahvaljujući jednom izdajici koji im je otkrio podzemni prolaz. Bar Kohba i svi njegovi junaci su izginuli. Betar je srušen sa zemljom, a na njegovom mestu ostala je samo gomila ruševina. Ovo se dogodilo 135. godine nove ere.

Hadrijanova osveta za ustanak je bila svirepa. On je rešio da iskoreni jevrejsku veru i njene zakone pomoću kojih je Sanhedrin u Javneu ujedinjavao i jačao jevrejski narod: zabranjeno je izučavanje Tore, poštovanje subote i ritualno obrezivanje. Kazna za nepokornost bila je smrt. Započela je nova borba za veru: mnogi su privrženost veri i otpor imperatoru platili svojim životima.

Najviše su stradali članovi Sanhedrina. Mnogi od njih su uhvaćeni u trenutku kad su tumačili Toru, pa su bačeni u tamnicu i osuđeni na smrt. Rabi-Akiba je uprkos svemu tome i dalje tumačio Toru svojim učenicima. Upitan da li se boji Rimljana, odgovorio je: „Bez Tore život Jevreja je isto što i život ribe bez vode. Ako uče Toru i time se izlažu opasnosti da ih pogodi gnev carev, za njih je još uvek bolje nego ako je ne uče, jer to je isto što i sigurna smrt.“

Najzad je Rabi-Akiba ipak uhapšen i ubijen na strašan način. Telo mu je raskomadano gvozdenim kleštima. Stoički je podnosio mučenje, a umirući uskliknuo je: „Šema Jisrael . . .!“ Rabi-Akiba je bio jedan od deset učitelja koji su posle ustanka osuđeni na smrt. Posebnom molitvom koja se čita na Jom Kipur i na Tiša-Beav, jevrejski narod i dan-danas odaje počast uspomeni na ove mučenike.

Posle ove krvave pobede Hadrijan je ostvario svoj plan obnove Jerusalima. Stanovnici grada bili su nejevreji, a Jevrejima je bilo zabranjeno da se pojave na njegovim ulicama. Na mestu gde je bio Bet-hamikdaš podignut je paganski hram sa kipovima Jupitera i Hadrijana. Grad je dobio novo ime, Elija Kapitolina, u čast Elije Hadrijana i brežuljka Kapitola u Rimu na kojem je stajao najveći kip Jupitera.

Ovo se dogodilo između 132. i 138. godine nove ere.

22. GLAVA

PATRIJARSI I AKADEMIJE U PALESTINI — HRIŠĆANSKA DRŽAVA

Posle ustanka Bar-Kohbe, Judeja je ponovo opustošena, a ostaci jevrejskog stanovništva bili su prinuđeni da se isele u Galileju. I sam Sanhedrin je isprva prešao u galilejski grad Uša, a posle premešten u Seфорis blizu Tiberijasa. Starešine jevrejskih zajednica koje su — da bi izbegle progonima Hadrijana — pobile u Haldeju i druge zmlje, počele su se vraćati i ponovo grupisati.

Posle Hadrijanove smrti njegov naslednik, Antonije Pije, opozvao je mnoge tiranske dekrete i Jevrejima su opet priznate verska sloboda i samouprava u njihovim zajednicama. Obrazovan je novi Sanhedrin, a za nasija, sa rimskom titulom patrijarha, naime novan je Simon ben Gamalijel, sin poslednjeg predsednika javnejskog Sanhedrina. Članovi novog Sanhedrina bili su većinom učenici Rabi-Akibe, poznati kao tanajim — učitelji. Jedan od najvećih među njima bio je Rabi-Mejir.

Ime „Mejir“ na hebrejskom znači „onaj koji svetli“, i za Rabi-Mejira se kaže, da je za svoj narod bio u pravom smislu lučonoša. Učenici i kolege u njegovoj akademiji diskutovali su u prisustvu velikog skupa slušalaca o svim verskim i društvenim pitanjima, a Rabi-Mejir je uvek davao jasna rešenja za sve probleme. On je sledio principe Rabi-Akibe i njegov glavni cilj je bio da, tražeći strogo poštovanje propisa, u narodu jača osećanje jevrejstva. Jedan jedini među njegovim kolegama, Eliša ben Abuja, imao je drukčije poglede. On je bio veliki poznavalac grčke nauke i došao je do ubeđenja, da su jevrejska nauka i Tora jednostrane; on se nije držao ver-

ske strogosti, a svojim slobodnim načinom života izazvao je srdžbu i prezir, pa su ga zbog toga i zvali „Aher“, „Stranac“. Svi su ga izbegavali, izuzev Rabi-Mejira, koji se još uvek družio s njim u težnji da ga vrati na pravi put. Priča se da je Eliša na jednu opomenu Rabi-Mejira odgovorio: „Ja sam čuo glas božji: »Vratite se meni svi koji ste pošli stranputicom, izuzev Ahera, koji me je napustio iako me je spoznao“.

Žena Rabi-Mejira, Berurija, bila je isto tako veoma učena i mudra. O njoj se priča: Jedne subote bila je sama kod kuće sa dva bolesna deteta, dok je Mejir bio u sinagogi. On je slučajno ostao do kasno uveče, a kad se vratio kući, deca su već bila mrtva. Da ne bi povredila slavljenje Šabata, Berurija mu ovo nije saopštila sve dok subota nije prošla. Tada mu je rekla: „Neko mi je ostavio jednu stvar na čuvanje, a sada je traži natrag. Da li da je vratim?“ „Naravno“, odgovorio je Rabi-Mejir. Tada ga je povela u sobu gde su ležala dva mrtva deteta. Rabi-Mejir je, videvši svoju mrtvu decu, briznuo u plač, ali ga je ona tešila govoreći: „Nisi li upravo rekao da se stvari date na čuvanje moraju vratiti? Bog nam je dao decu i uzeo ih je, neka je blagosloveno njegovo sveto ime!“

U to vreme bilo je još mnogo učitelja (tanajim). Sam Rabi-Simon ben Gamalijel bio je veliki učitelj (tana) i često je u akademiji sarađivao sa Rabi-Mejirom. Posle ben Gamalijelove smrti patrijarh je postao njegov sin Rabi-Jehuda Hanasi. Rabi-Jehuda je živio u Seforisu, glavnom gradu Galileje, pa su Sanhedrin i akademija premešteni u taj grad, pošto je Rabi-Jehuda bio starešina obeju ustanova. On je bio čovek širokih pogleda. Sa Rimljanima je mogao da govori grčki i latinski (tvrdilo se da je bio jedan od prijatelja drugog cara iz porodice Antonina), a bio je i veliki autoritet u pitanjima jevrejske nauke. Bio je vrlo bogat i izdržavao je znatan broj siromašnih učenika akademije. Predavanja učnog nasija privukla su u njegovu akademiju mnoštvo učenika iz cele Paléstine, Vavilonije i drugih zemalja. Rabi-Jehudi je bilo veoma stalo do toga da usmeno učenje fari-seja, koje se nagomilalo tokom prethodnih stoleća, ne padne u zaborav. On se radi toga prihvatio zadatka da sredi usmene zakone i običaje i da ih sakupi u knjizi koju bi pri-

znawali svi tanajim. Uz pomoć svojih saradnika, on je najzad sastavio tu knjigu, koju je nazvao „Mišna“ ili „Druga Tora“.

Mišna je postala kao neki „drugi sprat“ izgrađen na temeljima Mojsijeve Tore i, otkako je završena, obe Tore su bile predmet izučavanja po akademijama. Suptilni umovi su ispitivali svaku reč da bi utvrdili do koje se mere Mišna slaže sa Mojsijevom Torom i koja su mišljenja ili shvatanja pravilna. Ovi se istraživači nisu više zvali „tanajim“, već „amorajim“ — besednici. Više generacija amorajima marljivo je izučavalo Mišnu i iz nje crpelo nove zakone za regulisanje života naroda. Na taj način je nastala druga „Usmena Tora“, koju je trebalo zabeležiti da ne bi nikada bila zaboravljena. Tako je izgrađen „novi sprat“ na zgradi Mišne i Mojsijeve Tore. Ovaj dodatak je nazvan „Gemara“, to jest upotpunjavanje Mišne. Mišna i Gemara zajedno čine Talmud. Talmud koji je razrađen u učilištima Palestine, kasnije je dobio naziv Jerusalimski Talmud ili na hebrejskom „Talmud jerušalmi“.

U to vreme patrijarsi su živeli u Tiberijas, gde su bili premešteni i Sanhedrin i glavna akademija. Patrijarsi, koji su nasledili Jehudu Hanasija, nisu bili onako učenici kao što je on bio i uglavnom su se zadovoljavali da upravljaju jevrejskim opštinama u Palestini i prikupljaju poreze, kako za carsku vladu u Rimu, tako i za sopstvenu upravu. Na njih se gledalo kao na neke više službenike koji predstavljaju jevrejsko stanovništvo pred rimskom vlašću. Kako se opšti položaj Jevreja u Palestini pogoršavao, tako je i teret uprave postajao sve teži.

Tokom prva tri stoleća nove ere hrišćanstvo se postepeno širilo u Rimskom carstvu. Vladari i većina naroda progonili su hrišćane i izlagali ih nevoljama. Tek je u IV veku rimski car Konstantin primio hrišćanstvo, koje je tada proglašeno državnom verom Rimske carevine. Njegovi naslednici ujedinili su se sa hrišćanskim episkopima i počeli da proganjaju sve druge vere, uključivši jevrejsku. Protiv Jevreja su izdati edikti kojima su im ograničena građanska prava. Zabranjeno im je da grade nove sinagoge, a mnoge stare je srušila fanatična masa. Do kraćeg zatišja u proganjanju nehrišćana došlo je kada je Julijan Apostat postao car. On je bio protivnik hrišćanstva i hteo je da olakša položaj Jevreja. Čak je obećao

da će obnoviti hram u Jerusalimu. Ali je njegova vladavina bila kratkotrajna, a njegovi naslednici su svi bili fanatični hrišćani.

U V veku nove ere Rimska carevina je podeljena na dva dela: na Zapadno Carstvo sa prestonicom u Rimu i Istočno sa prestonicom u Vizantu ili Carigradu. Palestina je uključena u istočnu državu. Vizantijski carevi su svi bili privrženi hrišćanstvu i nisu podnosili da Jevreji, koji su odbacili veru Isusa Nazarećanina, žive u miru na sopstvenoj zemlji, da čuvaju svoju veru i imaju svoje patrijarhe, Sanhedrine i akademije. Teodosije II je 429. godine izdao dekret kojim je patrijarhu Gamalijelu VII oduzeo pravo upravljanja jevrejskom zajednicom i otad je jevrejski centar u Palestini izgubio svoj uticaj na jevrejske zajednice u dijaspori. U međuvremenu su u dijaspori nikli novi jevrejski centri, u kojima se razvila verska i nacionalna kultura na postavkama sličnim onima u Palestini.

23. GLAVA

JEVREJSKI CENTAR U VAVILONIJI — TALMUD

Vavilonija je postala drugi Erec Jisrael. Mesopotamija ili Vavilonija nije bila pod vlašću Rimljana. Isprva su tamo vladali Parčani, a zatim Persijanci. U gradovima Suri, Nehardeji i drugim bilo je velikih jevrejskih opština, a znatan broj Jevreja živeo je i po manjim gradovima i selima. Sve jevrejske zajednice u Vaviloniji bile su podređene jednom višem činovniku, koji se zvao egzilarih (na aramejskom: reš galuta — glava izgnanstva), a imao je iste funkcije i ovlašćenja kao i patrijarh u Erec Jisraelu. Egzilarsi su u Vaviloniji imali iste zadatke kakve su imali patrijarsi kralja Davida, a njihova su ovlašćenja i položaj prelazili sa oca na sina, ali ipak uz kraljevu potvrdu. Dužnost egzilarha bila je da ubire porez koji su Jevreji bili dužni da plaćaju persijskom kralju. Ovaj mu je položaj obezbeđivao na kraljevom dvoru priličan uticaj kojim se on uvek koristio kada je trebalo zaštititi naročiti interes Jevreja. U okviru jevrejske zajednice egzilarhova su ovlašćenja bila široka; on je postavljao službenike i dajane (članove suda), a imao je čak i vlast da Jevrejima izriče kazne za povredu opštih državnih zakona. On sam se ponašao kao mali jevrejski kralj. Imao je velik broj potčinjenih, a njegovi su se službenici često koristili svojim položajem da bi tlačili siromašne.

Međutim, za vavilonsku jevrejsku zajednicu više su značili duhovni vođi, učenjaci, koji su kao i u Palestini nazivani „amorajim“, nego svetovni vođi, egzilarsi. U vreme kada je Rabi-Jehuda Hanasi u Erec Jisraelu kompilovao Mišnu, imao je u svojoj akademiji dva učenika iz Vavilonije, Aba Areka i Samuela, koji su mu pomagali u radu. Kada su se ovi vratili

u Vaviloniju, uspostavili su dve svoje škole organizovane po uzoru na palestinske akademije. Aba Arek, zvan „Rav“, uspostavio je učilište (ješivu) u Suri, dok je njegov prijatelj Samuel postao starešina učilišta (roš ješiva) u Nehardeji. Obojica su izučavali Toru i Mišnu i njihove propise prilagođavali uslovima života u Vaviloniji. U svojim ješivama imali su stotine učenika koji su se okupili iz svih krajeva zemlje. Poznavanje Talmuda predstavljalo je najviši stepen obrazovanja tog vremena. Talmud je privlačio sve društvene slojeve, staro i mlado, bogato i siromašno. Među nastavnicima bilo je i ljudi sa temeljnim poznavanjem svetovnih predmeta. Samuel lično bio je autoritet u matematici, astronomiji i medicini. Za njega se priča, kako je jednom prilikom rekao da poznaje „puteve neba“ (to jest položaj zvezda na nebu) isto tako dobro kao ulice Nehardeje. Održavao je prijateljske odnose sa persijskim kraljem Šapurom i ubeđivao je Jevreje da treba da budu lojalni prema persijskoj vladi i da se podvrgavaju zakonima zemlje kao da su to njihovi sopstveni zakoni. To je izraženo u načelu: „Zakon države je takođe zakon“ (Dina d' malhuta — dina).

Aba Arek i Samuel su bili osnivači talmudskog učenja u Vaviloniji. Posle njih bilo je mnogo drugih učitelja koji su postali starešine akademije u Suri, Nehardeji i Pumbediti. Svojim učenicima držali su predavanja u ješivama, a većim grupama na javnim skupovima. U ješivama su o svakom pitanju, pa čak i o svakoj reči Tore i Mišne, vođene diskusije do tančina. Ove diskusije su se zvale „pilpul“, a sposobnost za njihovo vođenje veoma se cenila. One koji su bili najveš-tiji u tim diskusijama, smatrali su „velikim mudracima, sposobnim da približe dve planine jednu drugoj“, jer su znali dovoditi u vezu stvari koje su na izgled bile potpuno nespojive. Mišljenja koja su bila izražena po školama, učenjaci su beležili, ali ih nisu širili među narod putem pisanih tekstova već su ih prenosili usmeno. Tako je vremenom nastala nova Gemara, komentar Mišne. Ova je Gemara bila značajnija od one koja je sastavljena u Palestini. Jedan od velikih besednika (amora), Rav-Aši, starešina škole u Suri, prikupio je, uz pomoć svojih učenika i kolega, sva objašnjenja Mišne koja su data po raznim učilištima i zabeležio ih. Na ovaj način stvoren

je pisani tekst vavilonske Gemare. Vavilonska Gemara i Mišna zajedno čine Vavilonski Talmud (Talmud Babli).

Talmud Babli je značajniji nego Talmud Jerušalmi, koji je ostao nedovršen. Posle Tore i Mišne, Talmud Babli se može smatrati trećom Torom. U svojoj konačnoj redakciji Talmud Babli se sastojao od šest odeljaka (sedarim). Svaki seder je bio podeljen u dve rasprave (mesihtot), u kojima je svaka rečenica Mišne bila praćena dugim komentarom iz Gemare. Gemara međutim ne sadrži samo propise i mišljenja o njima, već i razmišljanja i stavove po svim mogućim stvarima i problemima. Ovaj deo Gemare naziva se Agada (priča, legenda), za razliku od naučnog dela nazvanog Halaha (izučavanje propisa). Agada je prava riznica shvatanja o moralu i ljudskim odnosima i sadrži mnoge priče o prošlim događajima kao i mnoštvo religioznih, filozofskih i naučnih misli. To je najinteresantniji deo ovog Talmuda, jer osvetljava život naroda u tom periodu. Prvi pisani tekst Vavilonskog Talmuda završen je oko petstote godine nove ere.

Talmundom je završena trospratna zgrada Tore. Biblijskim zakonima dodate su stotine novih propisa i zabrana, čije je poštovanje bilo obavezno za svakog Jevrejina. Tako, na primer, Tora jednostavno kaže da se subota mora posvetiti odmoru od svakodnevnog rada, dok Talmud nabraja sve vrste poslova koji se ne smeju vršiti subotom i proširuje zabranu na takve stvari kao što su nošenje i najlakših predmeta, hodanje duže nego na ograničenu udaljenost, branje nekog cveta ili čak dodirivanje nekih predmeta. Popisu jela po Tori zabranjenih za Jevreje, Talmud je dodao dugačak naknadni spisak. Jevrejini nije bilo lako da poštuje ove stroge zakone Talmuda, ali on nije imao drugog izlaza, ako je hteo da sačuva povezanost među razasutim pripadnicima naroda. Uređenjem života na način koji je njemu bio svojstven, jevrejski je narod želeo da se razlikuje od naroda među kojima je živio.

24. GLAVA

JEVREJSKI ŽIVOT U EREC JISRAELU I VAVILONIJI U DOBA TALMUDA

Bogata talmudistička književnost pruža nam mogućnost da stvorimo sliku o životu Jevreja u njihova dva centra, u Erec Jisraelu i Vaviloniji, u razdoblju od pet stotina godina posle pada jevrejske kraljevine.

U obema zemljama glavna zanimanja Jevreja bila su zemljoradnja, zanati i trgovina. Zemljoradnja se smatrala najčasnijim zanimanjem i postojala je uzrečica da je bolje imati komadić zemljišta, nego veliko stovarište robe. Jedan od „besednika“ je rekao: „Ako želiš dovoljno hrane, obrađuj zemlju!“ Drugi je tvrdio da čovek koji nema zemlje nije potpun čovek. Vlasnici većih imanja obično su zemlju delili u tri dela: jedan za pšenicu i druge vrste žitarica, drugi za masline, a treći za vinovu lozu. Veleposednici su na svojim poljima i u svojim vinogradima zapošljavali poljoprivredne radnike. Zakoni Mišne su propisivali da najamni radnici moraju dobiti odgovarajuću platu i da ne smeju biti pretvoreni u robove. U gradovima je živelo mnogo zanatlija; zanat se počinjao učiti već u ranoj mladosti. U Talmudu piše da čovek koji ne uči svog sina nekom zanatu, čini od njega zločinca; da se bez manualnog rada nauka ne može održati. To je uglavnom bio stav učitelja i većine naroda. Tako je Rabi-Johanan bio obučar, a Rabi-Isak kovač. Iz Talmuda se može videti i to, da su se mnogi Jevreji tog vremena bavili trgovinom. Bogatiji među trgovcima trgovali su sa prekomorskim zemljama, a svoju robu slali su u daleke zemlje i suvozemnim putevima. Manji trgovci držali su radnje po gradovima. Oni koji su uspevali da nagomilaju novac, često su se bavili novčanim po-

slovima i davali zajmove uz kamatu. Bilo je među njima i takvih koji su zaračunavali tako visoke kamate da su dužnika dovodili do propasti; Talmud je međutim uveo ograničenja u pogledu visine kamate.

Porodični je život bio regulisan strogim propisima. Za svakog je bilo obavezno da između 14. i 18. godine stupi u brak. Postojalo je opšte verovanje, da je za svako dete, još pre nego što je rođeno, na nebesima već određeno koje će mu lice suprotnog pola biti supružnik. Brakovi su bili stvar roditelja, ali su mladi ipak predstavljani jedni drugima pre veridbe („tnajim“). Posle sklopljenog braka, mlada je morala da pokrije svoju kosu, da bi se razlikovala od devojaka. Velik broj dece smatrao se božjim darom, a brak bez dece nesrećom. Muž je imao pravo da otpusti ženu nerotkinju ili da uzme u kuću još jednu ženu. Međutim, poligamija je bila retka. Talmud sadrži različita mišljenja o ženama. U Talmudu je postavljeno pitanje, zašto je bog ženu stvorio iz rebra muškarca, a ne iz nekog drugog dela njegovog tela. Odgovor je ovaj: da je bog ženu stvorio iz glave muškarca, ona bi bila suviše ohola; da ju je stvorio iz očiju ili iz ušiju, ona bi bila suviše radoznala, a da ju je stvorio iz njegovog jezika, ona bi govorila suviše. Nije mu tako preostalo ništa drugo nego da je stvori iz rebra. „Pa ipak“, dodaje talmudski klevetnik, „ona ima sve mane od kojih ju je bog hteo da spase.“ Drugi talmudisti su ustali u zaštitu ženâ. Priča se da je jednom prilikom rimski car u toku razgovora rekao nasiju Gamalijelu: „Vaš bog je lopov, jer u Tori je rečeno da je od Adama, dok je ovaj spavao, ukrao jedno rebro da bi stvorio ženu.“ Kći nasija Gamalijela, koja je prisustvovala razgovoru, reče: „Ako neko uđe u kuću i odnese srebrni pehar, a umesto njega ostavi zlatni, može li se nazvati lopovom? Bog nije učinio ništa drugo: uzeo je od Adama rebro, ali mu je dao ženu — životnog druga.“

Nijedan narod tog vremena nije toliko pažnje posvećivao vaspitanju dece, naročito muške, kao Jevreji. Devojke nisu mnogo učile, a ono malo vaspitanja što su dobijale, sticale su kod kuće. Dečaci su bili obavezni da od svoje pete godine pohađaju školu; najpre su učili „mikra“, tj. čitanje Tore na hebrejskom i njeno prevodenje na govorni jezik — aramejski; od svoje desete godine već su učili Mišnu i Gemaru. Talentovani đaci bili su upućivani u više škole — ješive ili akade-

mije, gde su izučavali probleme iz Aġade i Halahe i diskutovali o njima. Talmud svrstava učenike u četiri grupe: jedni odmah shvataju ono što učitelj govori, ali isto tako brzo i zaboravljaju; drugi teško shvataju, ali isto tako teško i zaboravljaju; treći dobro razumeju i dobro se sećaju — to su najbolji; četvrti teško shvataju i brzo zaboravljaju — to su najgori.

U školama su se predavali Tora i Talmud, ali ne i matematika, prirodne nauke i strani jezici. Takozvana „grčka mudrost“, tj. predmeti koji su sačinjavali savremeno grčko obrazovanje, bili su zabranjeni, jer se smatralo da Tora i Talmud sadrže sve znanje i sve nauke koje je vredelo poznavati. Poznavanje Tore i Talmuda postavljalo se kao zahtev i oni koji nisu „učili“ prezrivo su nazivani „am haarec“, što znači neznalica ili nekulturan čovek. Naprotiv, biti učen čovek, „talmid haham“, smatralo se velikom čašću. U jevrejskim zajednicama više su poštovali učene ljude nego bogate.

Nisu svi Jevreji bili dovoljno obdareni da bi bili „učeni“, ali je za svakog Jevrejina bilo obavezno da bude pobožan i da poštuje propise Tore i Talmuda. Zapovesti u pogledu odmora subotom i praznicima tako su skrupulozno primenjivane, da su ti dani stvarno postali blagdani kada su se Jevreji oslobađali svakodnevnih briga i posvećivali duhovnim pitanjima. Naročito svečani bili su „jemej hadin“ (dani suđenja), blagdani Roš-hašana i Jom-kipur. Narod je verovao da tih dana bog sudi svim ljudima: dobra su dela stavljena na jedan, a zla na drugi tas vage i prema tome je bog donosio odluke. Tri velika blagdana, Pesah, Šavuot i Sukot, proslavljana su u velikom veselju. Praznovanje Hamanovog dana ili Purima bilo je prilika za gozbe, a i za napade na „zlog Hamana“ koji je predstavljao oličenje svih onih koji su Jevrejima zadavali jada. U tim teškim vremenima narod se tešio kako će jednog dana doći spasilac, mesija, da ga izbavi iz progonstva i da ponovo uspostavi jevrejsku državu u oslobođenoj Palestini.

25. GLAVA

KRAJ RIMSKO-PERSIJSKE VLADAVINE — ARAPSKA VLAST

U VI veku nove ere počelo je novo razdoblje teškoća za jevrejsko stanovništvo Palestine i Vavilonije. Hrišćanski vladari rimsko-vizantijske carevine, kojoj je i Palestina pripadala, ugnjetavali su Jevreje u Svetoj zemlji naročitim zakonima i čestim progonima. Građanska prava i verske slobode bili su im znatno ograničeni, a uz to morali su da snose i terete teških poreza. Car Justinijan, koji je bio pod uticajem svojih verskih savetnika, često se mešao u život jevrejskih zajednica koje su bile pod njegovom vlašću. On je zahtevao da se Tora u sinagogama čita u grčkom prevodu i da se ne tumači u duhu Mišne i Talmuda. Zabranio je da se grade nove sinagoge i da se Pesah slavi u isto vreme kad i Uskrs. U samoj Palestini jevrejski je narod bio izložen patnjama i poniženjima od strane hrišćanskih kaludera i sveštenika, koji su tamo izgradili mnoge crkve sa ciljem da zemlju Izraela pretvore u svetu zemlju svoje vere. Jevrejima nije bilo dopušteno stanovanje u Jerusalimu, ali je tu i tamo manjem broju ipak bio na kraće vreme dozvoljen pristup zapadnom zidu porušene sinagoge (Zidu plača) da bi se onde pomolili. Sve to duboko je ozlojeđilo Jevreje koji su počeli da maštaju o novoj pobuni.

Pobuna je izbila na početku rata između vizantijskog cara Heraklija i persijskog kralja. Persijska vojska je upala u Palestinu i opkolila Jerusalem, a hiljade Jevreja je prišlo napadačima koji su uspeli da zauzmu mnoge gradove, pa i Jerusalem. Uz pomoć jevrejskih pobunjenika hrišćani su izgnani. Jevreji su verovali da je došlo „vreme mesije“ i da će im Sveta zemlja biti vraćena. Međutim, pobeda Persijanaca

bila je kratkog veka. Četrnaest godina docnije, car Heraklije prikupio je veliku vojsku i izгнаo Persijance. Jevreji, prijatelji Persijanaca, strahovito su tada trpeli. Počelo je novo razdoblje proganjanja Jevreja, koje bi se verovatno završilo njihovim potpunim proterivanjem iz Palestine, da jedan krupan istorijski događaj nije iz osnova izmenio situaciju u tom delu sveta. Naime, deset godina posle Heraklijeve pobede Arapi su osvojili Palestinu i sve susedne zemlje.

U Arabiji, nedaleko od jevrejskih centara u Vaviloniji, Jevreji i Arapi su stolecima živeli u prijateljstvu i miru. I jedni i drugi su govorili arapski i njihov način života je bio isti. Velika plemena bavila su se zemljoradnjom, povrtarstvom i stočarstvom, a donekle i trgovinom. Jevrejska plemena Bnej Nadir, Bnej Kejnuka i druga, živelа su u svojim sopstvenim utvrđenim selima blizu gradova Jatriba (kasnije Medina) i Hajbara. Arapi su tada još bili neznabošci, ali su od svojih jevrejskih suseda prihvatili neke jevrejske običaje i verska shvatanja. U Južnoj Arabiji, u Jemenu, jedan od lokalnih poglavara, Abu-Kariba, čak je sa svojom porodicom primio jevrejsku veru. Na to ga je nagovorio neki jevrejski učenjak iz Vavilonije. Sin Abu-Karibe, Jusuf Du-Nuvas, bio je veoma privržen svojoj novoj veri. Kada je nasledio oca, uzeo je u zaštitu Jevreje koje su proganjali hrišćanski vizantijski carevi i izгнаo neke hrišćanske trgovce koji su putovali kroz Arabiju. Vest o ovom postupku prema hrišćanima toliko je izazvala kralja Etiopije, koji je takođe bio hrišćanin, da je objavio rat Jusufu Du-Nuvasu. Arapsko-jevrejsku vojsku je neprijatelj opkolio i razbio, a sam Jusuf se bacio sa jedne stene u more i utopio se.

Putem ovih i sličnih veza, jevrejske verske koncepcije i legende postepeno su se širile među Arapima i krčile put za stvaranje nove religije, islama, koju je osnovao arapski prorok Muhamed. Koncepcije jevrejskih proroka (ideali o miru i društvenoj pravdi) nisu obuhvaćene Muhamedovim učenjima. Kao svi Arapi, i on je bio ratoboran, pa je mačem širio novu veru. Poput Avrama, Mojsija i drugih, i on je shvatio bescilnost idolopoklonstva. Proklamovao je monoteizam: „Nema boga do boga na nebu, a Muhamed mu je prorok.“ To je bio temelj nove vere. Muhamed je verovao da su i Mojsije i Isus bili proroci, ali da je bog poslao njega da čovečan-

stvu objavi bolju veru, islam, i da sve ljude učini muslimanima, pripadnicima nove prave vere.

Na početku svoje delatnosti Muhamed je pokušao da pridobije Jevreje — narod knjige. Ali kada su oni odbili da ga slede, objavio je „sveti rat“ protiv njih, kao što je ranije to učinio i protiv svih Arapa koji nisu prihvatili novu veru. U bitki blizu Meke, svog rodnog mesta, potukao je najpre vojsku Arapa koji su se protivili njegovom novom učenju, a zatim je otpočeo borbu protiv Jevreja. Opkolio je selo u kome su se utvrdili Jevreji iz plemena Bnej-Kejnuka i uspeo da ih izгна. Druga jevrejska plemena ili su pobijena ili prodana kao roblje. Jevrejske žene koje su mu pale u ruke uzeo je u svoj harem. Jedna od ovih zarobljenih žena, lepa Zajnab, pokušala je da ga otruje zatrovanom hranom, ali je Muhamed to blagovremeno otkrio i nije pojeo spremnjeno jelo. Kada su je upitali zašto je to učinila, Zajnab je objasnila: ako je on samo običan vojni starešina, onda će se njegovim ubistvom ona osvetiti za velike nevolje koje je naneo njenom narodu, a ako je pravi prorok, onda će mu bog otkriti njenu nameru i spasti ga. Ova jevrejska junakinja je odmah ubijena.

„Sveti rat“ protiv Jevreja opisan je veoma opširno u Koranu, svetoj knjizi muslimana. I posle Muhamedove smrti kroz celu se Aziju prolamao njegov vatreni poziv na sveti rat protiv svih „nevernika“ i za nasilno nametanje islama svim narodima. Kalife, naslednici Muhamedovi, bili su veliki ratnici i iskoristili su verski fanatizam Arapa muslimana za rat protiv „nevernika“. Za kratko vreme osvojili su persijsku i vizantijsku carevinu i postavili u tim zemljama arapske upravljače. Kalif Omar je osvojio Vaviloniju, Palestinu i Egipat. Za vreme boravka u Jerusalimu popeo se na Breg hrama, naredio je da se ruševine očiste i sagradio na tom mestu muslimansko svetište, džamiju Aksa ili Omarov hram, koji se još i danas uzdiže nad „Zidom plača“.

26. GLAVA

ARAPSKI KALIFAT I GAONI — KRAJ ISTOČNOG PERIODA

U VII stoleću nove ere sve zemlje između Persije i Egipta bile su ujedinjene u jednu veliku arapsku državu, kalifat. Vladari ove države smatrali su sebe naslednicima prvih kalifa koji su bili rođaci i prijatelji Muhamedovi. Otprilike sto godina je glavni grad ove države bio Damask, blizu palestinske granice. Iz Damaska je kasnije prestonica prenetu u Bagdad, grad u Mesopotamiji, gde je ostala preko tri stotine godina. Položaj Jevreja i hrišćana u zemljama kalifata nije bio sjajan. Nemuslimani nisu bili proganjani, ali su ih pritiskivali teški porezi. Pošto su Jevreji i hrišćani odbili da prihvate „pravu“ veru i priznaju Muhameda za božijeg proroka, smatrali su ih po Koranu strancima koji treba da plate za to što im je dopušteno da žive u muslimanskoj zemlji. Jevreji su plaćali dve vrste poreza: porez na glavu i zemljarinu. Porez je naplaćivan uz veliku strogost. Najfanatičnije kalife insistirali su i na tome da Jevreji nose odela i šešire po kojima bi se razlikovali od ostalog stanovništva, ili pak na leđima ili grudima neku oznaku, kao na primer žutu krpu. Međutim, Jevreji se nisu uvek pokoravali ovim ponižavajućim propisima. U društvenom životu oni su predstavljali važan faktor, pa su čak i fanatični vladari uviđali da ih ne mogu prenebregnuti.

U Palestini, a još više u Vaviloniji, trgovina, posebno spoljna trgovina, bila je u rukama Jevreja. Bilo je trgovaca koji su trgovali sa evropskim zemljama, gde su već odavno postojale velike jevrejske zajednice. Usled muhamedanskih osvajanja arapski jezik je postao važan međunarodni jezik, pa su Jevreji počeli da se služe njime umesto aramejskim. Arapski jezik kojim su oni govorili sadržavao je mnoštvo hebrej-

skih reči, pa je u stvari predstavljao arapsko-jevrejski žargon. Obrazovaniji su, međutim, govorili čistim arapskim jezikom Korana.

Kada je posle žestine „svetih ratova“ u istočnim zemljama do izvesne mere ponovo zavladao mir, oživele su i velike jevrejske zajednice u Vaviloniji. Kalife su priznavali egzilarha kao neku vrstu jevrejskog predstavnika, čija je dužnost da bude posrednik između muslimanske vlade i jevrejskog stanovništva, da prikuplja poreze od jevrejskih zajednica i bdi nad redom. Međutim, egzilarh je bio samo zvanični predstavnik jevrejskog stanovništva kod vlasti. Pravi duhovni vođi naroda bili su talmudski učenjaci koji su se nekada zvali „amoraim“, a sad su nazivani „gaonim“ (veliki, uzvišeni). U to vreme živela su u Vavilonu dva takva gaona, jedan u Suri, a drugi u Pumbediti, gde su ponovo uspostavljene stare akademije-ješive. Akademije nisu bile škole gde su zakoni Tore i Talmuda samo izučavani i raščlanjivani, nego su ti zakoni tumačeni i radi primene u praksi, a donošeni su i novi zakoni. Talmud nije bio samo zbornik zakona već i velika zbirka mišljenja i rasprava o Tori i Mišni. Iz mnoštva raznih mišljenja i tumačenja trebalo je izvući konačna pravila koja odgovaraju potrebama svakidašnjeg života. Ovaj posao se obavljao u akademijama. Starešinama akademija obraćali su se iz svih jevrejskih zajednica sveta pitanjima (šaalot) o raznim problemima u vezi sa verskim i društvenim životom, teškoćama porodičnog života (ženidbe, razvodi) i odnosima sa nejevrejskim stanovništvom. Gaonim su na osnovu Talmuda proučavali postavljena pitanja i davali svoj sud koji su u obliku odgovora (tešuvot, responsa) slali opštinama. Gaonim su priznati i kao vrhovne sudije (dajanim), pa su im mnogi pravni sporovi bili upućivani radi presuđivanja. U saglasnosti sa egzilarhom oni su postavljali mesne sudije u jevrejskim zajednicama. Gaonim su i ustoličavali egzilarhe. Ustoličenje novog egzilarha bila je prilika za velike svečanosti, koje su se redovno održavale subotom. Na uzdignutom podijumu u sinagogi sedeo bi novi egzilarh između dva gaona; on bi bio pozivan k Tori, posle čega bi održao nastupni govor (deraša). Ako novoustoličeni egzilarh nije bio učen čovek, govor bi održao gaon iz Sure. Posle govora sveštenik je izgovarao blagoslove u čast egzilarha, gaona i drugih vođa zajednice, a po

završetku molitve svi su se okupljali u palati egzilarha, da prisustvuju svečanom ručku. Slavlje je obično trajalo nedelju dana.

Međutim, nisu svi bili zadovoljni vlašću gaona. Sredinom VIII veka osnovana je stranka koja je smatrala da Talmud ne treba da bude pretvoren u drugu Toru, da su — za razliku od zakona Tore koji su priznati kao božanski — pravila Talmuda stvorili ljudi, i da stoga nisu obavezni. Vođ ove stranke bio je Anan ben David, član egzilarhove porodice. Kada je egzilarh umro bez sina-naslednika, Anan ben David je želeo da postane egzilarh, ali gaonim iz Sure i Pumbedite nisu dozvolili da „jeretik“ zauzme tako važan položaj. Anan se tada otvoreno izjasnio protiv Talmuda i stvorio je novu sektu sličnu starim sadukejima. Ova je sekta nazvana Bnej Mikra („Ljudi svetog pisma“ ili karaiti). Oni su uveli razne običaje koji su ih odvajali od većine naroda. Tako bi, na primer, u petak celu noć proveli u mraku jer je u Tori propisano da se subotom ne sme paliti svetlo, što su oni protumačili tako kao da se svetlo ne sme paliti već od petka. Iz istog razloga subotom nisu jeli toplu hranu i ostajali su nepomični osim što su odlazili u sinagogu. Za Pesah su pekli maca od lošeg crnog brašna a ne od belog, jer je u Tori rečeno da je maca hleb bede. Kao i sadukeji, Šavuot su i karaiti praznovali prvog dana u nedelji, jer Tora kaže „sutradañ posle subote“. Uopšte, karaiti su se mnogo strožije držali slova Tore nego njenog duha i zbog toga im nije bilo moguće da stare biblijske propise dovedu u sklad sa potrebama pojedinaca, a još manje sa potrebama zajednice. Karaiti su se svojim naročitim običajima izdvajali od ostalog naroda i tokom vremena su obrazovali gotovo poseban mali narod. Oni nisu voleli talmudiste (ili rabanite) koji su slušali svoje rabine. Gaoni su sa svoje strane proganjali novu sektu.

Pred kraj života Anan je morao da napusti Vaviloniju i ode u Palestinu. Ali nova sekta nije se širila u Palestini, nego je pristalice nalazila u udaljenim gradovima Persije. Karaiti su oštro napadnuti u knjizi koju je u prvoj polovini X veka napisao Saadija, surijski gaon. Saadija nije bio samo velik talmudist nego i filozof i lingvist. On je sastavio gramatiku hebrejskog jezika i počeo da prevodi na anapski celi „Tanah“, kako bi ga mogli čitati oni Jevreji koji su znali samo arapski.

Ali njegovo glavno delo je filozofski rad pod naslovom „Verovanja i mišljenja“, pisan na arapskom i kasnije preveden na hebrejski. U ovoj knjizi gaon Saadija je hteo da izmiri veru sa razumom, religiju sa filozofijom. Njegova je misao vodilja da je postojanje boga dokazano činjenicom da postoji svet, jer kako bi svet mogao nastati bez tvorca? A da bi ga ljudi razumeli i da bi znali kako da se ponašaju u životu, bog se otkrio na Sinajskoj gori i dao je Mojsiju Toru namenjenu njegovom izraelskom narodu. Čovek je obdaren slobodnom voljom i od njega samog zavisi da li će se pridržavati zapovesti Tore. Oni koji ih se pridržavaju, pravednici, biće nagrađeni u zagrobnom životu, dok će grešni biti kažnjeni. Saadija je smatrao da postoji život posle smrti: „Doći će vreme kada će mrtvi oživeti, i nastaće novo doba, doba mesije.“ Tako je gaon Saadija bio prvi među talmudistima koji je stvorio sistem jevrejskih dogmi. On je bio jedan od osnivača srednjovekovne verske filozofije, koja se kasnije razvijala u evropskim zemljama.

Gaon Saadija nije dugo zadržao svoj položaj na akademiji u Suri. Došlo je do razmimoilaženja između njega i egzilarha Davida ben Zakaja i svaki od njih je imao svoju stranku. Za spor je saznao kalif i na kraju je gaon Saadija bio primoran da napusti ješivu. Umro je uskoro posle ovog događaja (942. godine).

Smrcu gaona Saadije počelo je i opadanje akademije u Suri. Ostala je još druga velika akademija, ona u Pumbediti. Dvojica njenih starešina, Rav-Šarira i Rav-Haj bili su poslednji među velikim gaonima u Vaviloniji. Oni su bili dobri talmudisti, ali za razliku od Saadije nisu poznavali svetovne nauke. Rav-Šarira napiso je kratku istoriju Talmuda i njegovih tvoraca (tanajim, amorajim i gaonim), kao da je slutio da se talmudski period u Vaviloniji bliži kraju. Njegov sin, Rav-Haj, bio je stvarno poslednji gaon u Pumbediti. Posle njegove smrti izabran je za gaona Hezekija, mladi praunuk egzilarha Davida ben Zakaja. Trebalo je da u svojoj ličnosti sjedini zvanje gaona sa zvanjem egzilarha, ali je konačno izgubio oba zvanja. Kalifu su u Bagdad slati lažni izveštaji da Hezekija namerava da se proglasi novim kraljem Jevreja, pa je po naređenju kalifa bačen u tamnicu, a imanje mu je zaplenjeno.

Tako su položaji egzilarha i gaona jednim potezom ukinuti. Ovo se dogodilo u XI veku nove ere.

U tom periodu došlo je i do pada bagdadskog kalifata. Novi kalifat je obrazovan u Egiptu i Palestini. Jevrejskom centru u Palestini ponovo je za kraće vreme omogućeno da oživi. U Jerusalimu se pojavilo nekoliko gaona koji su težili da duhovnu hegemoniju prenesu iz Vavilonije u Palestinu, ali u tome nisu uspeli. Na kraju XI veka krstaši su došli iz Evrope da oslobode svetu zemlju od muhamedanskog jarma, pa pošto su osvojili Jerusalim i druge gradove, izgnali su iz njih gotovo sve Jevreje (1099. godine).

Tako su u zemljama Azije i severne Afrike uništeni svi centri jevrejskog života. Međutim, u to vreme su se već obrazovali novi jevrejski centri u Evropi: u Španiji, Italiji, Francuskoj, Nemačkoj. To je bio početak novog perioda jevreske istorije: posle istočnog perioda, nastao je zapadni (evropski) period.

DRUGI DEO — Zapadni period

JEVREJI U EVROPI
U SREDNJEM I NOVOM VEKU

27. GLAVA

PRVA JEVREJSKA NASELJA U EVROPI

Kako su Jevreji, narod Istoka, postali narod Zapada? Kako su od Azirjaca postali Evropljani? Ovaj preobražaj je delo Rimske carevine, koja je pre dve hiljade godina obuhvatala mnoge zemlje Azije i Afrike, a pri tom centar svoje vladavine imala u Evropi (u Italiji). Kada je veliki rimski vojskovođa Pompej osvojio Jerusalim, prisilno je odveo u Rim kralja Aristobula zajedno sa njegovom porodicom i izvesnim brojem zarobljenika. Uskoro posle toga u Rimu je stvorena jevrejska naseobina. Posle razorenja Jerusalima, zapovednik rimske vojske Tit prisilno je odveo u Rim i u druge italijanske gradove veći broj jevrejskih zarobljenika, ali su se mnogi Jevreji iz Palestine, Sirije i Egipta nastanili u Italiji po sopstvenoj volji, da bi uspostavili trgovinske odnose sa istočnim lukama Sredozemnog mora (Aleksandrija i druge). Već u toku I veka nove ere postojao je znatan broj jevrejskih zajednica ili „sinagoga“ u Rimu i nekim gradovima južne Italije (Venoza, Napulj i drugi gradovi). Svaka je sinagoga imala svog zvaničnog predstavnika ili arhonta, svog rabina koji je nosio titulu anhisinagogosa, svoje sudije (dajanim) i pisare (gramateje). Italijanski Jevreji govorili su jezikom naroda u čijoj su sredini živeli — grčki ili latinski sa mešavinom hebrejskih reči. Natpisi na jevrejskim nadgrobnim spomenicima otkrivenim u podzemnim katakombama u Rimu, većinom su na grčkom jeziku, a imena su ili hebrejska (Jehuda, Samuel, Benjamin, Sara, Rebeka, Ester) ili rimska (Tiberije, Marcel, Sabina, Julija, Lukrecija). Čisto jevrejski natpisi su vrlo retki, ali na završetku latinskog ili grčkog natpisa na nadgrobnim spomenicima često se javlja reč „šalom“.

Veoma stare jevrejske opštine postojale su i u Grčkoj, koja je u to vreme bila deo Rimske carevine. Kada je apostol Pavle putovao po svetu propovedajući hrišćanstvo, većinu svojih govora održao je po jevrejskim sinagogama u grčkim gradovima Korintu, Atini, Solunu i dr. Kada se Rimska carevina raspala na dva dela sa prestonicama u Rimu i Carigradu, obrazovana je i u Carigradu jevrejska zajednica. Tamošnji jevrejski trgovci su naveliko trgovali sa Aleksandrijom i palestinskim lukama. Istok i Zapad, Erec Jisrael i ostali krajevi Vizantijskog carstva bili su međusobno tesno povezani sve dok Arapi nisu osvojili Palestinu. Ali i kasnije, kada je Vizantija već bila svedena na malu državu na Balkanskom poluostrvu, vizantijski Jevreji su održavali veze sa svojom braćom u Palestini i Vaviloniji.

U V veku Rimska carevina se raspala. Varvari centralne Evrope — Goti i Germani — napadali su više puta Italiju i na kraju opustošili Rim, kao što je ranije Rim opustošio Jerusalim. Kraljevi Gota i Langobarda, koji su kasnije primili hrišćanstvo, duže su vremena vladali Italijom; Rim je postao sveti grad papâ, poglavarâ hrišćanske crkve. Oni su svim sredstvima sprečavali Jevreje da pridobiju za svoju veru nove hrišćane, ali nisu primoravali Jevreje da prime hrišćanstvo kao što je to bio slučaj u susednoj kraljevini Franaka.

U staroj rimskoj provinciji Galiji, gde su još od davnina postojala mala jevrejska naselja (kao na primer u Marseju, koji je imao obiman trgovinski promet sa Aleksandrijom), preovladavali su Franci. Kralj Klovis, uz pomoć hrišćanskih biskupa, zavladao je zemljom i uspostavio u Galiji franačku kraljevinu — Francusku (oko 500. godine n.e.). Svi kraljevi iz Klovisove dinastije, Merovinzi, bili su u tesnoj vezi sa biskupima, čija je glavna delatnost bila uperena na preobraćanje paganskog stanovništva u hrišćanstvo. Velike mase gradskog i seoskog stanovništva primile su hrišćansku veru, ali jedva da je bilo nekoliko Jevreja koji su se podvrgli krštenju. Ovaj stav Jevreja izazvao je gnev katoličkog klera i tek pokrštenih franačkih vladara. Posledica toga bila je da su skupštine klera (sinodi i sabori) donele odluke kojima su naredile hrišćanima da izbegavaju Jevreje što je više moguće, da ne jedu i ne piju u njihovom društvu, da ne održavaju prijateljske veze i ne dopuštaju Jevrejima držanje hrišćanskih

slugu, kako se ovi ne bi zarazili judaizmom. Bilo je i slučajeva prisilnog pokrštavanja Jevreja.

Biskup Avit iz Klermona uporno je pokušavao da Jevreje svog grada pridobije za hrišćanstvo. Jevreji su se oduprli njegovim naporima, osim jednog jedinog Jevrejina koji je postao hrišćanin. Jednom prilikom kada je ovaj koračao u crkvenoj povorci noseći u ruci krst, neko mu je iz jedne jevrejske kuće prosuo na glavu smrdljivo ulje. Hrišćani Klermona toliko su se razbesneli zbog ovog postupka, da su porušili sinagogu, a biskup je pozvao predstavnike jevrejske opštine i saopštio im da će Jevreji biti proterani iz grada ukoliko ne prime hrišćanstvo. Pet stotina Jevreja se pokrstilo u nadi da će se kasnije, kada se strasti budu stišale, ponovo vratiti jevrejstvu. Slično je bilo i u Parizu. Tamo je živio jedan bogati Jevrejin, po imenu Prisk, koji je obavljao finansijske poslove za kralja Hilferika. Kralj i biskup Gregor su uporno pokušavali da ga navedu da priđe crkvi, ali je on to isto tako uporno odbijao. Jednom prilikom kada su zajedno sedeli na savetovanju, kralj je naredio biskupu da položi svoju ruku na Jevrejinovu glavu i da ga pokrsti. Prisk se izmakao biskupovoj ruci i pokušao da pobjegne. Kralj je ljutito uzviknuo: „O, neverni narode, koji nećeš da priznaš božjeg sina!“ Na to je Prisk rekao: „Bog se nikad nije oženio, pa nije ni mogao da ima sina.“ Kralj je na to zapretio da će prognati iz zemlje sve Jevreje koji neće da prime hrišćanstvo. Pod pritiskom ove pretnje, velik broj Jevreja primio je novu veru, ali je sam Prisk ostao uporan, pa je bačen u tamnicu. Kada je nešto kasnije pušten na slobodu, ubio ga je jedan od njegovih neprijatelja, neki pokrštenu Jevrejin.

Poslednji kralj merovinške dinastije, Dagobert, izdao je naredbu prema kojoj su svi nepokrštenu Jevreji u Francuskoj morali da napuste zemlju (629. godine). Ovo se dogodilo u vreme kada je Francuska bila puna izbeglica iz Španije, gde su Jevreji surovo proganjani. Nije bilo lako sprovesti naredbu kralja Dagoberta; velik broj Jevreja formalno je primio hrišćanstvo, ali je u duši ostao odan svojoj staroj veri. Izvestan broj iselio se u južne oblasti. U Marseju, Bordou i nekim drugim gradovima i dalje su postojale jevrejske zajednice. U to su vreme nastale nove jevrejske zajednice i u raznim gradovima Nemačke, koje nisu zavisile od opštine u Parizu.

Položaj Jevreja bio je naročito težak u Španiji, gde su živeli još od vremena kada je ta zemlja bila provincija Rimske carevine. U doba kada su Franci zauzeli Galiju, Španiju su osvojili Zapadni Goti, otevši tu zemlju od Rimljana. Prvi kraljevi Zapadnih Gota koji su primili hrišćansku veru, pripadali su jeretičkoj sekti Ariusa, koja nije verovala u božanstvo Hristovo, smatrajući ga samo svetim čovekom. Ostali hrišćani smatrali su pripadnike Ariusove sekte polujevrejima. U stvari, Zapadni Goti su se prijateljski odnosili prema Jevrejima i živeli su sa njima u miru. Međutim, krajem VI veka zapadnogotski kralj Rekared oslanjao se u svojoj vladavini na biskupe. Crkveni sabori u Toledu, tadašnjem glavnom gradu Španije, postali su neka vrsta parlamenta koji je donosio zakone. Prirodno je da je kler, koji je zauzimao najjači položaj u zemlji, težio da stvori čisto hrišćansku državu. Gotovo sve stanovništvo se pokrstilo, dok su Jevreji predstavljali jedini izuzetak. Tada je počelo proganjanje slično onom pod vizantijskom carevinom. Jevrejskim zemljoposjednicima zabranjeno je držanje hrišćanskih slugu, bez kojih nije bilo moguće obrađivati zemlju. Toledski sabor je isto tako zabranio hrišćanima da stupe u poslovne veze sa Jevrejima. Kada te zabrane nisu postigle cilj, pristupilo se nasilnom pokršćavanju.

Godine 613. kralj Sizebut izdao je naredbu da se izgnaju iz Španije svi Jevreji koji odbiju da prime hrišćansku veru. Bio je to težak udarac za Jevreje, jer su u Španiji bili naseljeni u velikim masama i jer su mnogi bili zemljoradnici za koje je proterivanje značilo potpunu propast. Pod ovim pritiskom veliki deo se pokrstio, iako je po svojim osećanjima ostao veran staroj veri. Bilo je i takvih koji su pokušali da se isele u Francusku. Međutim, upravo u to kritično vreme je i Dagobert, kralj Franaka, rešio da protera Jevreje iz svoje zemlje. Ponovo je Jevrejima preostao jedini izlaz: da postanu lažni hrišćani (marani, anusim). Vremenom je njihov položaj postao još gori od položaja onih Jevreja koji su otvoreno ispovedali svoju veru. Jedan od toledskih crkvenih sabora doneo je, naime, odluku o ukidanju prisilnog pokršćavanja Jevreja. Po istoj odluci morali su, međutim, da ostanu hrišćani svi oni koji su se već ranije pokrstili, a svako njihovo verolomstvo se teško kažnjavalo. Ova odluka nanela je neizrecive patnje španskim Jevrejima. Na pokršćene Jevreje su motrili

špijuni sa ciljem da utvrde da li nedeljom idu u crkvu, da li u svojim kućama slave subotu, da li jedu samo kašer hranu i kako vaspitavaju svoju decu. Ako bi nekog uhvatili na delu pri vršenju jevrejskih verskih obreda, bacali bi ga u tamnicu i podvrgavali bičevanju, a njegovu decu upućivali u hrišćanske manastire, gde bi ih vaspitavali kaluđeri. U mnogim slučajevima ovi tobožnji hrišćani upućivali bi peticije toledskom sinodu, obećavajući da će nedeljom redovno odlaziti u crkvu i održavati hrišćanske običaje, ali su u isto vreme molili za odobrenje da ne jedu svinjetinu, jer to ne mogu da podnoše.

Jevreji su u Španiji trpeli ovako čitav jedan vek, dok do njih nije doprla vest o tome da je jedna arapska vojska krenula iz Afrike da osvoji Španiju. Posredstvom svoje braće u Africi stupili su u dodir sa onima koji su pošli da osvoje Španiju i obećali im svoju podršku. Arapi su prošli kroz Gibraltar i osvojili Toledo, prestonicu Španije i glavni stan fanatičnih kaluđera. U arapske ruke pali su i mnogi drugi španski gradovi (711. godine). Jevreji su pozdravili Arape, nove gospodare, u nadi da će muslimani biti tolerantniji od hrišćanskih fanatika. U ovom se nisu prevarili. Dolaskom Arapa počinje period arapsko-jevrejske kulture u Španiji.

Od grčko-rimskih vremena bilo je jevrejskih naseobina u još jednom kutku Evrope. Na Krimskom poluostrvu, na severu Crnog mora, Jevreji su živeli među Grcima kao i po drugim mestima helenske dijaspore. Kada su Rimljani razorili Jerusalim, već su postojale jevrejske zajednice u krimskobosforskoj oblasti, u gradovima Pantikopeji (danas Kerč), Teodosiji i Kersonu (danas Sevastopolj). Ovi naseljenici bili su mahom grčki Jevreji, govorili su grčki i imali grčka imena, što se vidi iz natpisa na nadgrobnim i drugim spomenicima koji još postoje. Te zajednice zvale su se na grčkom sinagoge (kongregacije, verske opštine). Pod uticajem Jevreja mnogi grčki pagani su primili neke jevrejske ideje i praktično su postali polujevreji, a sebe su nazivali „obožavaocima najvišeg boga“. Kasnije, kada je došlo do prodiranja hrišćanstva na Krimsko poluostrvo, postali su hrišćani. Krim je bio deo Vizantijske carevine, pa su grčki biskupi i ovde pokušavali da Jevreje primoraju da se pokrste, ali bez uspeha.

U kasnijem periodu, između VIII i kraja X veka, oblast između Kaspijskog i Crnog mora dospela je pod vlast naroda

koji je bio poreklom iz Persije i sa Kavkaza, i koji je došao u tesnu vezu sa Jevrejima. To su bili Hazari. Njihov kralj, koji je bio paganin, i izvestan broj njegovih podanika primili su jevrejsku veru. Titula hazarskog kralja bila je kagan (izraz koji potiče ili od jevrejskog „koen“ ili od tatarskog „kan“). Oni su u svim svojim zemljama pružali jednaku zaštitu Jevrejima, hrišćanima i muslimanima. Hazari su bili ratnički narod i proširili su svoju vlast daleko u dubinu susednih slovenskih zemalja, a njihove trupe su prodirale sve do Kijeva, gde se već nalazila jedna jevrejska zajednica. Ova kraljevina je postojala do kraja X veka, kada su ruski knezovi razorili njihovu prestonicu koja se nalazila na ušću velike ruske reke Volge u Kaspijsko more. Poslednji hazarski vladar bio je Josif, koji je pokušao da uspostavi vezu sa španskim Jevrejima. Uskoro posle pada njihove prestonice, Hazari su izgubili svoju moć i na kraju su se stopili sa drugim narodima te oblasti, a delimično i sa Jevrejima.

28. GLAVA

JEVREJI U CAREVINI KARLA VELIKOG I NJEGOVIH NASLEDNIKA

(Od VIII do XI veka)

Tokom druge polovine VIII veka franačkom kralju Karlu Velikom uspelo je da pod svojom vlašću ujedini zemlje centralne Evrope, podrazumevajući i Italiju, i tako osnuje novo zapadno carstvo. Rimski papa je lično krunisao Karla Velikog i dao mu titulu cara. Biskupi su imali veliki uticaj na carsku upravu, ali je svetovna vlast Karla Velikog ipak bila dovoljno jaka da spreči nasilno pokrštavanje Jevreja. Za vlade Karla Velikog u trima ujedinjenim zemljama, tj. u Francuskoj, Nemačkoj i Italiji, poboljšao se položaj Jevreja. Bilo je bogatih jevrejskih trgovaca koji su održavali razgranate trgovačke veze između tih zemalja i trgovačkih centara Azije i Afrike, Vavilonije, Palestine i Egipta, gde je cvetao arapski kalifat. Poznato je iz pričanja tadašnjih arapskih trgovaca, da su jevrejski trgovci nosili svoju robu iz Francuske u Vaviloniju i donosili u Francusku robu sa Dalekog Istoka. Na ovaj je način jevrejski narod, razdeljen i razasut, svojim trgovačkim poslovima pomagao da se novi svet poveže sa starim, Evropa sa Azijom.

U međuvremenu rastle su jevrejske naseobine u Evropi i stvoren je znatan broj većih i manjih opština (kehila). Opštine su uživale izvesnu autonomiju. Na čelu opštine stajao je državni službenik koji je nosio titulu Magister Judeorum i čija je dužnost bila da brani građanska prava i trgovačke interese Jevreja. I sam car Luj Pobožni, sin Karla Velikog, štitio je Jevreje od neprijateljstva katoličkog klera. Lionski biskup Agobard vodio je oštru antijevrejsku kampanju, puto-

vao je po zemlji i držao propovedi po manastirima, a pisao je i knjige u kojima je pokušavao da dokaže kako Jevreji predstavljaju opasnost za hrišćane, jer stara „prokleta sinagoga“ može da zavede „čistu mladu crkvu“. Iako je bio pobožan sin crkve, Luj nije dopustio da propovedi biskupa nanesu štete jevrejskim stanovnicima njegove carevine.

Luj pobožni je pred svoju smrt podelio carevinu između svoja tri sina. Jedan je postao kralj Francuske, drugi Nemačke, a treći Italije. Novi su kraljevi preneli deo vlasti na feudalnu vlastelu, velike posednike, barone i grofove, koji su imali velika imanja i mnogobrojne kmetove i sluge. Svaki feudalni zemljoposjednik bio je pravi gospodar na svom posedu koji je obuhvatao i gradove i sela. U granicama svoje teritorije feudalni gospodari su mogli da čine što su hteli. Ako su smatrali da je to za njih korisno, oni su štitili Jevreje koji su im dobro plaćali za zemlju, ukoliko su bili zemljoradnici, ili za dozvolu trgovanja, ukoliko su bili trgovci. Ako vlastelin nije smatrao korisnim po sebe da pruži zaštitu Jevrejima, ili ako je bio pod uticajem katoličkog klera, on bi proganjao Jevreje na svojoj teritoriji. Tako je, na primer, grof od Tuluze uobičajio da jednom godišnje, pred Uskrs, pozove predstavnika Jevreja na svoj dvor i udari mu šamar, tek da ga podseti kako su Jevreji mučili Hrista. Da bi izbegli ovakvo poniženje, Jevreji su se mogli otkupiti plaćanjem specijalnog nameta. I po drugim gradovima, podstaknuto od popova, hrišćansko je stanovništvo za vreme praznika Pesaha napadalo Jevreje po ulicama i bacalo kamenje u njihove kuće.

Ujedinjena pod jednom dinastijom, Nemačka je u X veku postala snažna država u centru Evrope. Glava dinastije, kralj Oton Veliki Saksonski, bio je krunisan u Rimu i proglašen carem, pa je sebe smatrao naslednikom Karla Velikog i starih rimskih careva. Car Oton i njegovi naslednici dopustili su Jevrejima da slobodno žive u Nemačkoj, a njihov su primer sledili i feudanci, kako svetovni (baroni i grofovi) tako i duhovni (biskupi), koji su na Jevreje svojih gradova gledali kao na svoje vlasništvo. Često se događalo da je neki baron prodao drugom baronu deo svog imanja zajedno sa svim Jevrejima koji su živeli na tom delu imanja. Jevreji su, naime, bili izvor prihoda, pošto su zemljoposjednicima plaćali zakupnine i poreze. U to vreme postojale su organizovane jevrejske

opštine u gradovima Rajnske oblasti i u Lotaringiji, koja se nalazila između Nemačke i Francuske (Majnc, Vorms, Keln, Mec).

Na čelu opština stajali su rabini koji su zauzimali isti položaj kao gaoni u Vaviloniji. Prvi čuveni evropski rabin bio je Geršon, nazvan „Meor Hagola“ (svetlo dijaspore), osnivač ješive u Majncu. On je izdao nova pravila (takanot) prilagođena životnim uslovima Jevreja u Evropi. Po tim pravilima Jevrejima je bilo zabranjeno da imaju više od jedne žene, dok je u isto vreme Jevrejima u Aziji, pod izvesnim uslovima, bilo dopušteno da uzmu sebi i drugu ženu još za života prve. Neki učenici ješive rabina Geršona postali su kasnije i sami veliki rabini i nazivani su „učenjaci iz Lotaringije“. Oni su zauzimali položaj rabina u opštinama Meca, Vormsa, Majnca i u susednim opštinama u Francuskoj. Najčuveniji među njima bio je rabin Šlomo Ichaki, poznat pod imenom Raši.

Raši je svoje rabinsko obrazovanje stekao u ješivama u Vormsu i Majncu, a kasnije se vratio u rodni grad Troa u Francuskoj. Tu se posvetio svom životnom delu, pisanju komentara Talmuda. Pre toga je za izučavanje Talmuda bila potrebna pomoć učenjaka zbog teškoća koje je stvarao aramejski jezik, jezik Talmuda, i zbog komplikovanosti njegovih tumačenja. Svojim čistim hebrejskim stilom Raši je sažeto i jasno objasnio težak talmudski tekst i učinio ga pristupačnim. Sa pravom se može reći da je on našao ključ za „zatvoreni“ Talmud. On je napisao i komentare Tore i drugih knjiga Biblije. U ovim komentarima on je ponekad prevodio teške hebrejske reči na savremeni francuski jezik pisan hebrejskim slovima. Jevreji u Francuskoj i Nemačkoj govorili su jezicima tih zemalja, pa da bi i oni mogli izučavati Bibliju i Talmud, bilo je potrebno da se ovi prevedu na te jezike. Kasnije je postao običaj da deca u verskim školama uče Pentateuh i Gemaru sa Rašijevim komentarom. Taj komentar je obično štampan pored ili oko teksta Biblije i Vavilonskog Talmuda.

U to vreme Italija je takođe postala centar jevrejske kulture. Stara jevrejska opština u Rimu bila je pod zaštitom pape, poglavara hrišćanske crkve. Opštine u severozapadnoj Italiji ili Lombardiji (Verona, Pavija i drugi gradovi) bile su neko vreme pod nemačkim carevima. U južnoj Italiji su velike jevrejske opštine u Napulju, Salernu, Bariju, bile pod vizantij-

skóm upravom. Sicilija (Palermo, Mesina i druga mesta) bila je pod arapskom vlašću. U Italiji su se tako sreli mnogi narodi, mnoge kulture i vere, a među ovima se slobodno razvijala i jevrejska kultura. U to se vreme pominju važne ješive i veliki talmudistički učenjaci tadašnje Italije. To je bilo i doba nastajanja nove hebrejske književnosti. Među prvim delima prevedenim na hebrejski bilo je delo „Istorija“ od Josifa Flavija, pisano na grčkom, koje je kasnije prevedeno i na jidiš za nemačke i poljske Jevreje. U ovo vreme sastavljene su i molitve i selihot na hebrejskom. Međutim, najbolja dela nove jevrejske književnosti nisu stvorena u Italiji, već u jednom drugom delu jugozapadne Evrope, u Španiji.

29. GLAVA

ZLATNO DOBA U ARAPSKOJ ŠPANIJI

Invazija Španije nije Arapima odmah obezbedila i vlast nad poluostrvom. Iz južnog dela zemlje, gde su Arapi osnovali svoju državu, hrišćanski vladari su proterani tek posle dugih krvavih ratova. U X veku obrazovan je kalifat sa Kordovom kao glavnim gradom. Drugi veliki gradovi kalifata bili su Sevilja, Granada i Lucena. Nekada glavni grad Zapadnih Gota, Toledo, takođe je pripadao arapskom kalifatu. Dok su mnogi hrišćani primili islam i utopili se u arapsko stanovništvo, Jevreji su ostali odani svojoj veri i svom narodu. Živeli su u miru i prijateljstvu sa svojim arapskim susedima, a Jevreji sa višim obrazovanjem često su zauzimali važne položaje u upravi.

Kordovski kalif je među svojim ministrima imao jednog Jevrejina, Hazdaja Ibn Šapruta, koji je bio velik lingvist i dobar poznavalac medicine. Poslanici mnogih država često su posećivali Kordovu i pregovarali sa vladom kalifa uz posredovanje Hazdaja Ibn Šapruta. Njegova je dužnost bila i da obavlja prepisku kalifata i odgovara na pisma koja je arapski vladar primao od stranih vlada. Hazdaj Ibn Šaprut nije zaboravljao ni interese svog naroda. Veoma je aktivno pomagao jevrejske zajednice i njihove škole i bio je priznat kao rasi ili egzilarah španskih Jevreja. U to vreme jedan rabin iz Vavilonije osnovao je u Kordovi talmudsku školu, o čemu se sačuvala ova priča: Posle smrti gaona Saadije, kada su vavilonske ješive imale finansijskih teškoća, četiri rabina su pošla na put u razne zemlje da bi obezbedili pomoć za svoje škole. Lađa kojom su plovili morem pala je u ruke arapskim gusarima i ovi su ih prodali kao robove po raznim zemljama. Jednog od ove četvorice, rabi Mojsija ben Hanoha, otkupili su kordovski

Jevreji. Niko nije znao ko je on i ljudi su mislili da je običan prosjak. Jednom je prilikom rabi Mojsije ben Hanoh slušao u Bet-Hamidrašu u Kordovi propoved opštinskog rabina o nekom poglavlju Talmuda i primetio da jedno objašnjenje nije bilo baš potpuno pravilno, pa je, kada mu se pružila prilika, ustao i stavio svoje primedbe. Tada su članovi opštine počeli da postavljaju strancu sva moguća teška pitanja na koja je on davao zadovoljavajuće odgovore. Opštinski rabin je tada izjavio: „Ja ne mogu više da budem vaš rabin. Mislim da je ovaj siromašni putnik učeniji od mene i da on treba da bude vaš učitelj.“ Kordovska opština prihvatila je rabi-Mojsija za svog rabina. On je osnovao ješivu i počeo da u Španiji širi talmudsku nauku koju je doneo iz Vavilonije. Rabi-Mojsije je imao jaku podršku u Hazdaju Ibn Šaprutu, kao i ostali učenjaci u toj zemlji.

Hazdaj se živo interesovao za sve što se odnosilo na jevrejski život. Pošto je jednom prilikom čuo da negde između Azije i Evrope postoji jedna jevrejska država — hazarska kraljevina u oblasti između Kaspijskog i Crnog mora — on je preko trgovaca koji su putovali u te daleke krajeve uputio pismo hazarskom kralju i upitao ga da li je istina da negde u svetu postoji zemlja sa sopstvenom jevrejskom upravom. Odgovor poslednjeg hazarskog kralja, Josifa, stigao mu je nekoliko godina pre nego što su Rusi razorili prestonicu hazarske kraljevine na Volgi. Tako se ministar Hazdaj nije mogao dugo radovati postojanju nezavisne jevrejske države.

Početak XI veka kordovski kalifat je podeljen na nekoliko manjih kraljevina. Jedna od ovih, kraljevina Granada, imala je takođe jednog Jevrejina ministra, velikog pisca Šmuela Hanagida. Ovaj učeni talmudist, koji se odlikovao savršenim hebrejskim i aramejskim stilom, živio je najpre u gradu Malagi, nedaleko od Granade. Iako je bio velik učenjak, on se izdržavao od svoje male trgovine. Jednom je prilikom sluškinja granadskog velikog vezira, čija je palata bila u blizini, zamolila rabi-Šmuela da u njeno ime napiše pismo njenom gospodaru koji je bio u Granadi. Velikom veziru se toliko dopao fini arapski stil i lep rukopis kojim je pismo bilo napisano, da je po svom povratku u Malagu izrazio želju da se upozna sa rabi-Šmuelom. Pošto je ocenio da je veoma obrazovan, poveo ga je u Granadu kao svog pisara. Vezir je

uskoro posle toga umro, ali je pred smrt savetovao granadskom kralju da postavi rabi-Šmuela za svog vezira. Kralj je poslušao ovaj savet i rabi-Šmuel je skoro trideset godina bio vezir Granade i vodio sve poslove maše kraljevine. Uspon tog Jevrejina do tako visokog položaja izazvao je nezadovoljstvo kod pobožnih muslimana, pa su počeli napadi protiv rabi-Šmuela i Jevreja uopšte, mada su obrazovani muslimani cenili veliko znanje vezirovo. U jevrejskoj opštini rabi-Šmuel je uzimao položaj nagida, što je bilo istovetno sa položajem nasija. U jevrejskoj književnosti rabi-Šmuel je poznat kao pisac stihova na hebrejskom jeziku koji je ponovo oživeo kao jevrejski narodni jezik. Te su pesme sakupljene u njegovim knjigama „Ben Tehilim“, „Ben Mišlej“ i „Ben Kohelet“.

Neprijateljstvo fanatičnih muslimana prema veziru Jevrejinu dostiglo je vrhunac posle Šmuelove smrti, kada ga je na položaju nasledio sin mu nagid Josef. Za vreme rata između Granade i jedne susedne kraljevine, grupa Arapa upala je u Josefov palatu i ubila ga, i opljačkala stotine jevrejskih kuća u Granadi (1066. godine).

I u nekim drugim malim kraljevinama Španije (Sevilja, Saragosa) Jevreji su zauzimali važne položaje kao veziri i finansijски stručnjaci. Čak i u Kastiliji — hrišćanskoj kraljevini severne Španije — kralj Alfonzo VI smatrao je korisnim da ima Jevreje kao diplomate prilikom pregovora sa susednim arapskim državama. Zbog toga je kralj dobio oštar prekor od pape koji mu je zamerao što „uzdiže satansku sinagogu“, a „ponižava crkvu“. Alfonzo se nije obazirao na ovaj prekor, i nije se odrekao svojih jevrejskih saradnika.

U ovom razdoblju došlo je do procvata arapsko-jevrejskog književnog stvaralaštva. XI i XII vek se obično nazivaju „zlatnim dobom“ jevrejske književnosti. Posle smrti nagida rabi-Šmuela, pojavio se znatan broj pesnika i filozofa koji su u podjednakoj meri vladali i arapskim i hebrejskim jezikom. U Španiji, duhovno interesovanje Jevreja nije bilo toliko usredsređeno na Talmud kao u Vaviloniji, ali su se slobodno izučavala verska i filozofska pitanja i pisale pesme verske i svetovne sadržine. Solomon Ibn Gabirol iz Malage spevao je na hebrejskom žalopojke o sudbini jevrejskog naroda, koje se još i danas čitaju u sinagogama. Gabirol je u jednom svom delu na arapskom izložio i svoju životnu filozofiju. Delo se zove

„Izvori života“, a kasnije se pojavilo među učenim hrišćanima u latinskom prevodu pod iskrivljenim autorovim imenom Avicebron. Po ugledu na Gabirola, jedan drugi jevrejski pesnik, Mojsije Ibn Ezra iz Granade, napisao je više divnih nacionalnih tefilot i selihot, u kojima je izrazio osećanja i patnje pojedinaca koji razmišljaju o višim problemima ljudskog života. Jevrejski molitvenici sadrže mnoge od tih selihot, dok su njegovi filozofski radovi malo poznati.

Najveći jevrejski pesnik i mislilac tog vremena bio je Jehuda Halevi iz Toleda. U svojim pesmama o Cionu, on daje izraza svojoj čežnji za Svetom zemljom, tada poprištem ratova između Edoma i Išmaela, krstaša i muslimanskog sveta. Jedna od njegovih pesama, „Cion halo tišali“, čita se i danas u sinagogama na dan Devetog aya:

Oplakuješ li i ti decu svoju,
Cione, majko moja,
Kao što i ona, raštrkana po svetu,
oplakuju tebe?

i dalje, pesnik otvara svoje srce pred voljenim Cionom:

Nešto me vuče k tebi. Moje srce uzdiše
za mestima
Gde su patrijarsi sreli anđele,
Gde je počivala milost...
Gde da nađem krila? Svoje slomljeno
srce preneću
Daleko, daleko u tvoja opustela brda,
Pašću ničice i ljubiću zemlju,
Ljubiću svaku stopu, kamen po kamen,
Danju i noću gđ i bos
Lutaću po Tvojim ruševinama! ...

Najzad, Jehuda Halevi više nije mogao da obuzda svoju čežnju za Cionom i otišao je u Palestinu. Za Jevreje je tada bilo opasno ući u Jerusalem koji je bio u rukama fanatičnih krstaša. Pesnik je proveo izvesno vreme u Egiptu, čekajući priliku da nastavi put u zemlju svojih snova. Kada se približio gradskim kapijama i ugledao ruševine, pao je ničice, poljubio kamenje i gorko zaplakao recitujući jednu od svojih pesama o Cionu. Uto je naišao neki arapski konjanik koji ga je pregazio i tako usmrtio.

Pored znatnog broja lepih pesama na hebrejskom, Jehuda Halevi je napisao na arapskom jednu filozofsku raspravu o judaizmu koja se u hebrejskom prevodu zove „Sefer haku-zari“. Ta je rasprava pisana u obliku razgovora između jednog jevrejskog mudraca i hazarskog kralja koji želi da primi jevrejsku veru. Autor u tome delu pokušava da pokaže kako se jevrejska vera ne zasniva na ljudskom razumu, već na osećanju i na poverenju u ono što su preneli preci. Ljudski razum ne bi mogao da nas dovede do pravog boga, tvorca neba i zemlje, da se on sam nije otkrio na gori Sinajskoj i da nije Mojsiju otkrio svoje zakone. Jevrejski narod je pozvan da širi pravu veru među drugim narodima, među kojima ima isti položaj kao što srce, izvor života, ima među ostalim delovima ljudskog tela. Jevrejski narod je otkrio istinu, dok su Grci otkrili samo lepotu; grčka mudrost je proizvela samo cvetove, ali ne i plodove.

Drugi veliki mislilac toga vremena, Moše ben Majmon, poznat pod imenom Majmonides ili Rambam (po inicijalima svog imena Rabi Moše ben Majmon) sasvim je drukčije shvatao suštinu judaizma. On se trudi da dokaže kako je jevrejska vera u svojoj čistoti potpuno u skladu sa ljudskim razumom koji je po sebi božanski. Ne treba verovati u ono što se ne razume. Razum prečišćava veru i sprečava širenje sujeverja. Ovu misao je Majmonides uzeo od grčkog filozofa Aristotela, koji je u tadašnjem arapskom svetu smatran velikim autoritetom. U svojoj knjizi na arapskom jeziku pod naslovom „Vodič zalutalih“, Rambam pokušava da osnovne zakone Tore prilagodi Aristotelovoj filozofiji, upravo onako kako je nekada Filo Aleksandrijski to činio u odnosu na Platonovo učenje. Rambam je Talmudu dao sistematski oblik. U svojoj knjizi na hebrejskom koja nosi naslov „Mišne-Tora“ ili „Jad Hazaka“ („Druga Tora“ ili „Jaka ruka“) daje sistematski prikaz jevrejskog zakonodavstva iz oblasti vere, porodičnog života i društvenih odnosa. U njenom prvom delu („Knjiga znanja“) Majmonides objašnjava da razum obuhvata osnovne misli judaizma i nabroja trinaest tačaka vere:

1. Bog je tvorac sveta;
2. On je jedini;
3. On nema tela niti telesni oblik;
4. On je večit;

5. Samo njega treba prizivati;
6. Sve reči jevrejskih proroka su istinite;
7. Mojsijeva tora je istinita;
8. Toru je sam bog dao preko Mojsija;
9. Tora nikad neće biti zamenjena drugim učenjem;
10. Bog poznaje sve postupke i misli ljudske;
11. On nagrađuje ljude za dobra dela, a kažnjava ih za zla;
12. Jednog će dana doći mesija koga treba stalno očekivati;
13. Mrtvi će jednog dana oživeti.

Ovih trinaest dogmi čitaju se još i danas u mnogim sinagogama posle jutarnje molitve i sve počinju rečima „Ani Maamin“ — „Verujem“.

Rambam je tokom svog života naizmenično živeo na Zapadu i na Istoku. Rođen u Kordovi, bio je još u svojoj mladosti primoran da napusti Španiju zbog jednog fanatičnog muslimanskog plemena, koje je upalo u zemlju i prisiljavalo Jevreje da prime islam. Posle mnogo lutanja i posete Erec Jisraelu nastanio se u Kairu, glavnom gradu Egipta, gde je na kraljevskom dvoru postao lekar sultana Saladina. (Studirao je medicinu i napisao nekoliko medicinskih knjiga na arapskom.) Među egipatskim Jevrejima Rambam je zauzimao položaj nagida. Bio je veoma čuven među Jevrejima svih zemalja, a kada je umro (1204. godine), njegovu smrt su oplakivali ne samo Jevreji već i obrazovani Arapi. Njegovi posmrtni ostaci preneti su u Svetu zemlju i sahranjeni u Tiberijasu.

Špansko Jevrejstvo je za trajanja „Zlatnog doba“ dalo svetu još i mnoge druge velike pisce i učenjake. Abraham Ibn Ezra iz Toleda, koji je napisao oštrouman komentar Tore i više lepih hebrejskih pesama, bio je i velik matematičar, astronom i filozof. On je takođe bio i istoričar i napisao je knjigu „Sefer hakabala“ u kojoj opisuje razvitak jevrejske nauke, najpre u Vaviloniji a potom u Španiji, i dolazak rabina posle generacije „gaona“. Čuveni putnik Benjamin iz Tudele proveo je trinaest godina (1160—1173) putujući po svetu i posećujući jevrejske zajednice u raznim zemljama. U svojoj knjizi „Benjaminova putovanja“ opisuje sve što je video i čuo u Evropi, Aziji i Africi, i daje sliku jevrejskog života u drugoj polovini XII veka.

30. GLAVA

KRSTAŠKI RATOVI

Period „zlatnog doba“ španskih Jevreja bio je pravo „mračno doba“ za Jevreje u Nemačkoj i Francuskoj. Pri kraju XI veka među hrišćanima ovih zemalja razvio se pokret koji je do temelja potresao celi tadašnji svet. U Evropi su se širile vesti da u Svetoj zemlji muslimani proganjaju hrišćane. Papa Urban II pozvao je hrišćanske vernike da obrazuju dobrovoljačku vojsku za osvajanje Palestine, kako bi grad Jerusalem i sveti grob preoteli od Turaka. Na desetine hiljada hrišćana svih klasa odazvalo se tome pozivu. Među njima je bilo seljaka kojima je obećano da će ih zemljoposednici osloboditi feudalne zavisnosti i koji su se nadali da će moći opljačkati bogatstva Azije. Ovima su se pridružili i razni pustolovi i razbojnici. Horde ovih krstaša (koji su ovako nazivani zbog krsta prišivenog na njihovom odelu) nagnule su Rajnskom dolinom ka granici Francuske i Nemačke, spremne da krenu u Svetu zemlju. Na svom putu krstaši su pljačkali narode zemalja kroz koje su prolazili. Jevrejske stanovnike ovih zemalja nisu samo pljačkali, već često i napadali, ubijali i prisiljavali da se pokrste. „Kad već moramo da se borimo protiv muslimana u dalekim zemljama“, govorili su krstaši, „zašto da ostavimo na miru Jevreje koji su ubili Isusa? Osvetimo se prvo njima!“

Godine 1096, između Pesaha i Šavuota, Rajnska oblast je bila poprište strašnih zverstava. U Vormsu, Kelnu, Majncu i mnogim drugim gradovima krstaši su uništili velike jevrejske opštine. Jevreji su hvatani i primoravani da prime hrišćanstvo; oni koji su odbijali, ubijani su. Na hiljade njih je poklano, a mnogi su izvršili samoubistvo da bi izbegli smrt od ruku ubica. Mnogi su očevi radije ubili svoju decu nego da

dopuste da im budu pokrštena. U drevnom gradu Vormsu jedan deo jevrejske opštine zatražio je utočište u biskupovoj palati. Krstaši su pokušali da provalje u palatu, ali ih je biskup zaustavio i obećao im da će ubediti Jevreje da treba da se pokrste, posle čega je rekao Jevrejima: „Ako vam je stalo do života, primite hrišćanstvo.“ Oni su mu odgovorili: „Daj nam vremena da razmislimo.“ Krstaši su nedaleko od palate čekali na odgovor. U međuvremenu su Jevreji rešili da se žrtvuju „u ime jedinog boga“. Kada su krstaši došli po odgovor, našli su gomilu leševa. Slično se događalo i u drugim gradovima. Ipak, verujući da će se moći vratiti svojoj veri kad krstaši budu otišli, mnogi su Jevreji primili hrišćanstvo. Kada su krstaške rulje nastavile put, u Nemačkoj je ponovo zavladao mir, pa je nemački car Henrik IV odobrio svim Jevrejima koji su silom bili pokršteni, da se vrate jevrejstvu.

Tri godine docnije, krstaši su osvojili Jerusalim, pobili u njemu sve muslimane i Jevreje, i osnovali novu hrišćansku jerusalimsku kraljevinu. Mala kraljevina je sa svih strana bila opkoljena neprijateljski raspoloženim muslimanima, pa su hrišćanski vladari često tražili pojačanje iz Evrope. Pedeset godina posle prvog krstaškog pohoda, 1147. godine, preduzet je drugi krstaški pohod. Ovog puta su Jevreji napadani samo u nekim gradovima Nemačke i Francuske. Veće jevrejske zajednice uspele su da se spasu na taj način, što su se za vreme prolaza krstaša kroz njihove gradove sklonile u utvrđene palate feudalne vlastele. Za ovu su zaštitu Jevreji platili velike iznose.

Treći krstaški rat, koji je počeo četrdeset godina kasnije (1189.), pogodio je novoosnovanu zajednicu u Engleskoj. Jevreji su iz Francuske prešli u Englesku i postepeno stvarali opštine u Londonu i nekoliko drugih većih gradova (Oksford, Kembridž, Jork). Posle prva dva krstaška pohoda jevrejsko stanovništvo u Engleskoj se povećalo dolaskom izbeglica iz Francuske i Nemačke. Engleski kraljevi su im dozvolili da kupuju zemlju i kuće i da trguju po celoj državi, za što su kraljevoj blagajni plaćali visoke takse. Ipak, mnogi su se obogatili i živeli su u Londonu u lepim kamenim kućama, čime su kod nejevreja izazvali zavist i ljubomoru. Tako su, kada je kralj Ričard I spremao vojsku da se pridruži kraljevima Fran-

cuske i Nemačke u trećem krstaškom pohodu, već bili sazreli uslovi za strašan pogrom.

Do pogroma je došlo u Londonu na dan krunisanja kralja Ričarda. Mnogobrojne deputacije su došle u crkvu da čestitaju kralju, a među ovima je bila i deputacija jevrejskog stanovništva Londona. Biskup Londona je upitao kralja: „Kako je moguće da ovi ljudi imaju pristupa u hrišćansku crkvu?“ Jevrejsku deputaciju su odmah izveli iz crkve i tim povodom proneo se gradom glas da je pobožni kralj oterao Jevreje. Na to su građani Londona, pridružujući se krstašima, počeli da napadaju Jevreje, da pljačkaju i pale njihove kuće, pa su mnogi Jevreji tako izgubili živote u plamenu. Pošto je kralj Ričard krenuo sa svojim krstašima u Svetu zemlju, došlo je do sličnih izgreda i po drugim gradovima u Engleskoj. Najstrašniji pogrom izvršen je u Jorku. Rabin i mnogi članovi opštine zaključali su se u kulu tamošnje tvrđave gde su ih hrišćani opsedali šest dana. Jedan kaluđer koji je pozivao rulju da počne sa pogromom, smrtno je pogođen kamenom bačenim iz tvrđave. Najzad, opsednutima je ponestalo hrane i izgladneli Jevreji nisu mogli više da se brane. Rabin je predložio da se radije ubiju nego da se predaju, pa su se on i drugi vodeći članovi opštine međusobno poubijali, dok su one koji su ostali u životu pobili neprijatelji kada su prodrli u tvrđavu.

O užasima krstaškog razdoblja pisali su mnogi očevici, među kojima i Elijezer ben Natan, Šlomo ben Šimon iz Majnca, Efrajim iz Bona i mnogi drugi. Pjesnici su ispevali elegije (kinot) koje se recituju u sinagogama. Svake godine dvadesetog sivana Jevreji u srednjoj Evropi poste i čitaju kinot i selihot, slične ovj:

Krvavim suzama oplakujem svetu
opštinu Vormsa,
Krik bola mi se otima iz srca zbog
žrtava u Majncu,
Radi heroja duha koji padoše za
sveto ime.
O, bože, nemoj prekriti svojim ćutanjem
krv koju sam prolio,
Krv dece koju su roditelji prineli na žrtvu.

31. GLAVA

JEVREJI U FRANCUSKOJ I ENGLESKOJ PRE NJIHOVOG IZGONA

Posle krstaških pohoda položaj Jevreja među hrišćanima veoma se pogoršao. Njihovi nejevrejski susedi zauzeli su prema njima stav krajnjeg neprijateljstva, a njihovo međusobno udaljavanje bilo je sve uočljivije. U svim gradovima Jevreji su počeli da se koncentrišu u posebnim ulicama daleko od središta hrišćanskog života. Jevrejski deo grada sa svojim sinagogama i radnjama postepeno se sve očiglednije izdvajao od nejevrejske četvrti sa njenim crkvama i gradskom kućom. Ovo međusobno udaljavanje mnogo je uticalo i na zanimanja kojima su se bavili Jevreji. Dotad su mnogi Jevreji bili zaposleni u poljoprivredi i u krupnoj trgovini između Evrope i Azije. Posle krstaških ratova, tokom kojih su uspostavljeni trgovački putevi i druge veze između dva kontinenta, hrišćanski trgovci su počeli da se bave međunarodnom trgovinom, pa je jevrejsko posredovanje postalo suvišno. Mnogi jevrejski zemljoposednici i seljaci osećali su se nesigurni među hrišćanskim vlastelinima i seljacima i smatrali su da je za njih bezbednije ako se nastane među svojom braćom u gradovima. Na ovaj način Jevreji su se postepeno ograničili na tri zanimanja: na sitnu trgovinu, zanatstvo i na menjanje i pozajmljivanje novca uz kamate. Pripadnici srednje klase i siromašni opredelili su se za prva dva zanimanja, dok su bogataši izabrali novčarstvo, u čemu su imali malo konkurenata, jer je hrišćanska crkva svojim vernicima zabranjivala da pozajmljuju novac uz kamate. Uopšte, davanje novca na zajam smatralo se nečasnim zanimanjem. Međutim, u prilikama u kojima su živeli, u doba progona i čestih seoba kada je bilo važno

da se imovina može lako i brzo prenositi iz jednog mesta u drugo, Jevrejima je ova vrsta poslovanja novcem odgovarala. U tim danima kamata je bila vrlo visoka, što je zajmodavcu omogućavalo da u kratkom roku udvostruči ili utrostruči svoj kapital. Zajmodavci su se brzo bogatili, ali oni koji su plaćali kamate mrzeli su ih, te je pozajmljivanje novca povećavalo neprijateljstvo hrišćana prema Jevrejima. Tako je novčarstvo bilo istovremeno i ponižavajuć i opasan posao.

Hrišćanski vladari su podsticali Jevreje da se bave pozajmljivanjem novca, pa su ih ponekad i prisiljavali na to, jer su često i sami od toga imali koristi. Za svaku pozajmicu Jevreji su plaćali porez kralju i vlastelinu na čijem su zemljištu živeli. Kada je kralju bila potrebna neka znatnija svota novca, on je bogatim Jevrejima jednostavno oduzimao velik deo njihove imovine. Tako je, na primer, francuski kralj Filip Avgust naredio jedne subote da se svi bogati Jevreji Pariza pohapse u sinagozi za vreme bogoslužjenja; oni su zadržani u zatvoru sve dok kralju nisu isplatili 15.000 zlatnih maraka, što je u ono vreme (1181) predstavljalo krupnu sumu. Godinu dana docnije naredio je kralj da se svi Jevreji protečaju iz Pariza, a njihove kuće, zemlje i ostalo imanje da se konfiskuju. Kasnije, kada mu je ponovo bio potreban novac, dopustio im je da se vrate, a za taj „blagonakloni“ gest opet je od njih dobio znatnu sumu (1198).

Dok je plemstvo htelo da se domogne imovine Jevreja, duhovni velikani su težili da im pridobiju duše. Početkom XIII veka na Jevreje se naročito okomio papa Inokentije III. Ako već nije moguće Jevreje prisiliti na primanje hrišćanstva, mislio je Inokentije III, bar ih treba staviti u tako podređen položaj da ostali svet vidi kako su oni proklet narod koji bog želi da kazni za ubistvo Isusa. Oni moraju biti odvojeni od hrišćanskog stanovništva tako da „svak može da uoči razliku između pravih sinova crkve i nečasnih izdanaka sinagoge“. Godine 1215. održan je u Rimu na poziv pape sabor biskupa na kojem je odlučeno da Jevreji u svim zemljama moraju da nose odela koja će ih razlikovati od ostalog stanovništva. Kasnije je ova odluka preinačena: smatralo se dovoljnim da Jevreji nose samo oznaku na svom odelu — žutu krpnu na šeširu ili kaputu. Ova odluka nije sprovedena u svim zemljama, ali u Francuskoj i Nemačkoj sveštenici su budno

motrili da se nijedan Jevrejin ne pojavi na ulici bez žutog znaka ili naročitog šiljatog šešira.

Pobožni francuski kralj Luj Sveti bez pogovora je slušao kler. U to su vreme između sveštenika i rabina održane mnoge javne rasprave o verskim pitanjima. Neki pokršteni Jevrejin, po imenu Nikola Donin, skrenuo je papi pažnju na to da Talmud sadrži uvredljive izraze sa Isusa i za hrišćane. Zbog toga su u Parizu nekolicini Jevreja oduzeli talmudske rukopise, a rabinima je naređeno da učestvuju u raspravi sa Doninom i sveštenicima. Pariski rabin Jehiel trudio se da dokaže da su Doninove optužbe klevete i da Talmud ne sadrži uvredljive izraze za hrišćanstvo. To, međutim, nije koristilo. Sveštenici su odlučili da se talmudske knjige spale, a pobožni kralj je tu odluku odobrio. Iz jevrejskih kuća u Parizu kupljeni su svi primerci Talmuda, pa je punih dvanaestorokola javno spaljeno na trgu (1242). Pobožni kralj je naredio da Jevreji slušaju propovedi o hrišćanstvu i da se strogo sprovode propisi o nošenju jevrejskih oznaka.

Nadzor nad Jevrejima poveren je Inkviziciji, sudu sastavljenom od fanatičnih kaluđera i sveštenika, čiji je zadatak bio da hvata jeretike, čak i među hrišćanima, i da krivce osuđuje na smrt spaljivanjem. Inkvizitori su često izmišljali optužbe protiv Jevreja. Tako su, na primer, Jevreje optuživali da ubijaju hrišćansku decu uoči praznika Pesaha, kako bi njihovom krvlju umesili prazničke kolače, ili da iz crkava krađu sveti hleb (hostiju), simbol Hristovog tela, i komadaju ga noževima dok ne potekne krv. Ove optužbe su izmišljene da bi se pokazalo kako se Jevreji svete hrišćanima, a Inkvizicija se njima koristila da bi nevine osuđivala na smrt. Tako su u gradu Troa, na primer, trinaest predstavnika opštine žive spalili, a u Parizu je cela jedna jevrejska porodica pogubljena na isti način. U Francuskoj se ovo dogodilo za vreme Filipa Lepog, koji je ove izgrede dopustio, ne toliko zbog svoje pobožnosti koliko zbog novca. On je zatvarao Jevreje i držao ih u zatvoru sve dok ne dobije otkupninu. Kao i njegov ded, i on je jednom proterao Jevreje iz Pariza i drugih susednih gradova i konfiskovao njihovu imovinu (1306). Devet godina kasnije njegov sin Luj X pozvao ih je da se vrate navodeći u svom dekretu da to zahteva „glas naroda“.

Pošto su se vratili, život Jevreja postajao je svakim danom sve teži među stanovništvom čiju su lakovernost fanatični kaluđeri i sveštenici stalno dražili neosnovanim optužbama protiv Jevreja. Godine 1320. opet su se skupile nove čete krstaša, sastavljene uglavnom od seljaka i pastira, pa su ponovo učestali napadi na Jevreje. Jedan od tih pastira tvrdio je da mu se devica Marija pojavila u snu u obliku goluba i rekla da je došlo vreme da se napadnu nehrišćani. Seljaci su se pridružile razbojničke bande i pošle su sa njima od grada do grada, od Tuluza do Bordoa, pljačkajući i paleći jevrejska imanja i kuće i ubijajući jevrejsko stanovništvo. Ovi izgredi poznati su u istoriji kao „pastirski pogromi”. Položaj Jevreja u Francuskoj postajao je sve gori. Kraljevi i feudalna vlastela dozvoljavali su im samo kratak boravak u njihovim zemljama i uvek bi ponovo naplaćivali velike takse za produženje prava boravka. Kada je krajem XIV veka (1394) istekla važnost takvog jednog odobrenja za kratak boravak, Karlo VI je izdao naredbu kojom je zauvek proterao sve Jevreje iz Francuske. Ovog puta je naredba strogo sprovedena i na severu i na jugu Francuske, te je ostalo samo nekoliko manjih jevrejskih opština u oblastima koje su uživale izvesnu nezavisnost (Provansa i Avinjon).

Sto godina ranije istu sudbinu su doživeli i Jevreji u Engleskoj, koji su u stvari bili ogranak francuske jevrejske zajednice. U Engleskoj su bogati Jevreji uživali zaštitu samih kraljeva, koji su do izvesne mere bili njihovi ortaci u kreditnim poslovima. Jevrejski zajmodavci su obično naplaćivali visoke kamate za zajmove, a kraljevi su dobijali znatan deo njihove dobiti. Hrišćansko sveštenstvo — kojem je bilo osobito stalo do toga da se sprovede u delo politika pape Inokentija III, a posebno njegova naredba koja se odnosila na odevanje Jevreja — uporno je radio u tom pravcu, tako da su kraljevi izdavali naređenja da Jevreji moraju da nose naročite oznake kako bi se razlikovali od svojih hrišćanskih suseda. Povodeći se za Francuzima, i Englezi su izmišljali optužbe protiv Jevreja, tvrdeći da pred praznik Pesah ubijaju hrišćansku decu. U gradu Linkolnu došlo je do takve optužbe za ritualno ubistvo, pa se cela zemlja uzbudila i neprijateljstvo prema Jevrejima poraslo je do mahnitosti. Gotovo cela jevrejska zajednica Linkolna je uhapšena i sprovedena u Lon-

don. Osamnaest članova linkolnške opštine je obešeno, a ostali su morali da plate velike otkupnine za svoj život. Pobožni kralj Edvard izdao je najzad edikt, kojim je Jevrejima bilo naređeno da u roku od tri meseca napuste Englesku. Bilo im je dozvoljeno da prodaju svoju pokretnu imovinu, dok su kuće i sinagoge konfiskovane u korist kraljeve blagajne. U jesen 1290. godine šesnaest hiljada Jevreja je brodovima napustilo Englesku. Jedan deo je otišao u Francusku, drugi u Nemačku i Španiju. Prošlo je skoro četiri stotine godina dok Jevrejima nije bilo dopušteno da se ponovo nastane u Engleskoj.

32. GLAVA

JEVREJI U HRIŠĆANSKOJ ŠPANIJI — KULTURNI RAT (XIII i XIV vek)

Dok su Jevreji u Francuskoj bili izloženi progonima fanatičnih sveštenika i bezobzirnih kraljeva, njihovi susedi, Jevreji u Španiji, uživali su potpun mir i punu zaštitu svojih hrišćanskih vladara. Početkom XIII veka u Španiji se završila duga borba između muslimana i hrišćana pobedom hrišćanskih kneževa. Sa izuzetkom Granade, gde su mavarski kraljevi ostali nepobedeni, sve druge male arapske kraljevine su uništene i Mavri isterani iz zemlje. Od hrišćanskih kraljevina koje su tada stvorene, najjače su bile Aragon sa prestonicom u Barceloni i Kastilija sa prestonicom u Toledu. Kraljevi ovih dveju država cenili su doprinos Jevreja u razvoju Španije za vreme arapske vladavine i zadržali su u službi mnoge Jevreje diplomate, finansijske savetnike i lekare. Iz Rima su pape stalno skretale pažnju ovim kraljevima na crkvene dekrete, kojima se Jevrejima zabranjuje zauzimanje visokih položaja u državi i naređuje nošenje oznaka na odelima. Poneki kraljevi su pokušavali da svojim naredbama sprovedu papske preporuke, ali španski Jevreji nisu dopuštali da budu poniženi i odbijali su izvršenje izdatih naredaba. Jevrejske opštine u Španiji uživale su znatan stepen autonomije i stvorile su neku vrstu saveza, čija je godišnja skupština funkcionisala kao parlament. Aragonski kralj Jakov I vodio je obimnu prepisku sa predstavništvom jevrejskih opština kao sa nekom vrstom nezavisne vlade.

Međutim, i Španija je, kao i Francuska, imala svoju inkviziciju koja je gonila jeretike i pazila da jeretičko učenje

Jevreja ne okalja čistu doktrinu crkve. Kaluđeri dominikanskog reda slali su na sve strane misionare sa zadatkom da Jevreje privedu hrišćanstvu. Oni su naišli na jednog pokrštenog Jevrejina, nekog Pabla Hristijanija, koji se primio zadatka da na javnoj raspravi sa rabinima dokaže kako je, prema Bibliji i Talmudu, mesija već odavno došao u osobi Isusa. Na ovoj raspravi jevrejsku tezu zastupao je veliki talmudist rabin ben Nahman, poznat pod skraćenim imenom Ramban. Rasprava je održana u kraljevoj palati u Barceloni u prisustvu kralja Jakova I, njegove porodice i velikog broja dvorjana, biskupa i kaluđera. Ramban je, prema predanju, veoma mudro odgovorio na sve napade renegata Hristijanija. „Ako je istina“, rekao je Ramban, „da je mesija o kojem su govorili naši proroci već došao, kako je onda moguće da u svetu još dolazi do ratova? Zar nam proroci nisu rekli da će pošle dolaska mesije narodi svoje mačeve prekovati u plugove i zaboraviti veštinu ratovanja?“ „Šta bi se dogodilo s vama“, nastavio je Ramban obraćajući se kralju i njegovim vojskovođama „ako biste zaboravili veštinu ratovanja?“ Sva pitanja i smeće odgovore Ramban je kasnije objavio u vidu knjige, čime je sveštenike još više izazvao protiv sebe. Na njihovo podsticanje kralj je naredio da se knjiga spali, a sam Ramban protera iz zemlje (1265). Ramban je otišao u Palestinu i nastanio se u Jerusalimu.

Bez obzira na ove teškoće, položaj Jevreja u Španiji stalno se poboljšavao. Trgovina je bila u jevrejskim rukama. U velikim gradovima mnogi su Jevreji živeli poput plemića. Njihova poslovna delatnost povezivala ih je sa kraljevskom kućom i sa aristokratijom. U Kastiliji su Jevreji često bili finansijski savetnici i ubirači poreza, pravi „ministri finansija“ koji su intervenisali u državnim poslovima. Neuke mase Španaca mislile su da je svaki Jevrejin bogataš, pa su na Jevreje gledali sa zavistju i mržnjom. Jevrejski pisac kasnijeg vremena (1415) Šlomo Alami, u svojoj knjizi „Pisma o moralu“ ovako se žali na bogate Jevreje: „Mnogi naši vođi na kraljevskom dvoru nisu se časno poneli. Kraljevi su ih uzdigli na visoke položaje dajući im ključeve državne riznice, a oni su se pogordili i zaboravili su prilike iz kojih su ponikli. Podigli su sebi palate, njihove žene i kćeri razmetljivo se kite

nakitom i skupocenim haljinama. Ovi skorojevići sa prezirom gledaju na one što se bave naukom, fizičkim radom i zanatima. Bezdušno postupaju sa malim čovekom, a sebe su oslobodili porezâ prebacivši teret na siromašne."

Međutim, među španskim Jevrejima je bilo i takvih koji su bili bogati duhom, naučnika i pesnika čija su dela bila poznata širom cele zemlje. U jevrejskom društvu tog vremena (XIII i XIV vek) postojale su dve tendencije: liberalna struja Majmonidesa i konzervativna škola rabina. Pristalice liberalne struje učile su kako sve što je u vezi sa verom mora biti dovedeno u sklad sa razumom: da se smisao i razlog svake verske zapovesti ispita, verovanje spoji sa poimanjem, a religija sa filozofijom. Ova škola je zahtevala da se pored Tore i Talmuda izučavaju i prirodne nauke. Druga škola, rabinska, naprotiv, učila je da se vera ne sme podvrci analizi razuma, jer slobodno delovanje ljudskog razuma razorno utiče na veru; prirodne nauke i filozofija će udaljiti Jevreje od Tore i Talmuda; oni će prestati da veruju u čuda koja nisu u skladu sa prirodnim zakonima i odbaciće verske zapovesti koje neće odgovarati njihovom shvatanju o moralu. Ove dve škole su konačno morale da dođu u međusobni sukob, koji je izbio tridesetak godina posle Majmonidesove smrti, kada su njegova dela „Knjiga znanja“ i „Vodič zalutalih“ postala poznata širem krugu ljudi.

U Monpelijeju, u južnoj Francuskoj, koji je u to vreme pripadao španskoj kraljevini Aragonu, mesni rabin po imenu Šlomo, pristalica druge škole, izrekao je „herem“ (izopštenje iz jevrejske zajednice) protiv svakog ko bi čitao filozofska dela, a naročito pomenute dve Majmonidesove knjige, jer — kako je on tvrdio — one predstavljaju opasnost za veru i pobožnost. Rabini koji su bili pristalice Majmonidesa, usprotivili su se ovom heremu. Tako je između jevrejskih opština u Španiji i južnoj Francuskoj došlo do otvorenog sukoba, neke vrste verskog rata. Fanatični rabini u južnoj Francuskoj otišli su tako daleko da su se obratili Inkviziciji i tražili od nje da interveniše u ovom sukobu. Priča se da su kaľuderima Inkvizicije predložili da spale i jevrejske jeretičke knjige, kakve su na primer Majmonidesove, kada već spaljuju hrišćanske jeretičke knjige. Razume se, predlog je rado pri-

hvaćen. U Parizu i Monpelijeu su pretražene sve jevrejske kuće i svi primerci Majmonidesovih knjiga zaplenjeni su i javno spaljeni (1233). Majmonidesove knjige su spalili isti oni kaluđeri koji su nekoliko godina kasnije na javnom trgu u Parizu spalili knjige Talmuda. U ovom spaljivanju Talmuda neki pobožni Jevreji videli su kaznu božju za delo onih koji su svojim postupkom doprineli spaljivanju Majmonidesovih knjiga.

Međutim, napadi na slobodu misli nisu uspeli da je spujaju. Izučavale su se filozofija i druge slobodoumne nauke umesto potpunog posvećivanja Talmudu. Strogo pobožni rabini su sa užasavanjem gledali kako raste nov naraštaj koji nije više tako pobožan i činilo im se da će jevrejstvo nestati. Početkom XIV veka Rašba (rabi Šlomo ben Aderet), veliki rabin iz Barcelone; izrekao je zajedno sa drugim rabinima herem protiv svih mladića ispod 25 godina koji bi, pored Tore i Talmuda, izučavali i svetovne predmete i prirodne nauke ili bi čitali filozofska dela ili pak pokušavali da tumače Toru na filozofski način. Jedino se dopuštalo izučavanje medicine u profesionalne svrhe (1306).

Ovog puta rabinska je odluka nanela veliku štetu jevrejskoj liberalnoj misli u Španiji. „Zlatno doba“, kada su nauka i umetnost cvetale, već je bilo prošlo. Jevreji su postali konzervativniji i pobožniji. Umesto da ih privlači izučavanje nauke i filozofije, oni su se konačno okrenuli misticizmu (kabala) koji u Tori nije toliko tražio logiku, koliko skriveni smisao što se krije u svakoj reči božijoj. Mistici, kabalisti, bili su ubeđeni da je Mojsijeva Tora samo spoljno ruho jedne tajne Tore; pobožni ljudi mogu da otkriju tajne sadržane u pričama i zakonima Tore i prenositi ih kao tradiciju sa naraštaja na naraštaj. U vreme kada je Rašba izrekao herem protiv nauke i filozofije, u Španiji je postala popularna jedna neobična knjiga pod naslovom „Zohar“. To je bio mističan komentar Tore koji je pred očima smrtnika otkrio šta se događa na nebu, u domu boga i anđela, i šta biva sa ranijim pokolenjima koja su minula i ponovo vaskrsela. U „Zoharu“ je dat opis raja gde žive pravednici, i pakla u koji su bačeni grešnici. Govorilo se da je knjigu „Zohar“ napisao u Palestini, pre hiljadu godina, sveti tana rabin Šimon ben Johaj. Za vreme progona koji su vršeni za cara Hadrijana, Šimon ben Johaj se trinaest godina

krio sa svojim sinom u nekoj pećini. Za to vreme imao je nebeske vizije koje je opisao u jednoj knjizi. Pretpostavljalo se da je ovu knjigu otkrio Ramban kad je posle čuvene prepirke u Barceloni otišao u Jerusalim i da ju je odatle poslao u Španiju. U Španiji je knjigu prepisao kabalist Moše de Leon, koji je i sam napisao nekoliko knjiga o kabali. Protivnici kabale tvrdili su da je knjigu „Zohar“ sastavio na aramejskom sam Moše de Leon, a priču o Šimonu ben Johaju da je izmislilo kako bi knjizi dao autoritet drevnosti. Kasnije se sve više učvrstilo verovanje, da je „Zohar“ delo jednog starog tanaa, pa je ta knjiga za narod postala sveta, a naročito su je takvom smatrali hasidi.

Osnovna misao kabale jeste da je večni i beskrajni bog stvorio svet pomoću stvaralačkih snaga koje izviru iz njega kao što zraci izviru iz sunca. Ove snage zovu se „s'firot“, kojih ima deset: razumevanje, ljubav, lepota, snaga itd. One vladaju svetom i pomoću njih se bog otkriva ljudima. Između neba i zemlje postoji trajna veza. Duša čovekova silazi sa neba na zemlju, a posle njegove smrti vraća se na nebo ili dolazi do reinkarnacije u telu drugog čoveka (gilgul). Dok na nebu postoje čisti anđeli, zemljom gamižu nečisti crvi, demoni, koji čoveka navode na greh prema bogu i kojih se čovek treba da čuva. Uopšte, kabala je zbrkala sadašnji i budući svet, stvarnost i maštu, oduzimajući zdravom ljudskom razumu vlast nad osećanjima i utiscima. Iz tog izvora nikli su kasnije razni mistični i mesijanistički pokreti koji su uzdrmali jevrejski svet.

Najveća snaga duhovnog života je, i pored svega toga, počivala u rabinizmu. On je, s jedne strane, izoštravao jevrejski duh izučavanjem Gemare, a s druge sistematizovao običaje na osnovu stotinâ propisa crpljenih iz Talmuda i gaonskih i rabinskih izreka. U XIV veku namnožile su se zbirke „odluka“; pisane su knjige u kojima su sakupljeni sve naredbe i običaji, tako da je svaki pobožni Jevrej mogao znati kako će se poneti u kojoj prilici. Najvažnija ovakva zbirka nazvana je „Turim“. Sastavio ju je Jakov ben Ašer, sin čuvenog talmudiste Ašera ben Jehiela iz Toleda („Roš“). Za razliku od Majmonidesa, koji je pridavao važnost opštim načelima morala i vere, autor „Turim“-a pridavao je najveći značaj pra-

vilima i obredima. Ova zbirka ima četiri odeljka: 1. Orah hajim — zakoni sinagoge, molitve, subota i blagdani; 2. Jore dea — zakoni kašruta, šehite i higijene; 3. Even haezer — porodični život, brak, razvod i 4. Hošen mišpat — građansko i krivično zakonodavstvo. Zbirka „Turim“ je bila osnova za mnoge druge knjige o jevrejskom zakonodavstvu, od kojih je najvažnija „Šulhan-aruh“, sastavljena nekoliko stotina godina kasnije.

33. GLAVA

U ŠPANIJI DO IZGONA

Jevreji su u Španiji živeli više od hiljadu godina. U početku su mnogo trpeli pošto su fanatični Zapadni Goti zabranili jevrejsku veru i silom ih pokrštavali. Kasnije je dolazak Arapa oslobodio Jevreje hrišćanskih tlačitelja i otvorio put za „zlatno doba“ arapsko-jevrejske kulture. Kada su hrišćanski kraljevi Kastilije i Aragona povratili Španiju od Arapa, i oni su ispoljili trpeljivost prema Jevrejima, koji su spadali među najbogatije i najobrazovanije stanovnike Španije i mnogo doprineli razvoju novih kraljevina na poluostrvu. Međutim, s vremenom su u Španiji sve jači uticaj sticali katolički kaluđeri i sveštenici, koji su mrzeli Jevreje jer su u njima videli otelovljenje poricanja dogme o božanskom poreklu Isusovom. Crkveni fanatici širili su mržnju prema Jevrejima među masama i u krugovima viših društvenih slojeva, koji su zavideli Jevrejima na bogatstvu i uticaju, negodujući što među njima ima toliko finansijskih savetnika, ubirača poreza, ministara i drugih dvorjana, i što igraju značajnu ulogu u politici. Odani hrišćani sa zavišću su gledali na toledsku sinagogu, koja je bila najlepša građevina u gradu (kasnije je pretvorena u crkvu).

Širenje mržnje prema Jevrejima je pri kraju XIV veka već donosilo plodove. Kaluđeri i sveštenici su smatrali da je došlo vreme da se otpočne sa proganjanjem Jevreja. U Sevilji je neki fanatični sveštenik, po imenu Fernand Martinez, u svojim propovedima tvrdio kako u celoj Španiji Jevreji imaju najveću vlast, pa će uskoro pretvoriti crkve u sinagoge ako se dopusti da takvo stanje potraje. Pozivao je narod da istrebi „neprijatelje Hristove“, a sinagoge da pretvori u crkve. Ovakva huškanja toliko su uznemirila strasti, da su jednog letnjeg dana

godine 1391. u Sevilji izbili neredi. Razdražena rulja pljačkala je i palila jevrejske kuće i pobila oko četiri hiljade Jevreja. Ostali su spasli svoje živote pokrstivši se. Do sličnih događaja došlo je i u Toledu, Valenciji, Barceloni i po drugim gradovima u dvema španskim kraljevinama. Tako je u Španiji, koja 300 godina pre toga nije učestvovala u francusko-nemačkom krstaškom ratu, nastao kao neki nov krstaški pohod. Dok je za vreme prvih krstaških ratova, kada je trebalo birati između smrti i krštenja, veći deo Jevreja izabrao smrt, sada je u Španiji znatan broj njih primio hrišćanstvo. Nadali su se da će jednog dana moći da se vrate svojoj staroj veri, ali su se u tome gorko prevarili.

Uskoro posle pogroma, kada su oni koji su bili prisiljeni da prime hrišćanstvo pokušali da se vrate jevrejstvu, počeli su novi ispadi protiv Jevreja. Bande fanatičnih kaluđera organizovale su racije, išle od kuće do kuće i gonile „anusim“ (nasilno pokrštene) u crkve. Terorisane od ovih bandi, mnoge jevrejske porodice su ponovo primile hrišćanstvo (1412). Pri ovom proganjanju kaluđerima su pomogla dva pokrštena Jevrejina, koji su im se pridružili ne samo radi toga da spase svoje živote, već i iz karijerističkih razloga. Jedan od njih kasnije se zakaluđerio i postao biskup grada Burgosa, poznat pod imenom Pablo de Santa Maria. Drugi, Hieronim de Santa Fe, posvetio se širenju jevanđelja među Jevrejima. Ova dva renegata nagovorila su papu Benedikta XIII, koji je bio Španac, da organizuje javnu raspravu i izazove na diskusiju najveće rabine i jevrejske učenjake Španije. Rasprava je održana u gradu Tortozi, a njen cilj je bio da svetu dokaže lažnost jevrejske vere i tako pridobije za crkvu one koji su bili zavedeni jevrejstvom. Tokom godine i po dana (1412—1413) održano je šezdeset i devet sednica, svake nedelje po jedna. Jevreje su zastupali najveći autoriteti, među njima rabin Josef Albo, pisac dela o dogmama jevrejske vere pod naslovom „Knjiga principa“. Sednicama je predsedavao sam papa Benedikt, a optužbu protiv Talmuda zastupao je Hieronim. Zbog terora fanatičnih kaluđera, jevrejski predstavnici su bili primorani da svoje argumente iznose veoma uvijeno, ali se nisu predavali. Kaluđeri su na kraju uvideli da raspravama neće postići svoj cilj, pa su nastavili sa misionarskom akcijom među Jevrejima, ali sada silom, terorom i pogromima.

Broj nasilno pokrštenih Jevreja je rastao, ali su oni postali obazriviji. Formalno su prisustvovali službama u crkvi i držali se hrišćanskih običaja, ali su se u svojim kućama potajno pridržavali jevrejskih verskih običaja, čitali su jevrejske molitve, slavili subotu i druge blagdane, držali se kašruta, itd. Godinama su uspevali da žive ovim dvojnim životom i svet ih je smatrao dobrim i vernim hrišćanima. Mogli su da ulaze u najviše društvene krugove, a mnogi od njih imali su visoke položaje u državnoj upravi. Međutim, neki od njih nisu umeli da prikriju svoju pravu veru, pa su oni „novi hrišćani“ koji su bili sumnjivi za dvojnost u ispovedanju vere pogrdno nazivani „marani“ (marranos). U mnogim gradovima, Toledu, Kordovi i dr., marani su napadani i mnogo je puta potekla krv.

Kastilski i aragonski kraljevi dugo su ostali neutralni u ovom verskom ratu koji se vodio u njihovim kraljevinama, ali se pri kraju XV veka situacija izmenila. Kastilska kraljica Izabela udala se za aragonskog kralja Ferdinanda Katoličkog, pa su se njihove dve kraljevine ujedinile u jednu veliku špansku državu. Oboje su bili fanatično pobožni i imali su ambiciju da u svojoj državi iskorene sve nekatolike — Jevreje, marane, muslimane i hrišćanske jeretike — i da stvore čisto katoličku Španiju. Njihovi prvi napadi bili su upereni protiv marana. Papa im je odobrio da u Španiji osnuju novu Inkviziciju, sada u vidu državnog suda sa zadatkom da pronađe i kazni sve one koji nisu bili verni hrišćanskoj veri. Naročito su pri tome imali u vidu marane, a posebno bogatije među njima, jer se u smislu propisa Inkvizicije imovina jeretika konfiskovala u korist kraljeve blagajne. Na taj način aktivnost Inkvizicije mogla je istovremeno da bude i „bogo-ugodna“ i korisna.

Prvo sudsko veće Inkvizicije otpočelo je rad u Sevilji 1481. godine, a dve godine kasnije Tomas Torquemada postavljen je za velikog inkvizitora. Bio je kapelan na kraljevom dvoru, po prirodi žestok i neumoljivo fanatičan. Odmah posle njegovog postavljenja počela su hapšenja i pogubljenja. Hrišćanima je naređeno da motre na svoje susede i prijave Inkviziciji svakog ko je sumnjiv da je skrenuo sa prave vere time što jede „kašer“, što se subotom bolje oblači, što za vreme molitve okreće lice prema istoku i tako dalje. Broj dostav-

ljača je brzo rastao i uskoro su tamnice bile pune marana. Tamničari su ih mučili kako bi im iznudili priznanje sopstvenih grehova kao i grehova njihovih rođaka i prijatelja. Oni koji su proglašavani krivima, živi su spaljivani na lomači naročito podignutoj za tu priliku. Svečanost spaljivanja jeretika zvala se „auto-da-fe“ (čin vere). Godine 1481, za svega deset meseci izginulo je u Sevilji u plamenu ovih auto-da-fe-a više od tri stotine lica optuženih za maranstvo. Mnogo ih je više osuđeno na doživotnu robiju ili na nošenje „košulje kajanja“ kao znaka sramote. Zlato i imanje konfiskovani žrtvama znatno su obogatili blagajnu kralja Ferdinanda.

Torkvemada je proširio aktivnost Inkvizicije na celu Kastiliju, a glavni centar ovih auto-da-fe-a bio je Toledo, prestonica Kastilije. Inkvizicija je spaljivanje na lomači definisala kao „izvršenje smrtne kazne bez krvoprolića“: dželatni nisu hteli da upotrebe svoje sekire i tako proliju krv, pa su svoje žrtve žive spaljivali. Aragonski veliki inkvizitor Arbuez ispoljavao je izvanrednu svirepost, pa su marani iz Saragose odlučili da ga ubiju. Jednom prilikom, kada je bio sam u crkvi i molio se klečeći pred oltarom, trojica marana ušla su u crkvu i ubila ga mačem. Ubice nisu pronađene, ali su uhapšeni drugi marani pod optužbom saučesništva. Sud Inkvizicije je tim povodom stotine ljudi poslao na lomaču.

Ali u zemlji je bilo na hiljade marana i svi nisu mogli biti uništeni. Oni su, s jedne strane, bili tesno povezani sa jevrejskim porodicama od kojih su poticali, a s druge, braćovima i drugim vezama, sa nejevrejskim, često i aristokratskim porodicama; uz to su mnogi među njima zauzimali visoke položaje u državnoj upravi i vojsci. Crkveni velikodostojnici su vrlo brzo došli do zaključka da maranstvo neće biti iskorenjeno iz Španije sve dok bude Jevreja, pa im se činilo da je jedini lek njihov izgon. Ferdinand i Izabela su ovu ideju usvojili u vreme kad je celokupna politika Španije dobijala nove oblike. Krajem XV. veka hrišćanski kraljevi su osvojili Granadu, poslednje uporište Arapa na poluostrvu. Sada je cela zemlja bila pod hrišćanskom vlašću, pa su Ferdinand i Izabela, u cilju čišćenja Španije od nehrišćanskih elemenata, odlučili da se proteraju svi Arapi i Jevreji. Po savetu Torkvemade počelo se sa Jevrejima. U martu 1492. godine izdat je kraljevski edikt, kojim je svim Jevrejima naređeno da napu-

ste Španiju u roku od tri meseca. Odobreno im je da svoje kuće prodaju ili njima na drugi način raspolažu, a sa sobom da ponesu sve svoje pokretnosti, izuzev zlata i srebra.

Naredba je izazvala užas kod španskih Jevreja, pa su dva njihova predstavnika odmah pošla Ferdinandu s molbom da je opozove. Jedan od njih bio je Parnes Abraham stariji, kraljev sakupljač poreza koji su plaćale jevrejske zajednice, a drugi Don Ichak Abrabanel, koji je ranije bio ministar finansija portugalskog kralja, a potom zauzimao isti položaj u španskoj vladi. Oni su kralju obećali otkupninu od trideset hiljada dukata ako opozove naredbu o izgonu. Kralj je već bio gotovo pristao, kada je u palatu stigao Torkvemada noseći u ruci krst. Obraćajući se kralju, on je uzviknuo: „Nekad je Juda prodao Isusa za trideset srebrnika, a sad ste vi spremni da ga prodate za trideset hiljada zlatnika.“ Ove reči ostavile su dubok utisak na kraljicu i ponuda je konačno odbijena. Krajem aprila izdat je proglas kojim je Jevrejima naređeno da do kraja jula napuste Španiju. Onima koji bi naredbu prekršili, pretila je smrtna kazna ukoliko ne bi primili hrišćanstvo.

Devetog avna, na godišnjicu razorenja jerusalimskog hrama, hiljade Jevreja se oprostilo od grobova svojih predaka i pošlo u izgnanstvo. Neki su se nastanili u susjednim portugalskim gradovima, a mnogi su pošli u Italiju, Tursku, Maroko i druge države Severne Afrike.

Jevreji koji su došli u Portugaliju morali su platiti visoke svote kralju Huanu za dozvolu boravka od osam meseci. Kada je ovaj rok istekao, nemilosrdno su ih izgnali; one koji nisu imali novaca za put prodali su kao robove, a njihovu decu nasilno pokrstili. Najzad je i mladi kralj Portugalije Manuel, koji se oženio ćerkom Ferdinanda i Izabele, rešio da iz Portugalije protera sve Jevreje, čak i one čiji su se preci onde naselili u davna vremena. Na desetine hiljada dovedeno je u Lisbon da tamo budu ukrcani na brodove i otpremljeni u daleke zemlje. Pre njihovog polaska fanatični kaluđeri i vojnici odvukli su im decu u crkvu na krštenje. Da ne bi izgubili svoju decu, a u nadi da će kasnije moći da pobegnu iz Portugalije, mnogi roditelji su popustili i primili hrišćanstvo. Tako se i u Portugaliji stvorila nova grupa marana. Svi oni koji su ostali

verni svojoj veri napustili su Portugaliju 1498. godine, šest godina posle izгона iz Španije. Mnogi su umrli u toku putovanja u potrazi za zemljom u kojoj bi se mogli nastaniti, a mnogi su pali u ruke gusara i bili prodati kao roblje.

Tako su nestali cvatući jevrejski centri u Španiji i Portugaliji. U ovim zemljama ostali su samo pritajeni Jevreji, marani, koji su tokom sledećih vekova morali da izdrže mnoge patnje.

34. GLAVA

U NEMAČKOJ DO KRAJA SREDNJEG VEKA

Posle Španije najveći jevrejski centar u srednjem veku bio je u Nemačkoj. Postojala su, dakle, dva različita tipa Jevreja: sefardi, Jevreji španskog porekla, i aškenazi ili nemački Jevreji. Sefardi su dugo živeli u punoj slobodi, vodili svoje razgranate poslove i smatrali Španiju svojom rodnom zemljom, dok prisilno pokrštavanje i izgon nisu iz osnova potresli njihov opstanak. Aškenazi su još ranije prošli kroz nevolje krstaških ratova. To je bilo u XII veku, posle čega je došlo razdoblje potištenosti, bede i izdvojenosti od okolnog stanovništva. U mestima u kojima su stanovali jedva su ih trpeli, a živeli su zahvaljujući milosti nemačkih careva i feudalne vlastele koji su ih štitili od pogroma. Nemački Jevreji postali su servi camerae, sluge ili vlasništvo kraljevog erara, i morali su da plaćaju posebne namete ili zaštitne takse za dozvolu koja im je u zemlji obezbeđivala mogućnost stanovanja i bavljenja zanatom i trgovinom. U mnogim zemljama Jevreji su često morali da nose bilo posebno odelo, bilo poseban znak (žutu krpu) ili okruglo šišanu kosu, što ih je činilo smešnim u očima njihovih suseda. U gradovima su Jevreji bili odvojeni u posebne ulice nešto udaljene od centara hrišćanskog stanovništva. Ali tamo, u jevrejskoj sredini, u blizini svoje sinagoge, Jevreji su se osećali kod kuće i duhovno slobodni od spoljnih progona. Rabini i starešine opštine sačinjavali su neku vrstu uprave kojoj je bio zadatak da rešava društvena pitanja, da pomaže sirotinju (cedaka), da se brine o vaspitanju (hadarim i ješivot) i da obezbedi zaštitu od napada neprijateljskih suseda.

Posle užasnog perioda krstaških ratova naišao je čitav niz manjih nevolja. Hrišćani koji su zavideli Jevrejima što su sitnom trgovinom, zanatima ili manjim novčanim poslovima obezbeđivali svoj opstanak, neprekidno su tražili priliku da dignu optužbe protiv pojedinih Jevreja ili protiv cele opštine. U doba kada su predrasuda i sujeverje bili rasprostranjeni kod svih klasa, to je bilo prilično lako. Optužba za ritualno ubistvo, koja se prvi put pojavila u Francuskoj, uhvatila je korena i u Nemačkoj. Često je protiv Jevreja dizana i optužba da kradu sveti hleb iz crkava što se u stvari smatralo nekom vrstom simboličnog ritualnog ubistva. Kad god i gde god bi nestalo neko hrišćansko dete, ili kad god bi neki leš bio pronađen u šumi ili u reci, razjarena hrišćanska rulja bi se ustremila na Jevreje. Jednom prilikom pronađeni su u predgrađu Fulde leševi petoro dece nekog hrišćanskog mlinara. Odmah se pronela vest da su ih ubili Jevreji. Razjarena gomila, noseći raspeće, upala je u grad i ubila trideset jevrejskih porodica (1235). Car Fridrih II naimenovao je specijalnu komisiju sa zadatkom da ispita da li Jevreji zaista upotrebljavaju hrišćansku krv za pečenje hleba za praznik Pesah. Komisija je odbacila ovu optužbu, ali se ona i dalje ponavljala. Gotovo svake godine pronašao bi se negde u vreme Pesaha neki leš i uvek bi Jevreji bili otpuživani za ritualno ubistvo. U svome očajanju jevrejske su se opštine obraćale papi moleći ga za intervenciju. Papa Inokentije IV je bio istinoljubiv čovek i žalio je što je došlo do ovakvih neosnovanih optužbi protiv Jevreja. Godine 1247. uputio je biskupima svih zemalja bulu koja je glasila: „Čuli smo za gorke žalbe Jevreja da ih izvesni ljudi, da bi opravdali svoje napade na njih i pljačku njihove imovine, neopravdano optužuju. Kad god se pronađe neki leš, Jevreji se optužuju za ubistvo. Bez sudskog isleđenja nevini ljudi se bacaju u tamnicu, muče i osuđuju na sramnu smrt. Na taj način Jevrejima se nanose patnje teže od onih koje su njihovi preci podnosili u Egiptu pod faraonima. Pošto mi ne želimo da iko izloži mučenjima Jevreje od kojih milostivi bog očekuje da se vrate oltaru crkve, naređujemo vam da se prema njima ophodite prijateljski i da ne dopustite da ih nezakonito proganjaju sveštenici, plemići, pa ni državni velikodostojnici.“

Tokom XIV veka (1348—1349) nemačke Jevreje zadesila je nova nesreća koja je strahovito uništila mnoge jevrejske opštine. Evropom je harala strašna zaraza, nazvana „crna smrt“ (kuga), koja je došla iz Azije i uništila desetine hiljada ljudi, tako da su čitavi gradovi opusteli. Mnoge ljude je zahvatilo ludilo. I Jevreje je kosila kuga, ali zahvaljujući njihovom načinu života, većoj umerenosti u pogledu hrane i pića i verskim propisima o higijeni, broj jevrejskih žrtava bio je srazmerno manji od nejevrejskih. Sama ova činjenica bila je dovoljna da se pronesu glasovi da su Jevreji krivi za kugu, da su oni otrovali bunare i izvore pitke vode. Razjarena rulja ih je opet napala. U Štrasburu, Kelnu, Majncu, Vormsu i Frankfurtu na hiljade Jevreja je ubijeno, a njihove kuće su spaljene. U samom Štrasburu je dve hiljade Jevreja oterano na jevrejsko groblje i tamo spaljeno na lomači. Samo su se oni spasli od plamena koji su u poslednjem času pristali da budu pokršteni. Kuće Jevreja poklonjene su onim hrišćanima koji su učestvovali u ovom „spaljivanju Jevreja“ (Judenbrand). U Vormsu Jevreji nisu čekali da ih spale njihovi sugrađani: zapalili su svoje kuće i izgoreli u njima. U Majncu su Jevreji pružili izvestan otpor i ubili 200 napadača, ali ih to nije spaslo i njih šest hiljada je nestalo u plamenu njihovih zapaljenih kuća. Oni što su se spasli smrti izbegli su u druge zemlje, većinom u Poljsku. Selihot iz tog vremena izražavaju gorke muke paćenika. Ponovo je postavljeno večito pitanje: zašto bog dopušta da narod Izraela tako teško pati? Ali sa neba nije stizao odgovor i žrtvama je ostavljeno da se same teše nadom u „budući svet“ koji će doći sa mesijom.

Raštrkani begunci nisu se odmah vratili u svoje opustošene gradove da bi onde ponovo sagradili svoje kuće; gradske su im opštine nametale teške uslove prilikom izdavanja dozvola za povratak. Dobijali su samo privremene dozvole za boravak koje su uvek mogle biti opozvane, morali su plaćati poreze gradu, lokalnom gospodarstvu, biskupu i caru; nisu mogli biti članovi cehova; mogli su se baviti kreditnim poslovima, ali su vladari vrlo često oslobađali hrišćanske dužnike plaćanja dugova Jevrejima ili su sami prisvajali veći deo ovih potraživanja. Tako su u gradovima gde su im vekovima živeli preci, Jevreji postali stranci, privremeni stanovnici. U toku XV veka proterivali su Jevreje iz mnogih gradova razni vlasto-

držci — carevi, plemići ili magistrati. Tako su 1421. godine proterani iz Beča, godinu dana kasnije iz Majnca, Magdeburga i drugih mesta. Doduše, nije došlo do opšteg izгона kao u Francuskoj i Španiji, ali se ni u Nemačkoj Jevreji nisu više osećali u sigurnosti.

Kod nemačkih Jevreja nije se nikad razvila onako široka kultura kao kod njihove braće u Španiji. Oni su bili strogo konzervativni, pobožni i nezainteresovani za svetovnu nauku. Nastava u školama bila je isključivo talmudističko-rabinistička. Literatura se sastojala iz komentara Talmuda, te pitanja i odgovora iz oblasti religije i pravne prakse. Pisci su većinom bili „poskim“ — kompilatori zakonodavnih spisa ili zbinki zakona i pravila po uzoru na „turim“. Bilo je i knjiga o moralnom izgrađivanju u duhu talmudističke Agade ili Midraša u kojima nisu samo raspravljana pitanja morala, pobožnosti i ponašanja, već su činjeni i naponi da se sagleda budući svet u kojem će mrtvi morati da polože računa o svom životu na zemlji. Ton ovih knjiga je bio tmuran i žalostan, kao i život Jevreja u to vreme. Tipično delo tog vremena je „Knjiga o hasidima“ od rabina Jehude Hasida iz Regensburga. U XV veku mnogo je bila čitana, naročito među ženama koje nisu znale hebrejski, knjiga o moralu „Dos Sittenbuch“, pisana na jidišu. Ova vrsta popularne književnosti upravo je počela da se razvija u to vreme. Kasnije, kada je pronađena štamparija, dela na jidišu postala su važan deo nacionalne književnosti jevrejskog naroda.

35. GLAVA

PRVA NASELJA U POLJSKOJ

Bežeći iz Nemačke, Jevreji su se sklanjali u najbliže krajeve susedne Poljske. Međutim, znatan broj Jevreja preselio se u slovenske zemlje — u Češku (Prag) i Poljsku — već za vreme prvog krstaškog rata. U granicama Velikopoljske nailazimo na jevrejska naselja u Kališu, Gnjeznu, Poznanju i drugim mestima već u XIII veku. Godine 1264. veliki vojvoda Boleslav od Kališa izdao je statut o položaju Jevreja u njegovoj zemlji, iz koje se vidi da je očekivao da će mu dolazak Jevreja doneti zamašne koristi. Očekivao je da će Jevreji uneti u zemlju znatnu količinu novca i tako ojačati novčani promet njegove kneževine, da će mu plaćati velike poreze i davati pozajmice državnoj blagajni i narodu uopšte, a takođe da će se baviti trgovinom i time seljaku i građaninu stvoriti mogućnost privređivanja. Zbog svega toga Boleslav je Jevrejima obezbedio punu slobodu u radu i u upravljanju njihovim opštinama. Obećao im je zaštitu od eventualnih napada i zabranio podizanje lažnih optužbi protiv njih. Ukoliko nije bilo šest svedoka, tri Jevrejina i tri hnišćanina, nije se protiv Jevreja mogao pokrenuti postupak zbog ritualnog ubistva.

Katolički kler, okupljen 1265. godine na zboru u šleskom gradu Breslavi, digao je glas protiv sloboda i privilegija koje je Boleslav dao jevrejskom stanovništvu. Zbor je izglasao rezoluciju kojom se tvrdilo da će stvaranje novih jevrejskih naselja u Poljskoj nanositi veliku štetu katoličkoj veri, zbog čega treba Jevreje odvojiti od ostalog stanovništva, smestiti ih u ograđene četvrti i prisiliti na nošenje posebnih odela. Međutim, napori katoličkih kaluđera da obeleže Jevreje,

nisu imali uticaja na poljske kneževe, koji su ih štitili jer su iz njih izvlačili veliku ekonomsku korist.

Broj Jevreja u Poljskoj naročito je porastao za vreme kralja Kazimira Velikog (1333—1370), pod čijom je vladavinom Poljska ujedinjena i postala snažna država. On je Nemcima i nemačkim Jevrejima dopuštao da se nasele u njegovoj zemlji, jer je želeo da uz njihovu pomoć razvije trgovinu i industriju, pa su i zakoni koje je donosio bili povoljni za jevrejsko stanovništvo naseljeno po čitavoj Poljskoj. Upravo u to vreme, neposredno posle haranja „crne smrti“, u njegovu državu se doselio velik broj Jevreja iz Nemačke. Pored onih u Velikopoljskoj (Kališ i Poznanj), jevrejske opštine su osnovane u glavnom gradu Krakovu, u Lavovu i po drugim većim mestima. Legenda kaže, da je Kazimir bio zaljubljen u jednu Jevrejku, po imenu Ester, kći nekog krojača, pa je zato bio tako prijateljski raspoložen prema Jevrejima. Međutim, pravi razlog verovatno leži u ekonomskim prilikama zemlje. Poljska je bila gotovo samo agrarna zemlja koja ne bi mogla da opstane bez zanatlijskog i trgovačkog staleža, a Jevreji došljaci, koji su bili mahom zanatlije i trgovci, doprinosili su stvaranju tih staleža.

Krajem XIV veka Poljska i susedna Litvanija stvorile su uniju udajom poljske princeze Jadvige za litvanskog princa Jagela (1386). Kada je stupio na presto Poljske, Jagelo je poverio upravu Litvanije svom rođaku velikom vojvodi Vitoldu, koji je kao i on bio prijateljski raspoložen prema Jevrejima. Odobrio im je da ostanu u svojim gradovima Brisku, Grodnu i Trokiu, da stiču zemlju i da se bez ikakvih ograničenja bave trgovinom i zanatima. Pozvao je karaiatske Jevreje sa Krima i obezbedio im naročite povlastice. Tako je položaj Jevreja u Litvaniji bio još povoljniji nego u Poljskoj. Međutim, fanatični sveštenici su i ovde pokušali da izazovu nemire. Za vreme vladavine Jagela u Poznanju su Jevreji optuženi da su iz crkve ukrali sveti hleb (hostiju) i bacili ga u jednu jamu. Rabin i trinaest vodećih članova opštine uhapšeni su i spaljeni (1399). Na podsticaj nekih sveštenika došlo je 1406. godine do pogroma u Krakovu. Poljski kralj Kazimir IV (1447—1492) nastojao je da zaštiti Jevreje, pa je morao da vodi tešku borbu sa biskupima i kardinalom Olešnickim, koji su uporno huškali mase protiv jev-

rejskog stanovništva. Posle Kazimirove smrti, njegov sin Aleksandar pao je pod uticaj fanatičnog sveštenstva i proterao Jevreje iz cele Litvanije (1495). On je bez sumnje želeo da pođe stopama pobožnog španskog kralja Ferdinanda koji je tri godine ranije proterao Jevreje iz Španije. Nešto kasnije je to požalio i pozvao Jevreje da se vrate.

Tako su pri kraju srednjeg veka stvoreni novi jevrejski centri u Poljskoj i Litvaniji, a kada su se ove dve zemlje ujedinile u jednu državu, ova je postala najveći jevrejski centar u Evropi, kakav je ranije bio u Španiji, Nemačkoj i Francuskoj.

Samo u jednoj velikoj zemlji istočne Evrope, u Moskovskoj Rusiji, nije u to vreme bilo Jevreja. Veliki moskovski knezovi bojali su se stranaca uopšte, a naročito Jevreja. Njihov strah se uvećao posle dolaska u Novgorod jednog litvanskog Jevrejina iz Kijeva, nekog Zaharije, praćenog od nekoliko njegovih jednovernika iz Litvanije. Zaharija je uspeo da više tamošnjih kaluđera prevede u jevrejsku veru. Ovi jevrejčeni kaluđeri otišli su u Moskvu i započeli misionarski pokret (1480). Stvorena je nova sekta čiji su se pripadnici nazivali „jevrejistima“. Tadašnji moskovski veliki knez Ivan III naredio je da se vođi sekte uhapsu i spale na lomači (1504). Kasnije, kada je car Ivan IV Grozni osvojio od Poljaka grad Polock na granici Bele Rusije, naredio je da se svi Jevreji zajedno sa ženama i decom udave u Dvini. Život je pošteđen samo onima koji su se pokrstili (1563). U toku sledeće dve stotine godina nijednom Jevrejину nije bilo dopušteno da se nastani u Rusiji. Takvo je stanje trajalo do kraja XVIII veka, kada su Bela Rusija, Litvanija, Ukrajina i razni delovi Poljske, gde je živelo oko milion Jevreja, ušli u sastav velike ruske carevine.

36. GLAVA

ŽIVOT I OBIČAJI JEVREJA U SREDNJEM VEKU

Tokom srednjeg veka i do kraja XV stoleća, u unutrašnjem životu jevrejskih opština uspostavio se više-manje ustaljen red. Navike i običaji nisu u svim pojedinostima bili svugde jednaki, ali se uglavnom može reći da su Jevreji, gde god su se nalazili, živeli svojim sopstvenim životom prilagođavajući svoje nacionalne i duhovne potrebe uslovima života koji se odvijao oko njih.

Ovaj proces prilagođavanja imao je uticaja pre svega na jezik. Rasuti po mnogim zemljama, Jevreji nisu mogli da sačuvaju zajednički jezik. U Nemačkoj, a kasnije i u Poljskoj, Jevreji su govorili nemački, u Španiji španski, u Italiji italijanski, u Francuskoj francuski. Ali su oni u te jezike unosili mnoge reči iz hebrejskog, jezika svojih molitava i verskih običaja, svojih škola (ješivot) i svoje književnosti. Na ovaj se način razvio izvestan broj narečja, koja su se tokom vremena svela na dva glavna jezika: nemačko-jevrejski i špansko-jevrejski. Prvi se širio među „aškenazima“, tj. Jevrejima u Nemačkoj, Austriji i Poljskoj, i zvao se „lašon aškenazi“, a kasnije „jidiš“, dok se drugi jezik, kojim su uglavnom govorili španski Jevreji, „sefardi“, zvao „ladino“, što znači „latinski“, pošto je i sam španski jezik ogranak latinskog. Književni sastavi su i pored toga većinom pisani na hebrejskom jeziku, ali su se postepeno počela pojavljivati i dela na govornim jezicima, namenjena naročito ženama i neobrazovanim muškarcima koji nisu dovoljno razumevali hebrejski. Ova dela su obično pisana hebrejskim pismom, pa je tako govorni jezik hebreizovan. Kasnije su aškenazi ovu vrstu literarnog jezika nazvali „ivri-tajč“. Na ovaj način Jevreji su iz hebrej-

skog i iz govornih jezika sredine u kojoj su živeli izgradili svoj sopstveni jezik koji im je pomogao da se održe kao zajednica i odbrane od utapanja u svet što ih je okruživao.

„Jevrejsku ulicu“ ili „jevrejsku četvrt“, kasnije nazvanu „geto“, odvajao je zid od ostalog sveta. Međutim, Jevreji se nisu grupisali u posebne ulice samo zbog pritiska spolja. Kao članovi jedne te iste porodice — opkoljene stranim, prema njima neprijateljski raspoloženim svetom — osećali su potrebu da žive u zajednici, u tesnom kontaktu sa svojim sinagogama, svojim ješivama, svojim rabinima i drugim vođima opštine. Često su jevrejske ulice na oba svoja kraja imale kapije koje su se zatvarale, pa su se Jevreji povlačili iza tih kapija ili iza zidova kojima je geto ograđivan da bi se zaštitili od napada neprijateljske sredine. Na ovaj način su Jevreji više puta izbegli pogrome. U samom Rimu, u gradu papâ, uveče bi policija zatvarala kapije geta i nikom nije bilo dopušteno da posle toga uđe u geto ili da izađe iz njega.

U centru jevrejske četvrti nalazila se „sinagoga“, „šul“. U običnom narodnom jeziku ova je reč imala dva značenja: bogomolja i škola u kojoj se podučavaju deca, naročito siromašna. Ovakve su se škole kasnije zvale i „talmud-tora“. Opštinski rabin ili neki drugi učeni član opštine održavao bi odraslima posle službe božje talmudistička predavanja. U većim opštinama bilo je posebnih škola za decu („hadarim“) i „ješivot“ za mladiće. U hadarim su dečaci učili čitati na hebrejskom, zatim su učili Mojsijevih pet knjiga sa komentarom (Rašija i Vavilonski Talmud (takode sa Rašijevim komentarom). Dečaci iznad trinaest godina učili su u ješivi Talmud sa svim komentarima. U ješivama su se retko predavale opšte nauke, prirodopis, matematika i strani jezici. Aškenazi su „profane“ nauke smatrali zabranjenima. Devojke nisu imale gotovo nikakve naobrazbe; kod kuće su ih podučavali u molitvama i čitanju hebrejskog. Bilo je ipak devojaka i žena koje su i bez pohađanja škole mnogo učile i čitale na hebrejskom, jidišu i latinu.

U domaćem i porodičnom životu žena je imala ravnopravan položaj sa mužem. U evropskim zemljama poligamija je potpuno iščezla, naročito posle herema rabina Geršona iz Majнца. Mladenci su sklapali brak uz pomoć posrednika („šadhen“). Mladoženja je mogao da vidi nevestu pre venčanja,

ali se o ljubavi nije otvoreno govorilo. Kao i u stara vremena, roditelji su se brinuli da njihova deca sklope brak između petnaest i osamnaest godina starosti i izdržavali su mladi bračni par još nekoliko godina dok se ne bi osposobio za samostalan život. Zanimanje Jevreja toga vremena su nam već poznata: oni su se retko bavili trgovinom na veliko, češće sitnom trgovinom, zanatima i sitnim bankarstvom. Bilo je i zaposlenja vezanih za život opštine, kao što su rabini, dajanim, melamdim, šohetim, hazanim (kantori), koji su primali platu od opštine ili od imućnih ljudi. U početku je služba rabina bila počasna i besplatna, ali se u kasnijim teškim vremenima nametnula potreba da opština izdržava verske službenike koji nisu imali drugog prihoda.

Jevrejska opština („kehila“) predstavljala je jako uporište koje je u svim zemljama dijaspore štitalo pojedine razasute grupe jevrejskog naroda. Jevrejin, koji je bio proganjan i mučen i koga su isključili iz hrišćanskog društva, video je u kehili svoju malu kraljevinu. Tu je on bio član svoje zajednice, živio prema svojim zakonima pod vođstvom rabina, dajana i starešina koje je sam birao; bio je svestan da njegova opština predstavlja kariku u lancu sličnih zajednica u drugim gradovima i drugim zemljama i da sve one zajedno sačinjavaju jevrejski narod. Kehila je bila i snažan instrument socijalne zaštite. Siromašni Jevrejin se oslanjao na opštinu, koja nije dopuštala da on propadne kad bi naišla beda. Svaka je opština imala svog poverenika za socijalnu pomoć (gabaj cedaka) koji je prikupljao priloge za siromahe. Ljudima koji su nekad videli bolje dane a stideli su se da prose, pomagalo se diskretno, a njihova imena nisu unošena u opštinske spiskove lica koja primaju pomoć. U većim gradovima bilo je više udruženja (hevra) koja su pružala materijalnu i moralnu pomoć, kao na primer udruženje za davanje zajmova, udruženje za posećivanje bolesnih koje je bolesnicima obezbeđivalo lekove i hranu, ili udruženje „talmud-tora“, koje je izdržavalo škole za decu čiji roditelji nisu bili u mogućnosti da za njih plaćaju školarinu, kao i mnoge druge organizacije. Opštinska organizacija se naročito razvila u Poljskoj, koja je kasnije postala veliki jevrejski centar u Evropi.

Iz mnoštva knjiga o moralu — od kojih su za potrebe širih slojeva sa hebrejskog originala mnoge prevedene na ji-

diš (Orhot Cadikim, Sefer Hasidim Katan, Menorat Hamaor) — saznaje se koje su bile ideje o svetu i čovečanstvu što su ih jevrejske mase primile od svojih duhovnih vođa. Poštenje i pravednost bili su najviše isticane vrline.

Knjige o moralu iz tog vremena sadrže mnoge mudre izreke, kao na primer ove: „Čovek je pametan dok teži da uveća svoje znanje, ali postaje glupak čim uобрази da zna sve.“ „Jednog mudrog čoveka su upitali koga najviše voli; odgovorio je: volim onog koji mi je učinio uslugu, ali još više onog kome sam je ja učinio.“

37. GLAVA

SEFARDI U TURSKOJ I DRUGIM ZEMLJAMA

Sefardi — Jevreji proterani iz Španije i Portugalije — nastanili su se u raznim zemljama. Većina ih je otišla u Tursku, u muslimansku zemlju koja se baš u to vreme stvarala na ruševinama Vizantijske carevine. Godine 1453. Turci su osvojili glavni grad Vizantije, Carigrad. Uskoro posle toga turski sultani su zavladaali Balkanskim poluostrvom. Od samog početka oni su bili blagonakloni prema jevrejskom stanovništvu. Španski izgnanici, koji su toliko okrutnosti pretrpeli od fanatičnih hrišćana, krenuli su u masama u Tursku, u nadi da će im odnosi sa muslimanima biti bolji od odnosa koje su imali sa hrišćanima. Obrazovani španski Jevreji obavljali su velike trgovačke poslove u primorskim gradovima Carigradu i Solunu. Trgovali su sa prekomorskim zemljama, a bavili su se i zanatima i proizvodnjom, naročito baruta i vatrenog oružja za tursku vojsku. Priča se da je sultan Bajazit, koji je naredio da se vrata Turske širom otvore za jevrejske useljenike iz Španije, ovako izneo svoje mišljenje o proterivanju Jevreja iz Španije: „Kako je glup Ferdinand Španjolski koji je izgonom Jevreja osiromašio svoju vlastitu zemlju, a obogatilo našu.“

Ubrzo posle proterivanja Jevreja, počeli su da se iseljavaju i mnogi marani koji su bili ostali u Španiji i Portugaliji sve dok uslovi opstanka nisu postali nepodnošljivi. U Turskoj su ponovo postali članovi jevrejskih zajednica, pa su sefardske opštine u Carigradu, Solunu, Jedrenu i drugim gradovima Balkanskog poluostrva znatno porasle tokom prve polovine XVI veka. U glavnom gradu je živelo oko trideset hiljada Jevreja koji su podigli četrdeset i četiri sinagoge. Sefardi su

se podělili u grupe prema kraju odnosno gradu svog porekla i tako su organizovali svoje opštine (zemljaci — pojava koja se ponovila nekoliko stotina godina kasnije kod jevrejskih useljenika u Engleskoj i Americi). Tako su postojale kastilska, aragonska, portugalska, toledska, kordovska i barcelonska opština i mnoge druge. Među sobom su govorili španski ili portugalski, ali su ubacivali i poneke hebrejske reči, pa je tako nastao ladino, jezik kojim sefardski Jevreji na Balkanu i u Aziji govore još i danas. Pored ovih velikih sefardskih opština bilo je u ovim gradovima i manjih opština koje su sačinjavali domorodački Jevreji (iz vremena Vizantije) i aškenaski Jevreji koji su pridolazili iz Nemačke.

Za vreme prvih sultana sa Jevrejima se u moćnoj turskoj državi postupalo liberalno. Sultani su imali svoje lične lekare i diplomate Jevreje, od kojih se jedan naročito istakao. To je bio Josef Nasi, bogat maran, bankar, koji je sa svojom porodicom izbegao iz Portugalije i bavio se u Carigradu krupnim poslovima. Sultan Sulejman je visoko cenio njegove sposobnosti kao finansijskog stručnjaka, pa je tako Josef Nasi imao priličnog uticaja na državnu upravu. U raznim prilikama koristio se tim svojim uticajem da kod hrišćanskih vladara drugih zemalja interveniše u korist svoje proganjane braće. Selim II, sin i naslednik Sulejmanov, bio je prijatelj Josefa Nasija, pa ga je, kada je postao sultan, imenovao za šefa diplomatske službe. Za stečene zasluge sultan je Nasiju podario titulu vojvode i poklonio mu imanje koje je obuhvatalo celo ostrvo Naksos u Jegejskom moru. Na taj način je Nasi postao vojvoda od Naksosa. Zajedno sa velikim vezirom on je vodio inostranu politiku Turske. Ambasadori hrišćanskih država u Carigradu pregovarali su sa njim o svojim poslovima sa Turskom, pa je tako često imao prilike da vladama koje su bile neprijateljski raspoložene prema Jevrejima — španska, mletačka i druge — zameri zbog položaja Jevreja u njihovim zemljama. Poljski kralj i drugi vladari su mu pisali laskava pisma nadajući se da će preko njega obezbediti tursku pomoć u ratovima koje su tada vodili. Posle smrti sultana Selima Nasi se povukao iz politike, a ostatak života proveo je okružen jevrejskim učenjacima koje je pomagao. Umro je 1579. godine.

Ovaj period karakteriše i obnavljanje jevrejske zajednice u Palestini, koja je do 1517. bila pod vlašću egipatskih sultana, a tada pala pod tursku vlast. U Palestini se u to vreme naselio velik broj Jevreja koji su napustili Španiju i lutali po svetu. U opustošenom Jerusalimu, Safedu, Tiberijasu i Hebronu, gde je dotad živeo samo neznatan broj jevrejskih porodica usred mnoštva Arapa, izrasle su opštine sefardskih Jevreja sa sinagogama, ješivama i rabinima. Palestina je odjednom postala velik jevrejski centar, a palestinski rabini su čak sanjali o tome da ponovo uspostave Sanhedrin koji bi redigovao verske propise za sve jevrejske zajednice u dijaspori. Grad Safed je tada bio najveće središte rabina, među kojima se naročito proćuo Josif Karo, kompilator „Šulhan aruha“. Karo je najpre napisao opširan komentar uz staru zbirku zakona „Turim“ (nazvan „Bet Josef“), a posle je iz toga izradio „Šulhan aruh“ („postavljena trpeza“, tj. knjiga pristupačna svima). Ova knjiga je imala ista četiri poglavlja kao „Turim“, ali je pisana u popularnijem stilu i sadržavala je sve propise i običaje koji su se nagomilali u jevrejskom životu od talmudskih dana do tog vremena. „Šulhan aruh“ je prvi put objavljen 1564. godine u Veneciji, a u jevrejskim krugovima je dobro primljen. Kasnije, kada se za nekog reklo da živi po „Šulhan aruhu“, to je značilo da živi po propisima i običajima koji nalažu vršenje dobročinstava i izbegavanje grešnosti.

Tadašnji rabini mnogo su pažnje posvećivali izučavanju kabale. „Zohar“, štampan u Italiji 1559. godine, postao je sveta knjiga, neka vrsta mistične „biblije“. Mnogi rabini su pisali komentare uz „Zohar“ i u svakoj njegovoj reči otkrivali „božanske tajne“. U Safedu se pojavio veliki kabalist Isak Lurija, poznat pod skraćenim imenom Ari. Lurija je živeo svetačkim životom i obilazio sa svojim učenicima „svete grobove“, naročito grob Rabi Šimona ben Johaja, navodnog autora „Zohara“, da bi se onde molio. Jedna od glavnih tema njihovog razmišljanja bio je „kralj mesija čiji se dolazak mogao očekivati svakog trenutka“. Oni su verovali da Jevreji mogu strogom pobožnošću i razmišljanjima o budućem životu približiti dan dolaska mesije. Pobožni Jevreji moraju takođe često da poste, da oplakuju razorenje hrama, da muče svoje telo i da budu sahranjeni sa „Zoharom“ i kabalističkim knjigama. Ari,

koji je umro relativno mlad 1572. godine, ostavio je za sobom grupu sledbenika (Hajim Vital i drugi) koji su stvorili sistem praktične kabale. Oni su uneli mnoge mistične elemente u jevrejsku veru i u izvesnom smislu bili prethodnici mesijanskog pokreta Sabataja Cevija.

Ideja o dolasku mesije i nada vezana za nju prerasle su u strasnu žudnju posle proterivanja iz Španije. Sefardi koji su se pod vođstvom Isaka Abravanela nastanili u Italiji, tešili su se nadom da je kraj dijaspore (galuta) blizu. I sam Abravanel je napisao nekoliko knjiga („Ješuat Mešiho“ i druge) u kojima je na osnovu Knjige Danijela i raznih vremenskih proračuna dokazivao kako će do oslobođenja Jevreja od edomskog jarma (imenom Edom nazivan je hrišćanski svet) doći u skoroj budućnosti. Godine 1524. u Italiji je ponikao jedan mesijanski pokret: neki David Reubeni, Jevrej iz Azije, došao je u Veneciju i Rim i počeo da pregovara sa papom o oslobođenju Svete zemlje od Turaka uz pomoć jevrejskih vojnika. Reubeniju je u izvođenju njegovih planova pomagao neki Molho, mladi maran koji je pobegao iz Portugalije i, posle višegodišnjeg lutanja po Turskoj i Palestini, dospao u Rim. I on je razgovarao sa papom o planu oslobođenja Palestine od muslimana. Takav predlog podneo je čak i nemačkom caru Karlu V, ali su ga tada, kao marana koji je otpao od hrišćanstva, uhapsili i podvrgli istrazi Inkvizicije. Mladi sanjar je osuđen na smrt i spaljen na lomači 1532. godine u Mantovi. David Reubeni je u Španiji bačen u tamnicu, pa je tako okončan mesijanski pokret među italijanskim Jevrejima.

Posle tih događaja za Jevreje u Italiji nastala su teška vremena. Rimska crkva je tada vodila očajničku borbu sa luteranskom reformacijom u Nemačkoj, pa je katolička reakcija na protestantski pokret teško pogodila i italijanske Jevreje, koji su dotad živeli još uvek nekako spokojnije nego Jevreji po drugim zemljama. Jevreji u Rimu i u drugim oblastima pod papskom vladavinom bili su proganjani — zatvorili su ih u geto i naredili im da na odelu nose žuti znak. Kada je jedna štamparija u Veneciji izdala celokupni Talmud, inkvizitori su u njemu otkrili izraze koji su po njihovom mišljenju bili uvredljivi za hrišćanstvo, pa su naredili da se spale svi primerci pronađeni u jevrejskim kućama. U Rimu su takođe

pokupljene sve jevrejske knjige i spaljene na javnom trgu (1553). Zakon o odvajanju Jevreja od ostalog stanovništva vrlo je strogo primenjivan ne samo u Rimu već i u trgovačkom gradu Veneciji. Stanovnici geta bili su primoravani da svake subote u katoličkim crkvama slušaju propovedi misionara čija je dužnost bila da objasne niskost jevrejske i svetost hrišćanske vere. Naimenovani su nadzornici koji su pazili na to da prisutni ne zaspu ili zapuše uši kako ne bi čuli propovedi. Nisu bili retki slučajevi da su jevrejska deca silom odvođena u razne „Domus Conversorum“ (domovi preobraćenih) gde su pokrštavana. Marani koji su pobegli iz Španije ili Portugalije i došli u Italiju da bi mogli da se vrate veri svojih predaka, predati su inkviziciji i spaljeni.

Tokom prve polovine XVII veka naročito se povećala emigracija marana iz Portugalije. Razgranato i uporno špijuniiranje agenata inkvizicije postalo je nepodnošljivo. Čak i kad se porodica nekog marana skrivala u podrum da bi održala seder uoči Pesaha, službenici inkvizicije bi je nalazili i odvlačili sve koje bi tu zatekli, muškarce, žene i decu, a neminovna posledica toga bila je spaljivanje, tj. smrt bez krvoprolića, kako su to inkvizitori nazivali. Nije dakle čudo što su Jevreji bežali iz Portugalije kad god im je to bilo moguće.

Za marane je glavno utočište bio Amsterdam u Holandiji. Krajem XVI veka Holandija se i sama oslobodila španske vlasti i pružila je gostoprимstvo izbeglicama iz Španije i Portugalije. U Amsterdamu je postepeno izrasla velika jevrejska zajednica sa sinagogama, rabinima (hahamim), hebrejskom štamparijom i mnogim drugim kulturnim ustanovama. Jedan od rabina amsterdamske opštine bio je čuveni Manase ben Israel, koji je pisao verska i filozofska dela na tri jezika, na španskom, hebrejskom i latinskom. Najpoznatije njegovo delo je „Nišmat Haim“, mešavina filozofije i kabale. U to vreme su u Amsterdamu živeli i veliki jevrejski mislioci Urijel Dakosta i Baruh Spinoza. Urijel Dakosta je bio učeni maran iz Portugalije koji se vratio jevrejskoj veri, ali više nije mogao da pomiri svoja shvatanja sa strogim poštovanjem verskih propisa što su sputavali Jevreje na svakom koraku, pa je napisao vrlo smelu kritičku knjigu „O tradiciji“ i u njoj napao

rabine i talmudiste kojima je pripisivao da su naslednici nekadašnjih fariseja. Zbog toga su amsterdamski rabini izrekli „herem“ protiv Dakoste. Posle toga se Dakosta pokajao i, radi pomirenja sa rabinima, primio je na sebe tešku kaznu — pristao je da legne na prag sinagoge kako bi članovi opštine gazili po njemu pri ulazenju u sinagogu i izlazenju iz nje. Pomirenje mu ipak nije donelo duševni mir, pa je počinio samoubistvo godine 1640. Čuveni filozof Baruh Spinoza (umro 1677) bio je takođe izopšten iz amsterdamske opštine, zbog toga što nije prisustvovao bogosluženjima i nije živeo po propisima jevrejske vere. Njegovo filozofsko delo, dato u dvema knjigama, „Teološko-politička rasprava“ i „Etika“, proslavilo ga je u čitavom civilizovanom svetu. Zbog njegove panteističke koncepcije o bogu i svetu i hrišćani su ga smatrali jeretikom.

U Holandiji su se Jevreji bavili prekomorskom trgovinom, naročito sa Amerikom. Ova trgovina ih je dovela u vezu sa Engleskom, koja je u to vreme već imala kolonije u Novom svetu. Od izgnanstva 1290. godine Jevreji nisu dobijali dozvolu da se nastane u Engleskoj. Međutim, posle revolucije 1649. godine amsterdamski Jevreji su uputili Kromvelu delegaciju sa Manase ben Israelom na čelu, koji je izdejstvovao odobrenje da se jevrejski trgovci mogu nastaniti i trgovati u Engleskoj. Tokom druge polovine XVII veka u Londonu i u više drugih gradova stvorene su jevrejske sefardske opštine. Dolaskom aškenaza iz Nemačke i Poljske jevrejska zajednica u Engleskoj je još više narasla.

Još mnogo ranije nego u Engleskoj, obnovila se sefardska zajednica u Francuskoj, gde Jevreji nisu smeli da žive otkako su u srednjem veku odatle bili izgnani. U XVI veku izvestan broj portugalskih marana dobio je odobrenje od francuskih kraljeva da se mogu nastaniti u južnoj Francuskoj, u Bordou. Oni su skrivali svoju želju da ponovo postanu Jevreji, a zvali su ih „nehrišćani“ ili „Portugalci“. Smatrali su ih dobrim katolicima i isprva je ostalo nezapaženo da su vršili jevrejske obrede. Kada je mnogo godina kasnije to ipak otkriveno, kraljevi su smatrali da ne bi bilo korisno prognati ih, jer su njihove široke poslovne veze igrale važnu ulogu u trgovačkom životu gradova kao što su bili Bordo, Marsej i drugi na južnoj

obali Francuske. Stoga nisu bili proterani iz svojih gradova, a kasnije im je dopušteno da i zvanično obrazuju svoje opštine. U XVII veku Francuska je osvojila od Nemačke provinciju Alzas sa mnogobrojnim jevrejskim stanovništvom. Tako je ova katolička zemlja, koja je nekada želela da se oslobodi „jevrejske profanacije“, stekla brojno jevrejsko stanovništvo. U Francuskoj se tako stvorilo novo „jevrejsko pitanje“ koje je rešeno tek posle revolucije 1789. godine.

38. GLAVA

SABATAJ CEVI I MESIJANSKI POKRET

Vekovne patnje Jevreja i stalno iščekivanje mesije pripremili su tlo i omogućili da se u Turskoj pojavi čovek koji je sebe smatrao mesijom i koji je mnoge Jevreje u mnogim zemljama nadahnuo verovanjem u skoro izbavljenje.

Sredinom XVII veka u turskom gradu Smirni neki mladić, po imenu Sabataj Cevi, koji se potpuno odao izučavanju kabale Isaka Lurije, izazvao je prilično komešanje objavivši kako je njemu suđeno da izbavi jevrejski narod iz galuta. Oko njega se okupio krug mladih ljudi, koji su pod njegovim rukovodstvom proučavali kabalnu, postili sa njim, „oslobađali se poroka“ ronjenjem u moru i pevali mistične pesme, sve u nadi da će tako ubrzati dolazak mesije. Rabini Smirne, plašeći se posledica ovakvog pokreta, izopštili su Sabataja Cevija. On je tada napustio Smirnu i obišao mnoge zemlje, uključujući i Palestinu i Egipat, i svugde širio poruku o svojoj „božanskoj misiji“. Za vreme svojih putovanja oženio se Sarom, devojkom koja je izbegla iz Poljske u trenutku kada je u jednom kozačkom pogromu poklano na hiljade Jevreja. Dok je bio u Palestini, Sabataju Ceviju je prišao jedan veoma vatretn kabalist, rabin Natan iz Gaze, koji je počeo propovedati da je Sabataj Cevi zaista dugo očekivani mesija. Rabin Natan je slao žarke poruke jevrejskim opštinama u svim zemljama, pozivajući ih da budu spremne za izbavljenje iz dijaspora (geula). U jevrejskim masama su ova bodrenja izazvala veliko uzbuđenje i kada se posle sedamnaest godina lutanja Sabataj Cevi vratio u Smirnu (1665), dočekalo ga je ogromno mnoštvo naroda i pozdravilo uzvikom „Živeo naš kralj mesija!“. Ulice su bile pune ljudi koji su slušali govore oduševljenih

„proroka“, koji su objavljivali da će mesija uskoro stići u Carigrad, svrgnuti sultana i osloboditi Erec Jisrael. Godine 1666. Sabataj Cevi je u pratnji nekolicine sledbenika otišao u Carigrad, ali je tamo bio uhapšen i zatvoren u jednu od galipoljskih tvrđava.

Vesti o hapšenju „mesije“ brzo su se pronele po svetu. Široke mase Jevreja u Italiji, Engleskoj, Nemačkoj i Poljskoj verovala su u njegovo mesijanstvo, ali je bilo i skeptika; svi su, međutim, slali delegacije u Carigrad, jedni da traže od sultana njegovo oslobođenje i da ga pozdrave, a drugi da utvrde da li je on stvarno mesija. Među delegacijama bila je i jedna iz Poljske, gde su se upravo vršili strašni pokolji. Sabataj Cevi je sve koji su mu dolazili težio i govorio im da ne treba više da poste na Tiša Beav; jer je došao mesija koji će obnoviti sveti hram; obećao im je da će ih uskoro izbaviti i osvetiti se njihovim neprijateljima za pretrpljene patnje. Među onima koji su došli da sa njim govore bio je i Nehemija Koen, kabalistički rabin iz Poljske, koji je utvrdio da Sabataj Cevi nije mesija i da mu ne treba verovati, pa je obavestio vlasti o tome šta se događa u galipoljskoj tvrđavi. Sultan je naredio da dovedu pred njega Sabataja Cevija. U strahu od pogubljenja, čim je došao pred turskog vladara, Sabataj Cevi je izjavio da je spreman da primi islamsku veru. Život mu je bio pošteđen. Dobio je tursko ime i postao sluga u jednoj od carskih palata u Jedrenu.

Mada se „mesija“ sam povukao, mnogi Jevreji su i dalje verovali u njega i mislili da je ovo napuštanje vere samo privremeno i Sabataju Ceviju bilo potrebno, kako bi mogao izbaviti i ostali svet. Njegov „prorok“ Natan iz Gaze obilazio je gradove Turske i Italije, držao govore verskim skupovima i dokazivao na osnovu kabale da je Sabataj Cevi pravi mesija uprkos svemu što se dogodilo. Turske vlasti su ubrzo primećivale da je Jedrene postalo mesto hodočašća za sledbenike Sabataja Cevija, pa su ga prognali u jedan mali albanski grad*) gde je živeo usamljen i umro u svojoj pedesetoj godini (1675).

Posle smrti Sabataja Cevija, njegov pokret u Turskoj primio je karakter verske sekte, čiji su članovi verovali da je njihov vođa otišao u nebo, a ponovo će sći na zemlju da

*) U stvari reč je o Ulcinju (prim. red.).

oslobodi jevrejski narod od njegovih patnji. Članovi sekte, većinom koncentrisani u Solunu, smatrali su da je on još i više nego mesija, za njih je on bio polubog. Kada je kasnije turska vlada zabranila sektu, svi su oni sledili primer svog mesije i postali muslimani. Ostatak ove polujevrejske i polumuslimanske sekte još ima u Solunu gde ih zovu „donme“.

Za izvesno je vreme, dakle, jevrejski svet bio ustalasan ovim mesijanskim pokretom koji je pobudio nade u oslobođenje od patnji u dijaspori. Neverstvo i izdaja Sabataja Cevija doneli su masama teško razočaranje. Posledica propasti ovog pokreta bila je duže razdoblje duhovnog mrtvila, kako kod sefardskih, tako i kod aškenaskih Jevreja, koje je trajalo sve do velikog preporoda jevrejske kulture u moderno doba.

39. GLAVA

VELIKI CENTAR U POLJSKOJ U DOBA NJEGOVOG PROSPERITETA

(do sredine XVII veka)

Iz srednjovekovnih jevrejskih zajednica u Poljskoj nastao je u XVI veku najveći aškenaski centar u istočnoj Evropi, koji je zauzeo mesto ranijeg sefardskog centra u Španiji. Gradovi Poljske i Litvanije bili su gusto naseljeni Jevrejima, koji su se i dalje useljavali iz Nemačke i drugih zemalja. Poljski kraljevi su tada lepo postupali sa Jevrejima. Sigismund I (1506—1548) im je dozvolio da se bave ne samo trgovinom i zanatima, već i poljoprivredom. Bilo im je dopušteno da obrađuju državnu i veleposedničku zemlju. Bogatiji među njima bili su i ubirači carina i poreza. Davali su i novčane zajmove plemstvu. Kao ranije u Španiji, neki su se Jevreji i ovde istakli u državnoj finansijskoj administraciji i koristili svojim uticajem da zaštite svoju braću. Jedan bogati Jevrej iz Briska, Mihael Jezofović, bio je na čelu Ureda prihoda kralja Sigismunda, a kralj mu je dao i titulu „starešine“ (poglavara) jevrejske zajednice u Litvaniji. Bilo je sličnih starešina i u drugim krajevima zemlje (Krakov). Kada su opštinska veća većih gradova, dajući izraza raspoloženju hrišćanskog stanovništva, počela da se prema Jevrejima odnose neprijateljski, kralj je Jevrejima pružio zaštitu. Zbog jednog neopravdanog napada na Jevreje u Krakovu kralj Sigismund je odredio tešku kaznu gradskoj opštini i primorao je da pruži jamstvo da u gradu više neće doći do pogroma. Kralj je veoma cenio ulogu koju su Jevreji imali u privredi, a kada je jednom čuo da se Jevreji Litvanije pripremaju na odlazak

u Palestinu, uznemirio se i tražio je od njih da ne napuste Poljsku (1540).

Njegov naslednik, Sigismund II Avgust, sledio je politiku svog oca, ali je za vreme njegove vladavine počela u Poljskoj da deluje katolička reakcija. Jezuiti su osnovali ogranak svog reda koji je širio klevete, slične onima u Španiji, da Jevreji ubijaju hrišćansku decu. Jednom prilikom stradala su tri Jevrejina zbog takve klevete, pa je kralj izdao naredbu kojom je zabranio slična klevetanja. Jedan od naslednika Sigismunda II, Stefan Batori, izdao je 1576. naredbu kojom se hrišćanima, ako bi lažno optužili Jevreje za ritualno ubistvo, pretilo istom kaznom kakva bi zadesila Jevrejina da je u istini bio kriv. Kasnije je u Poljskoj znatno porastao uticaj jezuita i sveštenstva uopšte. Sveštenici su u školama učili decu da Jevreje i njihovu veru moraju mrzeti. U većim gradovima, kao na primer u Krakovu, Poznanju, Vilni, katolički đaci su često napadali Jevreje i tukli ih. Da bi se oslobodili ovih napada, Jevreji su s vremena na vreme bili primorani da čine poklone ili plaćaju naročite namete upraviteljima škola.

Ipak, mada okružene tolikim neprijateljima, jevrejske opštine u Poljskoj bile su u to vreme dovoljno snažne da se odupru sitnim progonima, jer su bile autonomne i dobro organizovane. Svaka opština je imala svoj savet, kahal, koji je vodio brigu o svim vidovima života jevrejske zajednice, otprilike onako kako je gradska opština upravljala gradom. Takvi saveti su postojali u svim većim gradovima. Manja jevrejska naselja su bila povezana sa najbližom opštinom. Članovi saveta birani su jednom godišnje, po pravilu o poluprazničnim danima Pesaha. Savet se sastojao od više starešina (rošim), tutora (gabajim), sudija (dajanim) i nekoliko svetovnih lica iz viših slojeva (tuvim). Članovi kahala su među sobom delili funkcije, kao na primer skupljanje poreza za vladu i opštinu, upravljanje sinagogama, školama, ješivama, rukovođenje dobrotvornim delatnostima, kao i opšti nadzor nad članovima u pogledu poštovanja jevrejskih i državnih propisa. Rabini su odlučivali u pitanjima verskog života i u saradnji sa dajanimima rešavali sva pitanja pravne prirode. Sva ova pravila i rabinske odluke koji su se bazirali na propisima jevrejske vere, u celosti su izloženi u „Tunim“-u i „Šulhan Aruh“-u. Po-

stojao je i prizivni sud kojem su stranke mogle da podnose žalbe, a koji je rešavao i sporove između opština. To je bio takozvani „Bet Din Gadol“ („Veliki sud pravde“), čiji su članovi bili rabini i predstavnici većih opština, a koji se sastajao na redovno zasjedanje jednom ili dvaput godišnje za vreme godišnjih ili polugodišnjih sajmova u velikim gradovima. Takvo sastajalište bio je i sajam u Lublinu, gde su se okupljali rabini i starešine iz cele Poljske i Litvanije.

Tokom vremena ovi sastanci su postali redovni i primili su karakter skupština ili većâ, vaadim, na kojima su predstavnici opština razmatrali sva važnija pitanja koja su se ticala jevrejskog stanovništva u zemlji i donosili „Pravila“ (Taknot) čija je primena bila obavezna. Bila su dva takva većâ — jedno za Poljsku a drugo za Litvaniju. Poljsko veće se zvalo „Vaad Arba Aracot“ — veće četiriju zemalja, četiriju glavnih delova Poljske: Velike Poljske (Poznanj), Male Poljske (Kra-kov), Podolije-Galicije (Lavov) i Volinije (Ostrog ili Ludomir). Litvanski vaad se zvao Vaad glavnih opština, a ove su bile Brisk, Grodno, Pinsk, Vilna i Sluck. Ovi skupovi su bili pravi jevrejski parlamenti ili zakonodavne skupštine koje su donosile zakone za sve jevrejske opštine u zemlji. Poljska vlada je blagonaklono gledala na ove skupštine u čijoj je nadležnosti bilo i ubiranje poreza od jevrejskog stanovništva. Vaadim su postojali i funkcionisali u Poljskoj i Litvaniji oko dve stotine godina — do sredine XVIII veka.

Vaadim su vodili naročitu brigu o nastavi u školama i akademijama gde su se izučavali Tora i Talmud. Jedan jevrejski istoričar XVII veka (Natan Hanover) ovim rečima opisuje jevrejske škole u Poljskoj: „Ni u jednoj zemlji ne izučava se Tora toliko koliko u Poljskoj. Svaka opština ima svoju ješivu čiji upravitelj (Roš Ješiva) dobija dovoljnu platu, tako da svu svoju pažnju i vreme može da posveti radu. I učenici dobivaju materijalnu potporu iz opštinskih fondova. Svakom starijem učeniku dodeljena su dva mlađa koje on mora da podučava u Gemari popraćenju Rašijevim komentarima i dodacima (tosafot) i da ih vežba u pilpulu (talmudistička dijalektika). Stariji učenik i dodeljeni mu mlađi đaci obično se hrane u kućama bogatijih članova opštine. Jedva da ima jevrejskih kuća u kojima bar jedan član nije dobar poznavalac Tore: domaćin, njegov sin, zet ili bar neki učenik iz ješive.

Često se događa da se svi članovi domaćinstva bave naukom. Upravitelj ješive ima pomoćnika ili jednog služitelja, čija je naročita dužnost da obilazi niže škole i brine se za uredan dolazak dece. Jednom nedeljno, obično četvrtkom, svi đaci idu naročitom nadzorniku (gabaj) koji ih ispituje o svemu što su naučili tokom nedelje. Ako neki dečak ne zna pravilno da odgovori, nadzornik ga predaje služitelju (samas) da ga telesno kazni, što se, pored toga što je bolno, smatra i gramotom i što ima za cilj da ga ubuduće učini marljivijim. Petkom učenike obično ispituje sam upravitelj ješive. Učenici stoga osećaju strah i uče sa postojanom marljivošću, pa je tako cela zemlja ispunjena poznavanjem Tore."

Najveći rabini tog vremena živeli su u Poljskoj. Tako je u Lublinu živeo čuveni Rašal (rabin Šlomo Lurija), koji je sastavio novi komentar Talmuda. Remo (rabin Moše Iserlis) iz Krakova pisao je dodatke „Šulhan Aruhu". Drugi veliki poljski rabini, kao što su bili Maharam i Maharša, izdali su objašnjenja Talmuda i pisali odgovore na svakovrsna pitanja koja su im u vezi sa praktičnom primenom zakona upućivana iz raznih zemalja. Međutim, osim rabinske književnosti nije bilo nijedne grane opšteg znanja za koju bi postojalo interesovanje kod jevrejskog stanovništva Poljske. Filozofija i druge nauke smatrane su jeresom i kad je jednom prilikom bilo potrebno odbiti optužbe hrišćanskih učenjaka protiv judaizma, tu dužnost je uzeo na sebe jedan karaitski Jevrej, Isak iz Trokija, koji je u svojoj knjizi „Hizuk Emuna" (Jačanje vere) oštro kritikovao Novi zavet.

40. GLAVA

PROGONI U POLJSKOJ (do kraja XVIII veka)

Povoljni ekonomski i društveni uslovi pod kojima su Jevreji živeli u Poljskoj nisu dugo trajali. Sredinom XVII veka zadesila ih je velika katastrofa. U Ukrajini, koja je bila deo Poljske kraljevine, kozaci i seljaci, pod vođstvom Bogdana Hmeljnickog, pobunili su se protiv vlade. Jače snage pobunjenika napale su sela i gradove i poklale poljske zemljoposjednike i Jevreje (1648). Seljaci su naročito pothranjivali svoju mržnju protiv Jevreja koji su, kao zakupci i gospodari, imali izvesnu moć nad kmetovima. Jevreji su napuštali posede i bežali u utvrđene gradove, ali je grad za gradom padao u ruke kozačkih četa i čim bi neki grad pao u njihove ruke dolazilo je do strašnog pokolja. U podolskom gradu Njemirovu izgubilo je živote osam hiljada Jevreja zajedno sa rabinom Jehielom Mihalom. Rabina i njegovu majku, koji su se krili među nadgrobnim spomenicima na groblju, otkrio je jedan kozak i ubio ih sekirom. U mnogo slučajeva kozaci bi pošteđeli život lepim jevrejskim devojkama, prisiljavali ih da se pokrste i ženili se njima. Priča se kako je jedna od ovih devojaka, da bi izbegla sramotu, radije izabrala smrt nego da postane žena nasilnika. Hvalila se kozaku da joj zrno njegove puške ne bi moglo naškoditi, jer je ona začarana. Kozak joj nije verovao, ali ga je ona nagovorila da se uveri, pa kada je opalio ona je, naravno, pala mrtva. Druga devojka koju su vodili u crkvu, gde je trebalo da bude krštena i venčana sa nekim kozakom, bacila se s mosta preko kojeg je prolazila svadbena povorka i nestala u reci.

Strašna se tragedija dogodila i u Tulčinu, u Podoliji. Nekoliko stotina Poljaka i više hiljada Jevreja zatvorilo se u tvrđavu koju su opsedale čete pobunjenika. Jevreji i Poljaci su se zakleli na uzajamnu vernost i obećali jedni drugima da će tvrđavu braniti do poslednjeg daha. Posle duže opsade kozaci su Poljacima poslali poruku: „Pustite nas u grad, a mi ćemo kazniti samo Jevreje, dok se vama neće ništa dogoditi.“ Zaboravljajući na svoju zakletvu, Poljaci su otvorili kapije tvrđave. Svi su Jevreji poklani, ali pošto su pobili Jevreje, kozaci su pobili i sve Poljake.

Do sličnih pokolja je došlo i u oblasti Kijeva i Volinije. U drugoj polovini 1648. godine kozaci su opustošili stotine opština i pobili na stotine hiljada ljudi. Mnogi su izbegli u druge zemlje, a mnogi su pali u ruke krimskih Tatara koji su bili saveznici kozaka.

Međutim, era patnji, izazvana „hmeljniščinom“ (1648—1649), nije još bila završena. Rusija i Švedska, susedi Poljske, smatrale su trenutak povoljnim da za sebe iskoriste građanski rat koji je besneo u Poljskoj, pa su ušle u rat koji je trajao do 1657. godine. Na stotine jevrejskih opština bilo je opustošeno ne samo u Ukrajini, već i u Poljskoj. Rusi su osvojili istočni deo Ukrajine, gde je otad Jevrejima bio zabranjen boravak. Zapadna Ukrajina, tj. Podolija i Volinija, ostala je Poljskoj, ali su gradovi posle kozačkog pokolja bili gotovo potpuno uništeni i cela je Poljska strašno osiromašila. Potreba vlade za većim prihodima izazvala je nametanje većih poreza koje su jevrejska veća mogla da sakupe samo uz velike teškoće. U ovom sumornom času vest o pojavi „mesije“ Sabataja Cevija predstavljala je za Jevreje u Poljskoj zračak nade u njihovom očajanju. Svakog dana su očekivali vest da je Sabataj Cevi zbacio turskog sultana i oslobodio Erec Jisrael od tuđinske vlasti i tako jevrejskom narodu vratio njegovu zemlju. Ali kada se i poslednji plamen ove nade ugasio, poljski Jevreji su pali u duboko očajanje. Manje grupe onih koji su verovali u „mesiju“ i dalje su ostale u Poljskoj i Galiciji, ali su se rabini okrenuli protiv njih. Godine 1722. skupština rabina je još uvek smatrala potrebnim da izrekne herem protiv tajnih sledbenika Sabataja Cevija.

Duh ove sekte živeo je i dalje kroz „frankistički pokret“. Podolski Jevrejin Jakob Frank proveo je izvesno vreme u So-

lunu među sledbenicima Sabataja Cevija i onde stvorio novu sektu čiji su članovi u njemu videli „svetog učitelja“, naslednika Sabataja Cevija. Frankisti su napustili neke stare jevrejske običaje, pa su zato bili nerado viđeni, čak i proganjani u ortodoksnim opštinama. Za odmazdu frankisti su se udružili sa nekim biskupima i objavili su da Talmud i rabinske knjige sadrže neprijateljske stavove u odnosu na hrišćansku veru i hrišćanske narode. Posledica tog nitkovluka bila je da je podolski biskup Dembovski priredio u Kamenecu javnu raspravu između vođa sekte i sledbenika rabina, a posle rasprave naredio da se spale svi primerci Talmuda nađeni u njegovoj dijecezi. U tom gradu održana je i druga rasprava u prisustvu lavovskog biskupa i drugih katoličkih sveštenika. Frankisti su se trudili da dokažu kako se čak i po Tori Isus ima da smatra mesijom. Posle ove izjave frankista, katolički kler je od njih zahtevao da prime katoličku veru. Jakob Frank i izvestan broj njegovih pristalica u Lavovu i Varšavi pokrstili su se (1759), a sam kralj Avgust III bio je Frankov kum. Međutim, katolički sveštenici su vrlo brzo приметili da frankisti ne ispovedaju iskreno svoju novu veru, nego i dalje smatraju Franka mesijom i naslednikom Sabataja Cevija. Frank je izveden pred crkveni sud, koji ga je osudio na zatvor. Trinaest godina (do 1772) je držan u zatvoru katoličkog manastira u Čenstohovom. Kada je pušten iz zatvora, napustio je Poljsku i sa izvesnim brojem sledbenika otišao u Nemačku i Austriju, gde je propovedao svoju novu veru, neku mešavinu vere u Isusa i u Sabataja Cevija. Umro je u Ofenbahu (Nemačka) 1791. godine.

Glavni uzroci ovih čudnih zastranjivanja u jevrejskom duhovnom životu bili su stradanja i proganjanja kojima su Jevreji bili izloženi, a koja su u Poljskoj učestala u toku XVIII veka. Čitav društveni poredak Poljske tog vremena bio je truo. Zemljoposednici i sveštenici bili su apsolutni gospodari nad milionima kmetova, a Jevreji su se našli između njih izloženi pritisku sa obeju strana. Poljska srednja klasa borila se protiv jevrejske konkurencije progona i klevetama. Nije prolazio ni jedan Pesah, a da nije bilo optužbi protiv Jevreja zbog ritualnog umorstva; odmah bi se „našlo“ neko mrtvo dete u reci ili šumi, a Jevreji su bacani u tamnice i spaljivani ili na drugi način ubijani. Oko sredine XVIII veka u poljskoj

Ukrajini došlo je do novog ustanka pod vođstvom Gonte i Źeleznjaka. Pobunjenici su išli od grada do grada, od sela do sela, i ubijali zemljoposjednike i katoličke sveštenike, ali najviše Jevreje. Godine 1768. pobunjenici su kod Umanja izvršili strašan pokolj u kome je izgubilo živote dvadeset hiljada Jevreja i Poljaka. Haos koji je u to vreme vladao u Poljskoj i nesposobnost poljske vlade da sačuva nezavisnost poljske države, doveli su do podele poljske teritorije između njenih suseda — Rusije, Austrije i Pruske. U toku 23 godine (1772—1795) ove su zemlje pripojile sebi deo po deo poljske teritorije, pa su Bela Rusija, Litvanija i Ukrajina sa više od milion Jevreja pripale Rusiji, Galicija Austriji, a oblast Poznanja Pruskoj. Rusija je tako postala ono što je dotada bila Poljska: najveći centar jevrejskog naroda.

Među Jevrejima ovih zemalja razvio se u tim teškim danima nov mistični verski pokret, hasidizam. Među Jevrejima Ukrajine i Poljske pojavili su se takozvani „dobri Jevreji“, „nosioci svetog imena“ (Baale Šemot), koji su lečili bolesne izgovarajući nad njima ime boga ili anđela i služeći se drugim tajanstvenim i mističnim sredstvima. Jedan od njih bio je Rabi Izrael, poznat pod imenom Bešt (Baal Šem Tov), naročito omiljen zbog svoje blage prirode i dobrote prema prostom narodu za čiju su ranjenu dušu njegove vedre reči predstavljale pravi melem. Prostom narodu Bešt je otvorio nove puteve verovanja. Tumačio je da nisu stvarno pobožni oni koji čitav svoj život provode u učenju Talmuda, već oni koji boga nose u dubini srca, koji umeju da pronalaze boga u svemu, pa čak i u najsitnijim prirodnim pojavama, oni koji mogu da se obrate bogu strasnim i jednostavnim molitvama, kao što se deca obraćaju ocu. Pobožan čovek, hasid, je onaj koji boga služi sa radošću, a ne sa tugom. Jer radost, a ne tuga, budi istinski verski zanos i sjedinjuje čoveka sa bogom. Samo će one molitve dospeti do neba i stići do boga, koje dolaze iz dubine srca a izgovarane su sa žarkim oduševljenjem. Hasid koji postigne najviši stepen sjedinjenja sa bogom zove se cadik (pravednik) i samo onaj koji je postigao ovaj stepen, može biti pravi posrednik između boga i čoveka. Prema tome, cadik može čovekove molitve da prenese bogu, može da čini čuda i predskazuje budućnost.

To je bilo Beštovo učenje kada se 1740. godine nastanio u malom podolskom gradu Mjedzibodzu. Tu su mu dolazili mnogi ljudi svih klasa koji su tražili njegov savet, blagoslov i lek protiv bolesti ili nesreće, pa i učeni ljudi, rabini i magidi (propovednici) koji nisu bili zadovoljni strogim starim rabinskim učenjem. Postepeno se oko Bešta stvarao krug sledbenika, koji su širili njegovo učenje daleko izvan malog grada u kojem je živeo. On je verovao da je njemu povereno da u jevrejskim srcima oživi pravu veru. U pismu koje je poslao izvesnom broju svojih prijatelja, opisao je kako se na Roš Hašana (Nova godina) njegova duša uzdigla u nebo, tamo videla mesiju i upitala ga kada će doći da spase izraelski narod, a mesija je odgovorio da će to biti onda kada njegovo (Beštovo) učenje bude rašireno po celom svetu.

Beštove ideje su se vrlo brzo širile. Kada je umro (1760), bilo je samo nekoliko hiljada hasida, ali već 30 godina kasnije većina poljskih i ukrajinskih i dobar deo litvanskih Jevreja bili su hasidi. Posle Beštove smrti vođstvo hasidskog pokreta preuzela su dva njegova učenika iz Volinije, magid Ber iz Mezeriča i rabin Jakov-Josef Koen. Magidu iz Mezeriča dolazilo je mnogo učenika i sledbenika iz raznih zemalja istočne Evrope, ne isključujući ni Litvaniju gde je preovlađivalo staro ortodoksno verovanje. Jedan od ovih učenika sakupio je Berova učenja i objavio ih u knjizi „Likutej Amorim“. Jakov-Josef je izdao svoju sopstvenu knjigu „Toldot Jakov-Josef“, u kojoj je objavio sve što je čuo od svog učitelja Bešta. Čim su se prve grupe hasida pojavile u Vilni, Minsku i drugim gradovima Litvanije, tamošnji rabini su ustali protiv njih. Gaon Vilne, Rabi Elija, najveći talmudist svog vremena — po kome se suština jevrejstva sastoji u izučavanju Talmuda i rabinske literature — smatrao je da hasidizam predstavlja veliku opasnost za Toru. On je verovao da hasidi potajno pripadaju pokretu Sabataja Čevija i da bi dalje postojanje njihove sekte moglo da ima za posledicu rascep jevrejskog naroda. Po njegovom uputstvu kažnjeni su vođi litvanskih hasida, a protiv sekte kao celine izrečen je herem. Gaon je uputio okružnicu svim litvanskim opštinama, preporučujući im da i one na isti način postupe sa hasidima. Protivnici hasidskog pokreta zvali su se mitnagdim (što doslovno znači „protivnici“). Sa Elijom na čelu mitnagdim su nastavili borbu protiv hasida, iz-

davajući proglose protiv njih i uopšte proganjajući ih svim sredstvima. U Litvaniji i Beloj Rusiji hasidi su bili u manjini, pa im je zvanični ortodokсни stav prouzrokovao mnoge nevolje. Stvari su otišle tako daleko da su mitnagdim iz Bele Rusije oklevetali Šneur-Zalmana, najvećeg beloruskog hasidskog rabina i autora najboljeg hasidskog dela „Tanija“. Po naređenju cara Pavla, rabin Šneur-Zalman je bio dvaput uhapšen i odveden u Petrograd, gde su ga bacili u tamnicu. Međutim, u Ukrajini su hasidi bili u većini i njihovi im protivnici nisu mogli da naude. U Podoliji, Galiciji i Voliniji cadikim su imali najveći ugled i hiljade hasida su stalno dolazili u njihove kuće da traže pomoć, utehu i sjedinjenje sa bogom. Stvorio se običaj da im se daju pokloni, pa su mnogi od njih živeli u izobilju.

Hasidski pokret je istovremeno bio i koristan i štetan. Nasuprot hladnom knjiškom načinu sa kojim su mitnagdim prilazili masama, hasidi su im se obraćali sa toplinom i time su jačali njihova verska osećanja. Ali je hasidizam doneo sa sobom i mračnjaštvo, fanatizam, sujeverje i verovanje u čuda i svece, kao i neprijateljstvo prema slobodnoj misli, svetovnom vaspitanju i novoj evropskoj kulturi.

41. GLAVA

JEVREJI U NEMAČKOJ OD REFORMACIJE DO KRAJA XVIII VEKA

Kada je u XVI. veku usled pokretã Martina Lutera oslabila moć katoličke crkve, moglo se očekivati da će se položaj Jevreja u Nemačkoj poboljšati. Ali ova se nada ubrzo pokazala neosnovanom. Sam Luter, koji je uvećao autoritet Starog zaveta i njegovo mesto u hrišćanskoj veri, isprva je bio prijateljski raspoložen prema Jevrejima. U svojoj knjizi „Isus Hristos, Jevrejin po rođenju“, koja je izdata 1523. godine, pisao je: „Ove budale, pape, biskupi i kaluđeri, sa svojim magarećim glavama, postupali su sa Jevrejima kao sa psima. Ponižavali su ih i otimali im imovinu, iako su Jevreji braća našeg spasitelja. Bog ih je razlikovao od drugih i dao im Sveto pismo.“ Luter se, izgleda, nadao da će Jevreje privući svom pokretu, a katolicima pokazati kako je „narod Svetog pisma“ na njegovoj strani. Međutim, pošto Jevreji nisu prišli reformatorskoj crkvi, on se okrenuo protiv njih i na kraju ih je žigosao kao najveće neprijatelje Isusove. Kada je i sâm postao neka vrsta protestantskog pape, i on je propovedao da Jevreje treba proganjati i proterati iz Nemačke kao što su bili proterani iz Španije, a njihove sinagoge porušiti. Protestanti su prihvatili njegove ideje, ne toliko zbog svoje predanosti novoj veri, koliko zbog toga što je to pogodovalo njihovim ovozemaljskim poslovima, jer im je bilo u interesu da se oslobode jevrejskih trgovaca i zanatlija, sa kojima su se morali takmičiti u svakodnevnom životu.

Tokom prve polovine XVI veka nastavila se borba između gradova i jevrejskih opština, a u vreme privrednih teškoća gradske uprave su često dobijale dozvolu od cara da prote-

raju Jevreje. U ovoj borbi sa Jevrejima često je primenjivana praksa podizanja optužbe zbog ritualnog ubistva ili drugog krivičnog dela, organizovanja legalnog sudskog procesa, da bi se nekoliko Jevreja kaznilo smrtnom kaznom ili zatvorom, a ostali proterali. Na ovaj način proterani su Jevreji iz Meklenburga, Brandenburga, Nirnberga i Regensburga. Jevreji su se borili za svoja prava i u više prilika slali predstavnike ili zastupnike caru ili suverenim kneževima da pred njima zastupaju njihovu stvar. Najpoznatiji od ovih predstavnika bio je Josel iz Roshajma, koji je imao slobodan pristup u dvor cara Karla V. i čija je intervencija spasla jevrejsko stanovništvo od mnogih surovih progona (1520—1550).

Borba protiv jevrejskog stanovništva dovela je u više velikih gradova do pogroma. Tako je u Frankfurtu na Majni, gde su Jevreji živeli odvojeni u svom getu, jedna grupa zanatlija, pod vođstvom pekara Fetmilha, napala Jevreje, isprebijala ih, opljačkala i isterala iz grada. Do sličnih događaja došlo je i u starom gradu Vormsu. Međutim, car Matija je intervenisao u korist Jevreja, pa je dve godine docnije proteranima bilo dopušteno da se vrate u ruševine svog geta. Fetmilhu i pripadnicima njegove bande odsečene su glave (1616). Jevrejska zajednica u Frankfurtu slavila je otada dan Fetmilhovog pogubljenja (20. adar) kao drugi Purim, nazvan Purim Vincent po Fetmilhovom imenu.

U to vreme prestonica nemačkih careva bila je austrijski grad Beč. U srednjem veku Jevreji su bili proterani iz Beča, ali se tokom XVI veka u njemu postepeno stvarala nova jevrejska zajednica. Carevi su to tolerisali, jer je među Jevrejima bilo više imućnih ljudi koji su mogli biti od koristi za vladu u njenim finansijskim poslovima. Izgleda da su jevrejski finansijeri igrali važnu ulogu na bečkom carskom dvoru za vreme tridesetogodišnjeg rata (1618—1648), ali su kasnije pobožni građani Beča izdejstvovali da njihov ne manje pobožni car Leopold I izda naredbu, kojom su iz glavnog grada proterani svi Jevreji (1670). Bečki Jevreji su pošli na sve strane. Mnogi su krenuli u Berlin (Pruska) i u Prag (Češka) koji je tada pripadao Austriji. Međutim, nekoliko godina docnije, kada je caru ponovo bila potrebna finansijska pomoć, dopustio je povratak izvesnom broju bogatih Jevreja koji su naimenovani za finansijske savetnike carske blagajne. Oni su

poveli svoje porodice i velik broj pomoćnika i slugu, tako da je vremenom u Beču ponovo obnovljena jevrejska opština. Na čelu opštine bile su dve porodice, Openhajmeri i Verthajmeri. Došljaci koji nisu bili dovoljno bogati, samo su uz velike teškoće mogli dobiti dozvolu boravka.

Najveća jevrejska opština u Austriji bila je u Pragu. Praški geto sa petnaest hiljada stanovnika bio je pravi jevrejski grad sa sopstvenom gradskom upravom i raznim ustanovama. Praška opština je u svojim redovima imala čuvene rabine i učenjake, a imala je i ješive i štamparije. I u drugim gradovima Češke je postojao izvestan broj manjih jevrejskih opština. Vlasti su bile zabrinute zbog porasta jevrejskog stanovništva, pa su, da bi ga ograničile, izdale naređenje po kojem se jedino najstariji sin porodice mogao oženiti i osnovati novu porodicu. Drugim muškim članovima jevrejske porodice koji bi prekršili naredbu, pretilo je proterivanje iz zemlje. Neprijateljski stav vlade pokazao se i na drugi način. Tako, na primer, za vreme rata između Austrije i Pruske (1744), kad je pruski kralj Fridrih II osvojio Šlesku oblast i pruska vojska upala u Prag, austrijska policija je osumnjičila praške Jevreje da su na strani Prusa. O ovom je obaveštena carica Marija Terezija, koju je ta vest toliko razjarila, da je naredila da se u roku od dva meseca svi Jevreji proteraju iz Praga i cele Češke. Ova je naredba izazvala paniku u jevrejskoj zajednici; ljudi su bežali iz Praga u sela, a mnogi su proveli zimu pod šatorima na poljima. Stotine porodica su godinama živеле pod ovim uslovima. Najzad je carica, na zauzimanje uticajnih krugova, popustila i odobrila nesrećnicima da se vrate svojim kućama.

Izbeglice iz Beča koje su otišle u Berlin i druge gradove Pruske, naišle su onde na mnogo povoljnije uslove za život. Fridrih Vilhelm, izborni knez (Kurfürst) Brandenburga, odobrio je izvesnom broju bogatih Jevreja da se nastane u Berlinu i tamo razvijaju trgovinu i industriju (1671). Uskoro posle toga jevrejski trgovci koji su se obogatili, počeli su da igraju važnu ulogu u ekonomskom životu zemlje, te su se u Berlinu, za vreme vladavine Fridriha Velikog, „kralja filozofa“ (1740—1786), stvari povoljno razvijale po Jevreje. Fridrih nije voleo Jevreje, pa je čak izdao i naredbu usmerenu na smanjenje njihovog broja, ali je protiv svoje volje do-

prineo njihovom bogaćenju; za vreme mnogih ratova koje je on vodio, a naročito za vreme sedmogodišnjeg rata, Jevreji su učestvovali u organizovanju isporuka za vojsku, pa su se mnogi veoma obogatili. Uspeli su takođe da uspostave prijateljske odnose sa pruskim plemstvom i sa intelektualnim krugovima. Uopšte, Jevreji su u svim zemljama počeli da se prilagođavaju novom kapitalističkom sistemu koji se tada razvijao i koji je doveo do stvaranja srednje klase, buržoazije.

U drugoj polovini XVIII veka u celoj zapadnoj Evropi počeo je da se širi takozvani prosvetiteljski pokret. Njegov cilj je bio oslobođenje ljudske misli od jarma tradicije i pogrešnih verovanja. U Francuskoj su se veliki pisci i filozofi, kao Volter, Monteskije i enciklopedisti, zalagali za slobodu savesti, misli i govora za svakoga. U Nemačkoj su se pojavili pisci koji su, poput Lesinga, tražili jednaka prava za ljude svih verskih ubeđenja i pravdu za progonjene Jevreje. Ovim krugovima je pripadao i Mozes Mendelzon, prijatelj Lesinga i mnogih drugih slobodoumnih nemačkih pisaca. Mendelzon je rođen u Desau-u kao sin siromašnog Jevrejina, čije je zanimanje bilo da prepisuje Toru. Mendelzon je dobio tradicionalno jevrejsko obrazovanje u toku kojeg je izučavao Tanah, Talmud i rabinsku književnost. Filozofska dela Rambama (Majmonidesa) probudila su kod darovitog dečaka nove ideje, pa je otišao u Berlin da studira filozofiju i druge svetovne nauke. Njegova žeđ za naukom bila je neutoljiva i marljivim učenjem postao je dobar filozof i sposoban pisac. Tako je jednom na nemačkom jeziku napisao članak pod naslovom „Filozofski razgovori“ i pokazao ga Lesingu, koji ga je objavio bez piščevog znanja (1755). Ovo je bio prvi Mendelzonov prilog nemačkoj književnosti; docnije je napisao više filozofskih dela, od kojih je najpoznatije ono o besmrtnosti ljudske duše „Fedon“. On se takođe borio za oživljavanje jevrejskog duhovnog života i želeo je da se i njegov narod uključi u opšti evropski napredak. Mendelzon je započeo pokret jevrejske reformacije (kao što je ranije Luter započeo pokret reformacije u Nemačkoj) time, što je preveo Bibliju na nemački. Do njegovog vremena Bibliju su izučavali sa rabinskim komentarima koji nisu uvek davali pravu sliku o sadržaju starih knjiga. Samo su žene čitale Toru na svom govornom jeziku u zbirci „Cena urena“ („Idi napred i vidi“),

u koju su bile ubačene i mnoge priče iz talmudske Agade koja je bila veoma poučna, ali je i odstupala od drevnog teksta. Mendelzon je želeo, s jedne strane, da da veran prevod teksta, a s druge, da navikne nemačke Jevreje na upotrebu nemačkog umesto jidiša kojim su u to vreme govorili. Uz prevod je dao i jasno gramatičko tumačenje hebrejskog teksta, koje je sastavio u saradnji sa nekim svojim jevrejskim učenim prijateljima (Naftali Herc, Vajcel, Šlomo Dubno i drugi). Pri kraju svog života Mendelzon je napisao religiozno-filozofsku raspravu pod naslovom „Jerusalim“, kojom se trudio da dokaže kako jevrejska vera ne zahteva slepo verovanje, već razumevanje, jer se ona zasniva na razumu, a njeni zakoni imaju za cilj da u čoveku razviju duhovna i moralna svojstva i da izgrade ljudsko društvo na bazi pravde i mira. Mendelzonove ideje su oduševile njegove nemačke prijatelje i Lesing je u svojoj drami „Natan Mudri“ dao sliku samog Mendelzona kao tipa mudrog čoveka koji voli svako ljudsko biće bez obzira na narodnost i veru.

U prilagođavanju jevrejskog načina života novoj evropskoj kulturi, Mendelzonovi učenici otišli su čak i dalje. Učitelj je umro 1786. godine, tri godine pre izbijanja francuske revolucije, koja je prouzrokovala ogromne promene u društvenom životu zapadne Evrope. Nova jevrejska generacija pošla je novim putem.

42. GLAVA

FRANCUSKA REVOLUCIJA I PRVA EMANCIPACIJA

Kada je 1789. godine u Parizu izbila revolucija, u Francuskoj je bilo 50.000 Jevreja koji su se nadali slobodi. Od ovih je 40.000 bilo aškenaza koji su živeli u Alzasu i 10.000 sefarada raštrkanih po južnim oblastima zemlje. Čim je Narodna skupština izglasala „Deklaraciju o pravima čoveka“ koja je proglasila jednaka prava za sve ljude, izvestan broj narodnih poslanika podneo je zahtev da se ukinu sva ograničenja za Jevreje i da im se priznaju ista građanska prava kao i ostalom stanovništvu. Čuveni opat Gregoar ovako je uzviknuo za vreme rasprave u Skupštini: „50.000 Francuza će večeras zaspati kao robovi, učinite da se sutra probude kao slobodni građani!“ Ipak, trebalo je da prođe izvesno vreme dok je Narodna skupština donela takvu odluku. Prvi korak je bio priznavanje jednakih prava sefardskim Jevrejima u Bordou, jer njih nije bilo mnogo i već su se počeli asimilovati Francuzima. Pitanje položaja mnogobrojnih Jevreja koji su živeli u Alzasu i Loreni i govorili jidiš, a nisu se asimilovali, bilo je predmet dugih debata u Skupštini, gde su narodni poslanici iz Alzasa bili neprijateljski raspoloženi prema Jevrejima. Tek je u septembru 1791. godine izglasan zakon koji je svim Jevrejima u Francuskoj dao ista prava kao i hrišćanima. To je bila prva emancipacija u Evropi; ona je bar u jednoj zemlji oslobodila Jevreje vekovne podređenosti.

Međutim, ova prva emancipacija nije donela oslobođenje francuskim Jevrejima kao delu jevrejskog, već kao delu francuskog naroda, jer se tada mislilo da će ostalo stanovništvo u vrlo kratkom roku apsorbovati Jevreje, koji će to ostati samo još po veri. Ali ubrzo je postalo očevidno da alzaški

Jevreji, bez obzira na emancipaciju, i dalje smatraju sebe delom jevrejskog naroda i da nemaju nameru da se asimiluju. Stav vlasti se posle toga izmenio. Dok je Napoleon vodio svoje duge ratove u Nemačkoj, primao je iz Alzasa žalbe, kako Jevreji daju novčane zajmove, zaračunavaju suviše visoke kamate i stvaraju nevolje ostalom stanovništvu. Napoleon je poverovao neprijateljima Jevreja i izdao naredbu (1808) kojom je lišio Jevreje njihovih građanskih prava za deset godina „dok ne iščezne razlika između njih i drugih građana“. U isto vreme sazvaio je u Parizu skupštinu predstavnika svih jevrejskih opština (poznatu kao Veliki sanhedrin) i tražio od njih obećanje da se neće smatrati posebnim narodom sa posebnim načinom života i sopstvenim običajima, već da će biti Francuzi jevrejske vere. Ukinuta je organizacija kahała i na mesto nje ustanovljena je konzistorija, koja je bila nadležna za sva verska pitanja i dužna da vodi brigu da se Jevreji pridržavaju državnih zakona.

Francuska revolucija je dovela do pokreta za oslobođenje i u drugim zemljama, naročito u onim koje su bile zavisne od Napoleonove imperije. U Holandiji i Italiji, Jevrejima su priznata građanska prava; u Pruskoj je kralj Fridrih Vilhelm III bio prinuđen da izda naredbu kojom su Jevrejima data prava pruskih građana (1812). I u drugim delovima Nemačke došlo je do emancipacije Jevreja, ali njihova sloboda nije trajala dugo. Posle pada Napoleona te su zemlje, osim Holandije, ukinule prava koja su bila priznata Jevrejima pod pritiskom Francuske i ponovo uvele ranija ograničenja. Započeo je period političke reakcije (1815—1848).

Tako se položaj Jevreja u zapadnoj Evropi, izuzev u Holandiji i Francuskoj, nije formalno izmenio. Međutim, unutrašnje promene bile su ogromne; mlada generacija je počela da se prilagođava novoj kulturi i načinu života evropskih naroda. Napuštanje izolacije i približavanje hrišćanskoj okolini bilo je u izvesnoj meri korisno za jevrejsko stanovništvo, ali su često mnogi pojedinci u tome prelazili meru, naročito oni koji su mislili da je za evropeizaciju i sticanje građanskih prava potrebno da se u potpunosti prekine sa jevrejstvom. Mnogi visoko obrazovani muškarci i žene, koji su bili u prijateljskim odnosima sa hrišćanima, su se pokrstili, jer su verovali (kao što je to rekao slavni pesnik Hajne) da krštenica

predstavlja ulaznicu u evropsko društvo. U prethodnoj generaciji Mendelzon je bio dobar prijatelj Lesinga i drugih najvećih nemačkih pisaca, pa je ipak ostao veran sin jevrejskog naroda; ali njegova deca i mnogi njegovi jevrejski prijatelji odrekli su se jevrejstva. Među stalnim gostima berlinskih „salona“ visokog društva, gde su se sastajali jevrejski i nejevrejski intelektualci, počeo je veliki pokret za menjanje vere. Mendelzonove kćeri su bile prve koje su primile hrišćansku veru i jedna od njih, Doroteja, udala se za čuvenog nemačkog pesnika Fridriha Šlegela. Mendelzonov sin Avram pokrstio je svu svoju decu od kojih je Feliks Mendelzon-Bartoldi kasnije postao čuveni kompozitor. „Kraljica berlinskih salona“, lepa Henrijeta Herc, pokrstila se čim joj je majka umrla. Ova epidemija pokršćavanja širila se i među manje obrazovanim slojevima društva, pa su i mnogi iz unutrašnjosti dolazili u Berlin da se pokrste. Najbolji predstavnici savremene nemačke književnosti, sjajni publicist i prvak pokreta za oslobođenje u Nemačkoj, Ludvig Berne (koji je rođen 1786. i čije je jevrejsko ime bilo Baruh) i veliki pesnik Hajnrih Hajne (rođen 1799) prešli su u hrišćanstvo u ranoj mladosti. Kasnije je Hajne požalio što je to učinio i često je davao izraza tome svom žaljenju. Osnivač naučnog socijalizma Karl Marks (rođen 1818) pokršćen je još kao dečak, zajedno sa svojim ocem koji je pripadao jednoj čuvenoj rabinskoj porodici.

Nije potrebno naglasiti da je ovaj pokret „bežanja od jevrejstva“ zahvatio samo srazmerno mali deo jevrejskog stanovništva u Nemačkoj. Zdravo jezgro ostalo je verno svom narodu, iako su starešine bile sklone reformi. Jevrejska reformacija, kao i nemačka reformacija ranijih godina, počela je sa verom i prve promene su se odnosile na spoljni izgled sinagoge i na forme bogoslužjenja. U Berlinu, Hamburgu, Kaselu i drugim velikim gradovima podignuti su lepi „hramovi“ u kojima je uvedeno horsko pevanje molitava i psalama. U mnogim mestima služba božja je vršena uz zvuke orgulja. Neke molitve su čitane na nemačkom, pa su i propovedi držane na tom jeziku. Svrha uvođenja ovih novina bila je da se privuče mladi naraštaj na službu koja u starim bogomoljama nije bila nimalo privlačna. Kako je vreme prolazilo, sa reformama se išlo sve dalje. Postavilo se pitanje da li se od novih naraštaja može tražiti da se pridržavaju svih pro-

pisa i običaja koji su se nagomilali tokom vekova u Talmudu i rabinskoj književnosti, običaja koji su Jevrejima propisivali ponašanje za svaki pojedini trenutak u životu. Rabini, stekavši moderno obrazovanje, težili su da ukinu zastarele ceremonije koje su im izgledale suviše i poklanjali su više pažnje moralnoj sadržini judaizma, kao što su to propovedali proroci. Četrdesetih godina XIX veka vodi reformističkog pokreta, rabin Abraham Gajger iz Breslave, Ludvig Filipson (urednik lista „Allgemeine Zeitung des Judentums“) i neki drugi održali su konferencije u Braunšvajgu, Frankfurtu i Breslavi. Posle dužih diskusija izglasane su rezolucije u duhu odluka pariskog Sanhedrina, to jest: da se jevrejski zakon mora prilagoditi zakonu zemlje u kojoj Jevreji žive, da se hebrejski jezik molitvenika može zameniti nemačkim jezikom, da iz rituala treba da budu odstranjene sve molitve koje pozivaju na povratak jevrejskog naroda u Palestinu, da teške propise održavanja subote treba ublažiti i tako dalje. Ortodokсни rabini su odlučno ustali protiv ovog pokreta i jedan od njih, rabin Samson Rafael Hirš, obrazovao je „ortodokсну stranku“ sa sedištem u Frankfurtu, koja je vodila oštru borbu sa reformističkom strankom.

Jevrejska književnost u Nemačkoj išla je ukorak sa vremenom. Mendelzonovi sledbenici su činili pokušaje da stvore naprednu, svetovnu jevrejsku književnost na hebrejskom jeziku: oni su sa izvesnim prekidima, od 1784. do 1811., izdavali časopis „Hameasef“ („Sabirač“). Taj je časopis sadržavao članke o verskim i filozofskim problemima, pesme, drame i istorijske eseje. Međutim, hebrejski se održao samo u staroj generaciji. Mladi naraštaj, koji je stekao obrazovanje u javnim školama, nije više znao hebrejski, a nije razumevao ni jidiš, pa se tako postepeno razvila jevrejska književnost na nemačkom jeziku („Šulamit“, kasnije nedeljni list „Allgemeine Zeitung des Judentums“ itd.). Povećalo se interesovanje za jevrejsku nauku, naročito za izučavanje jevrejske prošlosti. Markus Jost iz Frankfurta objavio je „Opštu istoriju Izraelićana“ u devet tomova (1820—1829). (Prema običaju toga vremena, Jost je umesto naziva „Jevrejini“ upotrebljavao naziv „Izraelićanin“, jer je naziv „Jevrejini“ upotrebljavan od hrišćana u pogrđnom smislu.) Lipman Cunc se posvetio izučavanju jevrejske književnosti i bio je prvi koji je objasnio

istorijski razvoj midraša, molitava, pijutim, selihot i drugih književnih i verskih dela iz srednjeg veka. Njegova najveća dela objavljena su između 1832. i 1865. Samo u jednoj austrijskoj provinciji, u Galiciji, Jevreji nisu zaboravili hebrejski i tamo su mnogi jevrejski istoričari pisali svoja dela na hebrejskom jeziku. Nahman Krohmal (umro 1840) je na starohebrejskom jeziku napisao svoju knjigu „More Nevuhej Hazeman“ (Vodič zalutalih našeg vremena) — filozofsku studiju o jevrejskom duhovnom razvoju, dok je drugi pisac, Šlomo Jehuda Rapaport, objavio niz radova o razdoblju gaona u svom dnevniku „Bikurej Haitim“.

43. GLAVA

BORBA ZA GRAĐANSKA PRAVA I DRUGA EMANCIPACIJA

Uskoro pošto su vlade Nemačke i Austrije oduzele jevrejskom stanovništvu ono malo građanskih prava koja su mu bila data za vreme Napoleona, jevrejska inteligencija ovih zemalja započela je novu borbu za jednaka prava i za emancipaciju. Vođ ove borbe bio je Gabriel Riser, advokat iz Hamburga, koji je postao zaštitnik svojih jednovernika, „nemačkih građana izraelitske vere“, kako su Riser, Filipson i drugi javni radnici u Nemačkoj nazivali svoju jevrejsku braću, da bi time porekli postojanje Jevreja kao posebnog naroda. Riser, sjajan novinar i govornik, neumorno je isticao kako nemačka vlada treba da Jevrejima prizna građanska prava, pošto oni nemaju sopstvenu zemlju, pa prema tome i ne sačinjavaju poseban narod; oni su, po Riseru, samo grupa građana koja se od ostalih razlikuje samo po veri, a i ta vera treba da bude reformisana.

Svi su ti argumenti ostali bez dejstva sve dok martovska revolucija 1848. godine nije potresla stari režim u Nemačkoj. Među revolucionarima koje su pruski vojnici ubili na ulicama Berlina bilo je i nekoliko Jevreja. I sam Riser je postao jedan od vođa pokreta za oslobođenje i bio izabran za potpredsednika prvog nemačkog parlamenta koji se sastao u Frankfurtu. Na zasedanjima ovog parlamenta Riser je podigao svoj glas u korist emancipacije Jevreja i u velikoj meri treba pripisati njegovim nastojanjima što su ustavi Pruske i drugih nemačkih zemalja usvojili osnovno načelo kojim se svim građanima, bez obzira na veru, priznaju jednaka građanska prava. No, ovo načelo nije odmah primenjivano u praksi. U početku, vlade nisu uvažavale ustavno načelo o jednakim pravima za

sve građane. Za Jevreje nisu postojala ograničenja u pogledu prava boravka po celoj zemlji ili u pogledu prava da se bave trgovinom i industrijom, ali još uvek nisu imali pristupa u državnu službu. Tek mnogo kasnije (1869—1871), posle ujedinjenja mnogobrojnih nemačkih država u Nemačku carevinu, novi ustav je svim građanima priznao jednakost u pravima koja se postepeno i ostvarivala; pola miliona Jevreja postali su punopravni građani zahvaljujući ovoj drugoj emancipaciji.

Revolucija od 1848. godine donela je i u Austriji proglašenje ravnopravnosti, ali samo na papiru. Vlada se nije mogla odlučiti da odjednom omogući emancipaciju milionu i po Jevreja gusto naseljenih u Češkoj, Galiciji i Mađarskoj, gde su dotad bili smatrani strancima. Kada su car Franja Josip I i njegova vlada prebrodili udarac revolucije, Jevreji su ponovo lišeni najosnovnijih građanskih prava; nije im bilo dopušteno da se iz jedne oblasti presele u drugu, a oni koji nisu mogli da plaćaju visoke takse bili su prisiljeni da napuste Beč. Međutim, kada je kasnije reakcionarna vlada pretrpela poraz u ratu sa Pruskom i Italijom, ponovo je uspostavljen liberalni ustav. U novom ustavu Austro-Ugarske iz 1867. godine potvrđeno je načelo da su svi građani pred zakonom jednaki; ukinuta su ograničenja u pogledu prava na boravak, na posedovanje zemlje i na izbor slobodnih profesija. Na hiljade je jevrejske dece nagnulo u škole i na univerzitete u želji da postanu inženjeri, advokati i lekari. Jevreji su birani u austrijski parlament (Reichsrat) i zemaljske skupštine Galicije i Mađarske. Mladi naraštaj se brzo asimilovao matičnom stanovništvu: Nemcima (u užoj Austriji), Mađarima (u Mađarskoj) i Poljacima (u Galiciji). Međutim, ortodoksni Jevreji sa svojim hasidima i rabinima u Galiciji, i velikim akademijama i rabinima u Mađarskoj, ostali su i dalje čvrsti u svojoj pobožnosti.

U Nemačkoj je ulaženje Jevreja u hrišćansko društvo i nemački kulturni život bilo još izrazitije. Mešoviti brakovi postali su česta pojava, a u slobodnim profesijama jevrejski lekari, advokati, inženjeri, pisci, profesori i novinari igrali su sve veću ulogu. Mnogi su se proslavili, kao Bertold Auerbah u književnosti, Ferdinand Lasal i Karl Marks u socijalističkom pokretu, Eduard Lasker u politici, i čitava plejada istra-

živača u raznim granama nauke. Na polju jevrejske nauke došlo je takođe do značajnog razvoja. Veliki istoričar Hajnrih Hirš-Grec napisao je u jedanaest tomova svoju monumentalnu istoriju jevrejskog naroda (1853—1876). Grec je ponovo oživeo jevrejsku prošlost od tri hiljade godina, izneo duhovnu snagu naroda u razdobljima progona i izazvao za nju divljenje svih onih koji su čitali ovo njegovo delo. U mnogome treba pripisati uticaju Greca što je jevrejski nacionalist Mozes Hes napisao svoje uzbudljivo delo o problemima sa kojima se suočava jevrejski narod. On je digao glas protiv asimilacije, pokreta koji je poricao i samo postojanje jevrejskog naroda, i u svojoj knjizi „Rim i Jerusalem“ zahtevao da se uz pomoć jevrejskih dobrotvora izvede jevrejska kolonizacija u Erec Jisraelu i ponovo uspostavi Palestina kao jevrejski zavičaj. On se sa pravom može smatrati prvim čovekom koji je iz sredine gde je asimilacija bila u jeku, našao put ka jevrejskom nacionalizmu i cionizmu.

U ovom periodu druge emancipacije, Jevrejima su priznata građanska prava i u drugim zemljama zapadne Evrope. U Italiji, gde je ranije besneo papski režim, revolucija 1848. godine unela je bolju atmosferu u jevrejski geto. Posle duge i teške borbe za oslobođenje, mnogobrojne italijanske kraljevine ujedinile su se u jednu državu. Vojska Viktora Emanuela II osvojila je Rim koji je dotada pripadao papi i proglasila ga prestonicom ujedinjene italijanske kraljevine (1870). Stanovnici geta, koji su stotinama godina bili u njemu prisilno izolovani, izašli su iz svog zatvora i nastanili se po raznim krajevima grada. Sâm papa povukao se sa svojim kaluđerima i sveštenicima u jedan kutak Rima (Vatikan).

U Engleskoj je do emancipacije Jevreja došlo na drugi način. Bankari i bogati trgovci Londona i mnogih drugih gradova već su dugo imali gotovo sva građanska prava: bilo im je dopušteno da se ma gde nastane i bave svojim poslovima. Međutim, nisu imali politička prava: nisu mogli postati narodni poslanici, poslanici gradskih skupština i advokati, niti su mogli biti sudije ili državni činovnici, jer je zakon zahtevao da svaki narodni poslanik ili državni činovnik prilikom preuzimanja dužnosti položi zakletvu rečima: „Kunem se čašću hrišćanina“. Očevidno, nijedan Jevrejin nije mogao da po-

loži takvu zakletvu. Dugo se u parlamentu raspravljalo o tome da li bi Jevreji mogli biti oslobođeni obaveze polaganja zakletve čija je sadržina protivna njihovoj verskoj savesti. Konzervativni elementi u parlamentu protivili su se tome da se u pogledu Jevreja učini izuzetak. Više puta je londonski Siti izabrao za svog poslanika nekog člana porodice Ročild, ali zbog ove zakletve oni nisu mogli da zauzmu svoje mesto u parlamentu. Gotovo trideset godina je trajala borba za pravo Jevreja da budu narodni poslanici, dok nije najzad godine 1858. izmenjen stari zakon o polaganju zakletve koji je sadržavao spomenutu klauzulu i engleskim Jevrejima omogućeno da postanu narodni poslanici u Donjem domu. Otad su se mnogi Jevreji proslavili svojom službom engleskoj državi kao sudije i visoki upravni činovnici, a često su građani Londona birali Jevreje za svoje gradonačelnike. Benjamin Dizraeli (Lord Bikonsfild), koji je pokršten u ranom detinjstvu, bio je jedno vreme predsednik engleske vlade i uživao poverenje i prijateljstvo kraljice Viktorije. Iako je pripadao konzervativnoj stranci, bio je ponosan na svoje jevrejsko poreklo i učinio je velike usluge jevrejskom stanovništvu mnogih zemalja. Bio je i darovit pisac i u nekim svojim istorijskim romanima („David Alroj“, „Tankred“) uzeo je jevrejske ličnosti za svoje junake. Jedan od pripadnika anglo-jevrejske zajednice koji se proslavio u ovom periodu, bio je ser Mozes Montefiore, koji je mnoge godine svog života posvetio pomaganju Jevreja u zemljama istočne Evrope i Bliskog istoka.

U Francuskoj, gde je emancipacija već poodavno bila ostvarena, Jevreji su već sredinom XIX veka mogli da rade i na oslobođenju svoje braće u drugim zemljama. Vođ francuskih Jevreja i glava jevrejske konzistorije u Parizu bio je Adolf Kremije (Cremieux) koji je dvaput zauzimao položaj ministra pravde u francuskoj vladi (1848—1870). On se često koristio svojim uticajem da bi pomogao Jevrejima i drugim zemljama. Godine 1860. Kremije i neki njegovi prijatelji osnovali su u Francuskoj Opštu jevrejsku alijansu (Alliance Israelite Universelle*), čiji je program bio da pomaže Jevrejima u postizanju jednakih građanskih prava u onim zemljama u kojima ih još nisu imali i da im pruži zaštitu od proganjanja u onim zemljama u kojima su bili ugroženi.

*) U kasnijem tekstu samo Alijansa (prim. red.).

Gotovo u samom početku svog postojanja Alijansa je intervenisala u korist jevrejskog stanovništva u tada novopostavljenoj državi Rumuniji, koja je bila stvorena iz dve turske oblasti, Moldavije i Vlaške (1859). U ovim pokrajinama jevrejsko stanovništvo — pretežno iseljenici iz Ukrajine — je bilo gusto naseljeno, živelo u gradovima i selima, trgovalo sa seljacima i uzimalo u zakup zemlju bogatih zemljoposjednika. I ovde, kao i u susednoj Rusiji, Jevrejima su bila uskraćena građanska prava i vlasti su ih zlostavljale. Kada su pokrajine ujedinjene u novu kraljevinu, postavljalo se pitanje unošenja načela jednakosti u pravima za Jevreje u novi ustav. Novi kralj Karlo Hoencolern kolebao se između dve struje: jedne koja je bila naklonjena Jevrejima i druge koja je prema njima bila neprijateljski raspoložena. Na sam dan kada se u rumunskom parlamentu raspravljalo jevrejsko pitanje, došlo je do pogroma na ulicama Bukurešta. Jevreji su bili premlaćeni, a nova sinagoga je bila porušena (1866). Do sličnog pogroma došlo je i u Jašiju, gde su Jevreji bili najgušće nastanjeni. Kremije je u to vreme upravo bio u Bukureštu i zahvaljujući njegovom uticaju pogromi su obustavljeni. Ali Jevrejima nisu priznata građanska prava i nad njima je i dalje vršeno nasilje. Kasnije je došlo do još nekoliko pogroma (1870—1873). Alijansa je intervenisala, a Francuska i druge zemlje preduzele su i diplomatske korake u interesu Jevreja. Rumunska vlada nije mogla da ignoriše ove korake i obećala je da će zaštititi Jevreje. Međutim, neprijateljstvo prema Jevrejima nikad nije prestalo i rumunska vlada se uvek ugledala na svog istočnog suseda, Rusku carevinu, čiju je antijevrejsku politiku oponašala.

44. GLAVA

VELIKI JEVREJSKI CENTAR U RUSIJI

Dok je u većini zemalja zapadne Evrope politička revolucija donela sa sobom i emancipaciju Jevreja, Rusija je u rešavanju jevrejskog pitanja išla svojim putem. Velika carevina, koja četiri stotine godina nije Jevrejima dopuštala da se nasele unutar njenih granica, dobila je krajem XVIII i početkom XIX veka poljske oblasti sa preko milion jevrejskih stanovnika. Ova činjenica stvorila je nov problem za vladu, koja nije znala kako da reši pitanje ovog velikog broja ljudi koji su pripadali potpuno stranom narodu. U Rusiji, zemlji carskog despotizma i miliona seljaka kmetova, nije bilo građanskih sloboda. Vlada Katarine II, koja je od Poljske uzela oblasti sa znatnim jevrejskim stanovništvom (Bela Rusija, Litvanija, Ukrajina), postavila je barijeru između ovih pokrajina i uže Rusije da bi sprečila prodiranje novih jevrejskih podanika ka Moskvi, Petrogradu i drugim „čisto ruskim“ gradovima. Jevrejima je bilo dopušteno da žive i trguju u gradovima koji su ranije pripadali Poljskoj, ali im je boravak u gradovima uže Rusije bio zabranjen. Tako je bila stvorena „zona stanovanja“ za Jevreje (1772—1795).

Prvih godina vladavine cara Aleksandra I, kada su se u krugovima ruske vlade pojavile liberalne tendencije, učinjen je pokušaj da se ublaži položaj jevrejskih masa. Godine 1804. proglašen je „Jevrejski statut“, prema kojem su Jevreji u Rusiji bili podeljeni u tri kategorije: 1) zemljoradnici, 2) zanatlije ili proizvođači i 3) trgovci ili mali građani. U to vreme među Jevrejima nije bilo zemljoradnika i jedan je od ciljeva vlade bio da stvori klasu jevrejskih seljaka. Vlada je obećala da će im dati zemlju u južnoj Rusiji i pomoći im da onde

osnuju zemljoradničke privredne naseobine. U isto vreme vlada je zabranila Jevrejima toćenje alkoholnih pića po selima i objavila da će Jevreji seoski trgovci i krčmarji biti posle izvesnog broja godina prebačeni u gradove. Jevrejski statut je takođe propisao da Jevreji treba da pohađaju ruske škole i uče ruski jezik. Više hiljada Jevreja je odgovorilo na poziv vlade i uspostavljene su jevrejske naseobine u stepama južne Rusije, u oblastima Hersona i Jekaterinoslava (1808—1810). Međutim, naseljenici su mnogo trpeli zbog nedostatka snabdevanja u pustim stepama, često bez vode i stana, pa je usled toga popustilo oduševljenje Jevreja za stvaranje ovih naseobina, i većina ih je ostala tamo gde je i bila, nastavljajući da se bavi sitnom trgovinom u gradovima i selima. Vlada je i dalje uporno radila na isterivanju jevrejskih trgovaca iz sela, tako da su gradovi ubrzo bili prenaseljeni Jevrejima bez egzistencije. Bilo bi došlo do velike katastrofe da vlada, saznavši za Napoleonovo nadiranje u Rusiju (1812), nije privremeno obustavila izgone.

Jevreji nisu udovoljili naredbi vlade da svoju decu šalju u ruske škole. Oni nisu imali ništa zajedničkog sa ruskim narodom, niti su cenili vrednost svetovnog obrazovanja; smatrali su da su za njih dovoljne verske škole. Uprkos razmimoilaženju u svim drugim pogledima, hasidi i njihovi protivnici (mitnagdim) bili su jedinstveni u svom suprotstavljanju „prosvećenosti“ (haskala) koja je upravo počela da prodiere u Rusiju iz berlinskih jevrejskih krugova.

Aleksandrov naslednik, car Nikola I, rešio je da Jevreje prisili na prihvatanje ruske kulture i ruskog načina života. Jedna od preduzetih mera je bila dužnost služenja u ruskoj vojsci, čega su Jevreji dotad bili oslobođeni uz plaćanje posebne takse. Ukazom od 1827. godine Nikola I je naredio da se izvestan broj mladih Jevreja primi u vojnu službu na 25 godina. Kada nije bilo dovoljno mladića, uzimani su i dečaci od dvanaest godina, a i mladi, i raspoređivani u naročite bataljone gde su dobijali odgovarajuću obuku, kako bi kasnije, kada poodrastu, bili sposobni za vojnu službu. Ova je naredba zastrašila jevrejsko stanovništvo naročito zbog toga, što je sprovedena na veoma svirep i nemilosrdan način. Jevrejski mladići, koji su po tadašnjim običajima već bili oženjeni i imali dece, bežali su u šume ili udaljene gradove da bi izbegli

regrutaciji i onima čija je dužnost bila da gone ove nesrećne regrute. Oni koje bi uhvatili okivani su kao zločinci i slati u naročite „kaznene bataljone“. Sasvim mladi dečaci iz siromašnih porodica bivali su otrgnuti od svojih roditelja i odvođeni u daleke ruske gubernije gde nije bilo Jevreja. Tamo su ih pripremali ne toliko za vojnu službu, koliko za primanje hrišćanske vere. Zlostavljani su i mučeni dok ne bi pristali da budu pokršteni. Posle toga su predavani ruskim porodicama na dalje vaspitanje, a zauvek im je bilo zabranjeno da se vrate roditeljima. U tužbalicama tog vremena opevani su ti događaji:

Oče milostivi, koji vladaš nebesima,
 Oče svih siročića!
 Naši su jaganjci oterani u škole, gde
 ih pokrivaju tuđim ruhom...
 Plačimo, neka car Nikola čuje
 naše vapaje!

Godine su prolazile, a carska se vlada uverila da se ni nasilnim regrutovanjem ne mogu privesti hrišćanstvu svi Jevreji. Tada je upotrebljeno drugo sredstvo: škole. Ministar prosvete, knez Uvarov, znao je da se u Nemačkoj i drugim zapadnoevropskim zemljama jevrejska inteligencija asimiluje i da se mnogi pokrštavaju. Predložio je caru da se otvore ruske škole za jevrejsku decu, kako bi se ova odvratila od svojih verskih škola. Otvoren je izvestan broj državnih škola namenjenih Jevrejima, kao i dve rašinske škole, u Vilni i Žitomiru, da bi se u njima pripremali nastavnici i „zvanični rabini“, budući državni funkcioneri u jevrejskim opštinama (1844). Zaplašeni merama pokrštavanja koje je želeo car Nikola, Jevreji su isprva oklevali da šalju svoju decu u te škole, ali pokret „haskala“, koji je ponovo osvojio zemlju, učinio je kraj ovim oklevanjima. Tom pokretu treba pripisati što su mnogi Jevreji shvatili da vaspitanje koje se dobija u verskim školama (hadanim i ješivot) nije dovoljno u savremenom svetu i da su jevrejskoj deci potrebne moderne škole.

Tvorac haskale u Rusiji bio je Jichak Ber Levinson iz Kremeneca u Voliniji. U svojoj knjizi „Teuda Bejjsrael“ (1828) istakao je velike nedostatke starog načina prosvetavanja i zahtevao da Jevreji pored Tore i Talmuda uče i opšte predmete

i strane jezike, a naročito državni jezik (ruski). Hasidi Volinije proglasili su Levinsona jeretikom, ali je on smelo nastavio sa širenjem svojih ideja. Podržavao ga je izvestan broj pisaca, čiji je cilj bio stvaranje nove jevrejske književnosti u kojoj čisti biblijski hebrejski jezik treba da zauzme mesto izopačenog rabinskog stila, a da pri tom ima i novu, svetovnu sadržinu. Pesnik Abraham Ber Lebenson u svojim „Hebrejskim pesmama“ još jednom je prigrlio pravi klasični jezik (1842), a njegov sin Miha-Josef, koji je umro vrlo mlad (1852), bio je najveći lirski pesnik preporođene hebrejske književnosti tog vremena. Abraham Mapu iz Kovna napisao je u čistom stilu proroka Isaje više istorijskih romana, koje je čitalačka publika primila sa oduševljenjem. Pisci Mordehaj Aron Gincburg i Kalman Šulman, obojica iz Vilne, preveli su veći broj svetovnih knjiga sa nemačkog na hebrejski. Oni pripadnici mladog naraštaja koji su znali hebrejski, uvedeni su na taj način u savremeni svet što ih je okružavao, te je pripremljeno tlo za dalji razvoj u pravcu savremenosti.

Posle smrti Nikole I Rusija je ušla u period reformi. Novi car, Aleksandar II, ukinuo je kmetstvo (1861) i unutrašnju upravu države u izvesnoj meri reformisao po zapadnoevropskom uzoru. Strogi i okrutni zakoni protiv Jevreja su ukinuti. Obustavljeno je regrutovanje dečaka. Izvesnim kategorijama trgovaca odobreno je da se nastane i da trguju u Moskvi, Petrogradu i drugim gradovima u unutrašnjosti Rusije, koji su dotada bili zatvoreni za mase iz „zone rezervisane za Jevreje“. Iste privilegije bile su date i lekarima, advokatima, inženjerima i, uglavnom, svim onim Jevrejima koji su svoje studije završili na nekom ruskom univerzitetu. Kasnije je isto pravo priznato i nekim kategorijama zanatlija. Uticaj ovih mera na novi naraštaj bio je znatan. Velik broj mladih ljudi nastojao je da što je moguće brže stekne evropsku kulturu, kako bi mogao da se otrgne iz „zone stanovanja“ i sitne trgovine kojom se tamo morao baviti i da se, kao i ruski intelektualci, posveti slobodnim profesijama. Hiljade su pohađale gimnazije i univerzitete i u mnogim je porodicama, u kojima se dotad moglo čuti samo jidiš, ruski postao govorni jezik. Pored nove hebrejske književnosti ruska književnost je zauzela počasno mesto. 1860. godine pokrenuta su tri jevrejska nedeljna lista, jedan na ruskom („Rasviet“) i dva

na hebrejskom („Hamelic“ u Odesi i „Hakarmel“ u Vilni). U Petrogradu su vodeći članovi zajednice organizovali društvo sa zadatkom da primenom ruskog i hebrejskog jezika širi prosvetćenost među Jevrejima. Kod jevrejskih intelektualaca brzo se širio pokret rusifikacije, pa je proces asimilacije, koji je tada već zahvatio znatan deo Jevreja zapadne Evrope, prevladao i u imućnijim slojevima ruskog jevrejskog društva.

Najvažnija književna dela tog vremena prožimao je novi duh slobode. Tako je Jehuda Lejb Gordon u svojim pesmama, objavljenim 1868. godine, pozvao Jevreje da se oslobode starih uskogrudih ideja rabinizma, a u svojoj prozi ismevao je haside što veruju u moć rabina čudotvoraca. Jedan drugi pisac, Liliblum, tražio je verske reforme i opisao šta je sve u svojoj mladosti morao pretrpeti zbog fanatičnih rabina. Perek Smolenskin izdavao je od 1869. do 1881. u Beču mesečni časopis na hebrejskom „Hašahar“, namenjen pristalicama haskale, u kome su se on i njegovi saradnici zalagali za evropsku kulturu, za borbu protiv klerikalizma. Iako je bio vatren pobornik prihvatanja evropske kulture, Smolenskin se u isto vreme protivio ekstremnim oblicima asimilacije. S druge strane, bilo je i pisaca koji su predstavljali asimilantske tendencije među Jevrejima. Najvažniji među njima bili su Lejb Levanda („Teška vremena“, 1872) i Gregor Bogrov („Uspomene jednog Jevrejina“, 1873).

Čak su se i u siromašnoj jidiš-književnosti počeli primećivati znaci novog strujanja. Najpre je bilo samo nekoliko pisaca, maskila, koji su svoje pripovetke i drame pisali na jidišu. Najistaknutiji među njima bili su Ajsik Mejir Dik iz Vilne i Israel Aksenfild iz Odeze. Kasnije su izdavači hebrejskog „Hamelica“ odlučili da objavljuju nedeljni dodatak na jidišu pod nazivom „Kol Mevajer“, koji je bio maskilističko-progresivan i izlazio od 1852. do 1871. U to su vreme počela da izlaze zapažena dela jevrejskog pisca Šalom-Jakoba Abromovića, koji se kasnije proslavio kao Mendele Moher Sforim. U svojoj satiričnoj drami „Taksa“ i alegoričnoj pripovetki „Kobila“ on opisuje silnike koji u jevrejskim opštinama nameću svoju volju zaglupljenoj masi. Mendele Moher Sforim je bio osnivač nove književnosti na ovom živom narodnom narečju, koje je ranije smatrano žargonom, a kasnije se razvilo do pravog modernog jezika — jidiša.

45. GLAVA

ANTISEMITIZAM U ZAPADNOJ EVROPI I POGROMI U RUSIJI (1881—1903)

Prošao je ceo vek od francuske revolucije koja je proklamovala velike principe: slobodu, jednakost, bratstvo; moglo se verovati da je jevrejska emancipacija u zapadnoj Evropi svršena stvar i da će ubrzo biti ostvarena i u Rusiji i drugim zemljama istočne Evrope. Međutim, događaji su pokazali da to verovanje nije bilo osnovano: ponovo se probudila stara mržnja prema Jevrejima, verovatno baš zbog toga što je emancipacija bila u toku, ali u novom obliku. Široke krugove hrišćanskog stanovništva uznemiravalo je to što su prezrenim i omrznutim Jevrejima postepeno otvarana vrata u hrišćansko društvo. Oni su govorili: „Jevreji se slobodom koriste za bogaćenje, za organizovanje velikih poslovnih preduzeća, za otvaranje banaka, a sada još žele i da postanu javni službenici, lekari, advokati, inženjeri, pisci i novinari i da steknu položaje koje bi hrišćani mogli da zauzmu; u novinarstvu su stekli dominantan položaj, pa su u mogućnosti da preko svojih liberalnih i radikalnih listova vrše podriivački uticaj na hrišćanske čitaoce; obrazovani Jevreji žele da se asimiluju ostalom stanovništvu; po svojoj spoljašnosti Jevrejin je Nemač, Francuz, Rus, ali nam je uprkos svemu tome stran, i to ne samo po veri, već i po svom karakteru, svojoj azijsko-semitskoj rasi, i mi nikada nećemo moći da sa njim zajedno živimo.“ Tako je oko 1880. godine u Nemačkoj nikao novi oblik mržnje prema Jevrejima: antisemitizam.

Prvi vođi antisemitizma bili su novinar Mar, kapelan i propovednik carskog dvora u Berlinu Šteker, pruski istoričar

Trajčke i slepi filozof Diring. Oni su stvorili Antisemitsku ligu, pa su na javnim skupovima u Berlinu, kako oni sami tako i njihovi sledbenici, držali vatrene govore o „jevrejskoj opasnosti“. Liga je skupljala potpise za peticiju kancelaru knezu Bizmarku, kojom se tražilo da se stranim Jevrejima ne dozvoli naseljavanje u Nemačkoj, da Jevrejima ne budu pristupačne javne službe, a naročito položaji učitelja i profesora u školama i na univerzitetima. Liberalni narodni poslanici su u svojim govorima u parlamentu protestovali protiv peticije, a izvestan broj istaknutih profesora u Nemačkoj izdao je manifest (1880), kojim su se suprotstavili antisemitskom pokretu. Bizmark nije javno odgovorio na peticiju, ali ju je vlada, po njegovom naređenju, nenametljivo sprovodila u život: retko se događalo da je neki Jevrejin dobio položaj u državnoj službi ili da je neki naučnik, kako god poznat bio, postao profesor na univerzitetu, a Jevrejima iz Rusije i Poljske nije bilo dopušteno da se nastane u Nemačkoj. Antisemitski pokret postajao je sve žešći; narodni poslanici koji su bili neprijateljski raspoloženi prema Jevrejima, često su u parlamentu držali govore kojima su ih ponižavali. Konačno, u „prosvetenoj“ Nemačkoj bila je obnovljena srednjovekovna kleveta o „ritualnom ubistvu“. Ova je kleveta dovela do više skandaloznih procesa (u Ksantenu 1892, u Konicu 1900). Jevreji su ponovo bili obeshrabreni.

U Austriji je stanje bilo još gore. Antisemitizam se širio u svim oblastima carevine, u Austriji, Mađarskoj i Galiciji. Jedan Austrijanac, katolički profesor Reling, objavio je knjigu pod naslovom „Talmudski Jevrejin“ u kojoj je dokazivao da se u Talmudu govori da Jevreji treba da mrze hrišćane i da im naškode kad god im se za to ukaže prilika. Jevrejski narodni poslanik u parlamentu, dr Josip Bloh, podneo je sudu tužbu zbog klevete i dokazao da profesor Reling ništa ne zna o Talmudu i da je upotrebio lažne navode da bi „dokazao“ svoje tvrdnje (1882). Ovo, međutim, nije mnogo pomoglo; antisemiti su u Mađarskoj pokrenuli proces zbog „ritualnog ubistva“ koji je privukao pažnju celog sveta. U Tisa-Eslaru je nestala neka devojka, pa je pronet glas da su je Jevreji ubili, a njenu krv da su upotrebili za pravljenje ritualnog

hleba za Pesah. Nagovorili su jevrejskog dečaka, sina nekog šoheta, da potvrdi pred sudom da je video kroz ključaonicu sinagoge, kako su njegov otac i još neki Jevreji ubili devojkicu. Uzbuđenje u Mađarskoj bilo je tako veliko, da je u više gradova došlo do pogroma. Mađarska vlada je preduzela mere da zaustavi antijevrejske izgrede, a posle duže rasprave sud je našao da optužbe protiv Jevreja nemaju osnova, i oni su oslobođeni (1884). U Mađarskoj se situacija poboljšala, ali u Beču, glavnom gradu Austrije, antisemiti su toliko ojačali, da su uzeli u svoje ruke svu vlast u gradskoj upravi i za gradonačelnika izabrali Luegera, ogorčenog antisemitu, od koga su Jevreji mnogo patili (1896).

Za izvesno vreme i Francuska je bila zaglibila u antisemitsko blato. Novinar Drimon, koji je objavio svoju klevetničku knjigu pod naslovom „Jevrejska Francuska“ (1886), vršio je ogorčenu protivjevrejsku propagandu; ova je imala naročitog uspeha u nekim reakcionarnim vojnim krugovima koji su očekivali da će doći do rata sa Nemačkom. Vojna obaveštajna služba je u više mahova tvrdila da su iz arhive nestajali važni vojni dokumenti i predavani nemačkim agentima. Antisemiti su optužili kapetana Drajfusa, jedinog jevrejskog oficira u generalštabu. On je izveden pred vojni sud i osuđen na progonstvo na Đavolje ostrvo (1894). Međutim, našli su se pojedinci, a među njima najbolji sinovi Francuske, kao što je slavni pisac Emil Zola, koji su utvrdili da su izvesni oficiri, antisemitski nastrojeni, falsifikovali dokumenta, kako bi lažno optužili i obeščastili Jevrejina kapetana Drajfusa. U parlamentu i preko štampe započela je kampanja za reviziju procesa. Kampanja je trajala nekoliko godina i na kraju se završila sa uspehom. Drajfus je vraćen sa Đavoljeg ostrva, a proces je obnovljen, pa je ustanovljeno da je on nevin, a krivci da su bili neki antisemitski raspoloženi oficiri generalštaba (1903). Posle Drajfusovog slučaja antisemiti su izgubili sav svoj uticaj u Francuskoj, a Jevreji su ponovo našli svoj mir.

Ova hronična bolest, antisemitizam, imala je najteže posledice u Rusiji, koja je tada među svojim stanovnicima brojala četiri miliona Jevreja. U toj carevini, a naročito u njenoj južnoj oblasti, Ukrajini, antisemitizam se najčešće manife-

stovao u vidu pogroma. Godine 1881. započelo je u Rusiji razdoblje oštre političke reakcije, koje je trajalo do prvog svetskog rata. Car Aleksandar II je ubijen u atentatu koji su organizovali revolucionari u nadi da će na taj način zbaciti autokratski režim, ali su posledice bile potpuno suprotne. Sin Aleksandra II, Aleksandar III, ukinuo je i one neznatne političke reforme koje je bio uveo njegov otac. Autokratski režim Aleksandra III bio je despotski, a pod njim su naročito patili Jevreji. Aleksandar III je sebe smatrao isključivo ruskim vladarem, a verovao je da ceo ruski narod mrzi Jevreje, jer je u prvim godinama njegove vladavine došlo do pogroma na jugu Rusije. Međutim, ove pogrome su u stvari sprovodile vlasti koje su, posle ubistva Aleksandra II, pronele glas da su „dobro cara“ (Aleksandra II) ubili Jevreji i da je njegov sin dopustio napade na njih. U aprilu i maju 1881. godine velike grupe Ukrajinaca, potpomognute od većeg broja Rusa iz Velike Rusije (većinom radnika u ukrajinskim fabrikama), izvršile su pogrome u oblastima Jelisavetgrada, Kijeva i Odese i u mnogim manjim gradovima i selima. Kuće su razorene, imanja opljačkana, i mnogo je Jevreja pobijeno. Ruske vlasti su to ćutke gledale: glavni guverner Kijeva, izraziti antisemita general Drentelen, dopustio je da razularene bande dva dana pljačkaju po Kijevu (1880). Dve godine kasnije došlo je do pogroma u Balti i drugim mestima. U toku tih dveju godina izvršeno je u Ukrajini blizu 150 pogroma, a petrogradska vlada je tek u maju 1882. godine objavila da su ovi „neredi“ nedopustivi i da će nasilja ubuduće biti strogo kažnjavana; međutim, raznim zakonima bilo je ipak onemogućeno da Jevreji u Rusiji konsoliduju svoju situaciju.

Čitava serija ukaza sručila se tada na Jevreje. Bilo im je dopušteno da žive samo u određenim gradovima (Majski zakoni iz 1882). Iznjani su iz Moskve, Petrograda i drugih gradova u kojima je „pravo boravka“ bilo dato samo pripadnicima nekih privilegisanih kategorija (krupnim trgovcima i licima sa univerzitetskom naobrazbom). Da ne bi rastao broj obrazovanih Jevreja, uveden je numerus klauzus u srednjim i visokim školama. Oni koji su i posle tolikih ometanja završili univerzitetske studije, nisu mogli biti ni advokati ni državni funkcioneri.

Ovu politikü nastavila je i vlada Nikole II, koji je stupio na ruski presto godine 1894. Ne samo što je Jevrejima bila oduzeta mogućnost da se bave svojim starim zanimanjima, već im nisu bila dopuštena ni nova; zemljoradnjom se nisu mogli baviti, jer im nije bilo dopušteno da žive van gradova. U svim mogućim domenima Jevreje su zlostavljali, proganjali i unižavali, tako da su na hiljade njih napuštali zemlju, bežeći u sve krajeve sveta. Uskoro posle pogroma 1881—1882. počelo je masovno iseljavanje ruskih Jevreja u Ameriku i Palestinu.

46. GLAVA

VELIKA EMIGRACIJA: AMERIKA I PALESTINA

Za iseljenike iz Rusije bila su otvorena dva puta: široki prema Americi i uski prema Palestini.

U Americi su Jevreji živeli gotovo otkako je taj kontinent otkriven i otvoren za evropske useljenike. Postoji predanje da je one godine kada su Jevreji izgnani iz Španije (1492) izvestan broj marana pratio Kolumba na njegovom pronalazačkom putu. Zatim, sefardski Jevreji i marani naselili su se u Centralnoj i Južnoj Americi: u Meksiku, Peru-u i Brazilu, ali ih je Inkvizicija i onde progonila i spaljivala na lomači. Iz Južne Amerike žrtve su bežale u holandske i engleske posede u Severnoj Americi, gde su se mogli vratiti jevrejstvu. U XVII veku već je postojala jevrejska naseobina u Novom Amsterdamu, sadašnjem Njujorku. Posle toga se mnogo sefarada nastanilo po drugim gradovima Severne Amerike. U doba kada su se severnoameričke kolonije pobunile protiv Engleske i započele rat za nezavisnost (1775), u toj zemlji je već postojala i kolonija aškenaskih Jevreja iz Nemačke i Poljske. Bogatiji među Jevrejima Severne Amerike pomagali su Vašingtonovu borbu protiv Britanaca, i kada se prvih trinaest država ujedinilo pod vođstvom Đorđa Vašingtona, izdata je čuvena „Deklaracija“ (1776) koja je sadržavala i tačku kojom su svim građanima obezbeđena jednaka prava, bez obzira na njihovu veru i rasu; njom je obećano da neće biti lišen građanskih prava ko veruje u postojanje boga. Na taj način je nova američka država, Republika Sjedinjenih Država, proglasila jevrejsku emancipaciju petnaest godina pre francuske revolucije.

U toku XIX veka useljavanje Jevreja u Sjedinjene Države stalno je raslo, a useljenici su većinom bili aškenazi. Trgovci iz Nemačke i Austrije poslovali su sa uspehom i mnogi su se obogatili. Posle njih su došli poljski i ruski Jevreji, kojih je u početku bilo malo. Do 1880. u Sjedinjenim Državama nije bilo više od četvrt miliona Jevreja. Veliki talas useljavanja počeo je tek 1881—1882, posle prvih pogroma u Rusiji, kada je na hiljade porodica iz Rusije, Poljske, Galicije i Rumunije krenulo za Ameriku. Struja useljavanja bivala je iz godine u godinu sve jača i godišnji broj useljenika, koji je u početku iznosio do trideset hiljada, dostizao je kasnije cifru od blizu sto hiljada. Tako je, u razdoblju od trideset i pet godina, pre svetskog rata (prvog, prim. red.) Amerika postala jedan od velikih centara jevrejskog naroda sa oko tri miliona duša. Postepeno su stvarani i manji centri u Kanadi i Argentini. U Argentini je čuveni jevrejski filantrop baron Moric Hirš kupio velike površine zemljišta (1892), na kojem je osnovao velike poljoprivredne naseobine. Izvestan broj jevrejskih iseljenika iz Rusije pošao je čak u daleku Južnu Afriku.

Ovaj jevrejski centar u Novom svetu rodio se u bolu i muci. Desetinama godina su velike lađe prevozile preko Atlantskog okeana jevrejske emigrante koji su se nadali da će u slobodnoj Republici naći bolju sreću od one koju su imali u zemljama gde su njihovi preci živeli kroz više generacija. Mnogi su našli ono što su tražili, ali je za ogromnu većinu početak bio veoma težak. Posle iskrnavanja mnogi siromašni emigranti morali su da se prihvate najtežih poslova u fabrikama ili drugde, ili pak da se bave torbarenjem i drugim skromnim zanimanjima. Mnogi su uspeali da radom postignu bolju sudbinu. Za one što su kasnije dolazili početak je bio lakši, jer su mnogi od njih već imali u Americi rođake i prijatelje čiji je položaj bio sređen. U Njujorku i drugim velikim gradovima useljenici su nastojali da žive na okupu u istoj četvrti, imali su svoje klubove čiji su članovi bili poreklom iz iste zemlje, stvorili su zajednice sa sinagogama, školama i dobrotvornim ustanovama. Radničke mase su se postepeno organizovale u sindikate, a pod imenom „Radnički krug“ stvorena je posebna organizacija, neka vrsta prijateljskog društva za uzajamno pomaganje članova. Useljenici su među-

sobno govorili jidiš kao u staroj domovini i čitali jidiš novine. U Njujorku su veliki jidiš-dnevници „Die Jiddische Gazetten“, „Jiddisches Tageblatt“ i socijalistički list „Vorwärts“ imali veliki tiraž. U Americi su se pojavili publicisti i pisci izvanrednih sposobnosti, a novinari kao Abe Kahan i A. Lesin, pesnici kao Moris Rozenfeld i književnici kao Jakob Gordin, stekli su veliku popularnost. Razvila se i jevrejska naučna književnost na engleskom. Prva jevrejska enciklopedija objavljena je u dvanaest tomova u Njujorku, u godinama 1901. do 1905.

Istovremeno sa velikim pokretom iseljavanja u Ameriku, ruski Jevreji su činili napore da organizuju iseljavanje i u drugom pravcu, u nadi da će to značiti izbavljenje iz galuta. Izvestan broj intelektualaca među ruskim Jevrejima, duboko potreseni pogromima 1881.—1882. i razočarani u svojim nadama da će se rešenje jevrejskog problema naći u zemljama u kojima žive, došli su do zaključka da je jedino rešenje jevrejskog problema u „povratku kući“ — u iseljavanju u Palestinu. Staru mesijansku ideju izrazili su na nov način M. L. Lilienblum, stari reformista, i dr Leo Pinsker iz Odese, koji je godine 1882. objavio svoju čuvenu brošuru „Autoemancipacija“. Jedan krug intelektualaca, većinom studenata, koji je kasnije bio poznat pod imenom „Bilu“ (prva slova reči „Bet Jaakov l'hu v'nelha“ — što znači „Deco Jakovljeva, dižimo se i podižimo“), rešio je da se nastani u Erec Jisraelu, da se bavi zemljoradnjom i da pokaže ostalim Jevrejima kako se stvaraju jevrejske zemljoradničke kolonije. Oduševljenje prvih kolonista bilo je ogromno, ali je rezultat u poređenju sa njihovim velikim nacionalnim programom bio veoma slab. Uz velike teškoće, u razdoblju od preko dvadeset godina, stvoreno je oko trideset jevrejskih kolonija (Rišon Lecion, Hedera, Roš Pina i druge) sa nekoliko hiljada duša. Sredstva su dali grupa „Hoveve Cion“ (Priatelji Ciona) iz Rusije i baron Edmond Ročild iz Pariza. Turska vlada se protivila useljavanju Jevreja u Palestinu i pravila je razne smetnje. Ovo, međutim, nije zadržalo vatrene „Priatelje Ciona“ koje je ponela ideja o obnovi istorijskog zavičaja jevrejskog naroda. Broj jevrejskih stanovnika znatno je porastao u gradovima Palestine, naročito u Jerusalimu, Jafi, Haifi, Tiberijasu i Safedu. Pored starih pobožnih Jevreja, koji su dolazili u ove gradove da u njima provedu svoje poslednje godine, da plaću na zidinama

Hrama i da budu sahranjeni u Svetoj zemlji, bilo je i drugih koji su dolazili da uklone ruševine i ožive mrtvu zemlju. Međutim, mnogi „Prijatelji Ciona“ shvatili su da sama kolonizacija u okvirima u kojima su je oni vršili neće rešiti problem celog jevrejskog naroda. Po mišljenju velikog jevrejskog publiciste Ahad Haama (Ašer Gincberg) Palestina može postati samo duhovni centar jevrejske kulture i ponovo oživelog hebrejskog jezika, centar koji će vršiti veliki uticaj na Jevreje u ostalom svetu.

47. GLAVA

NACIONALNI I SOCIJALNI POKRET

Antisemitizam u zapadnoj Evropi i pogromi u Rusiji nisu oslabili jevrejski narod; naprotiv, ove nesreće su baš ojačale njegovu spremnost da se bori za bolju budućnost. Probudena snaga jevrejskog naroda razvila se u dva pravca — u nacionalnom i društveno-revolucionarnom pravcu. Ponekad bi se ova dva pravca toliko približila jedan drugom da su se sjedinjavala u jedan pokret, u pokret za rešenje nacionalnih i društvenih problema.

Nacionalni pokret je našao svoj prvi izraz u cionizmu. Prvi vođi Hoveve Ciona, Lilienblum i Pinsker, tumačili su da se nevolja Jevreja neće okončati sve dok žive među drugim narodima. Praktična primena ove ideje došla je do izražaja u neznatnoj kolonizaciji u Palestini, koja nije obuhvatila, niti je mogla da obuhvati, ni stoti deo Jevreja dijaspore. Bečki novinar Teodor Hercl je antisemitskim pokretom u Austriji i Francuskoj za vreme Drajfusove afere bio podstaknut na razmišljanje o sudbini svog naroda. Istakao je ideju cionizma u njenom najradikalnijem obliku: ili će narod u dijaspori nestati, ili će oživeti u Palestini kao slobodan narod u sopstvenoj zemlji.

Godine 1896. Hercl je objavio knjigu pod naslovom „Jevrejska država“. U njoj je u pojedinostima razradio svoje ideje i dao nacrt plana za svetsku jevrejsku organizaciju, koja bi pribavila politička i finansijska sredstva za ostvarenje jevrejske kolonizacije u Palestini u širokim razmerama.

Bečkom novinaru, punom oduševljenja, priključio se čuveni pisac Maks Nordau, koji je živeo u Parizu, a kod koga je antisemitizam takođe probudio jevrejsko nacionalno oseća-

nje. Oni su sazvali Prvi cionistički kongres koji je održan u Bazelu 1897. godine i kome su prisustvovali mnogi stari članovi Hoveve Ciona. Kongres je prihvatio rezoluciju: „Cionizam ima za cilj da u Palestini stvori politički priznati zavičaj za jevrejski narod; da bi se to postiglo, potrebno je da se zemlja naseli jevrejskim zemljoradnicima, zanatlijama i privrednicima, da se svugde osnuju jevrejske organizacije radi jačanja narodne samosvesti i obezbedi saglasnost vladâ za ciljeve cionizma.“

„Politički cionizam“ oduševio je hiljade Jevreja širom sveta, ali naročito one u istočnoj Evropi. Hercl je vodio diplomatske pregovore sa turskim šultanom i vladama drugih država sa ciljem da obezbedi masovnu jevrejsku kolonizaciju Palestine, ali njegovi naponi su bili uzaludni. Na cionističkim kongresima, koji su se održavali svake godine, Hercl je govorio o svojim nadama i razočaranjima i svojim vatrenim govorima pozivao narod da sudeluje u postizanju cilja: da sjedini finansijska sredstva i organizuje veliku nacionalnu akciju. U toku sedam godina, sve do svoje smrti, Hercl se borio sa teškoćama, spoljnim i unutrašnjim, koje su bile gotovo nepremostive. Umro je slomljena srca 1904. godine, u 44. godini života. Zadatak koji je sebi postavio politički cionizam, pokazao se iluzornim: dobiti pristanak turskog sultana i velikih sila za stvaranje jevrejske države u zemlji koja je pripadala stranim vladanima i narodima — bila je nemoguća stvar.

Politički cionisti su održali svoju organizaciju pod vođstvom Nordau-a i više Herclovih prijatelja. Unutar organizacije formirala se, pod vođstvom jevrejsko-engleskog pisca Izraela Cingvila, grupa teritorijalista, čija je zamisao bila: ako Palestina ne bi mogla ponovo postati jevrejska, trebalo bi stvoriti jevrejsku državu u nekoj drugoj, nenaseljenoj ili retko naseljenoj zemlji. Ali su se na kraju i planovi teritorijalista izjalovili i nastavljeno je neznatno useljavanje u Palestinu uporedo sa velikom strujom emigracije u Ameriku. Obrazovana su nova naselja u Palestini, u gradovima je broj jevrejskih stanovnika porastao, a na obali Sredozemnog mora, neposredno pored Jafe, podignut je novi jevrejski grad — Tel Aviv. Osnovane su hebrejske škole i izrasla je generacija za

koju je hebrejski postao živi jezik, upotrebljavan svugde, u kući i van nje.

Nacionalni pokret se, van cionizma, manifestovao u autonomizmu ili „folkizmu“. Politički cionisti su omalovažavali galut i zaboravili da će u dijaspori ostati milioni Jevreja koji će — i u slučaju da cionistički pokret uspe — morati i dalje da vode borbu za svoju nacionalnu egzistenciju. Ta je borba bila vođena već dve hiljade godina, a sada je trebalo prilagoditi je novim uslovima. Ako se ranije narod i očuvao odvajajući se od celog sveta barijerom religioznih običaja, bilo je potrebno upotrebiti ostale nacionalne snage, nekada utopljene u religiozne koncepcije: trebalo je bdeti nad autonomijom jevrejskih opština, očuvati narodni jezik kojim govori više od polovine naroda, osnovati škole i stvoriti literaturu na tom jeziku; ukratko, trebalo je predstaviti se kao deo jevrejske nacije, zahtevati u svakoj zemlji ne samo građanska prava, nego i nacionalnu i kulturnu slobodu, autonomiju. Ova ideologija bila je usvojena od jevrejske „narodne partije“ i drugih demokratskih partija.

Nacionalni pokret je imao velik uticaj na kulturni život Jevreja u dijaspori; došlo je do oživljavanja poezije i drugih grana književnosti. U hebrejskoj literaturi počasno mesto su zauzeli filozof Ahad Haam i pesnik Hajim Nahman Bjalik, koji su prošlost i sadašnjost jevrejskog naroda sjedinili u svojim delima u skladnu celinu. Oni su savremeni hebrejski stil uzdigli do savršenstva, kako u prozi tako i u poeziji. Istovremeno je došlo i do vanrednog razvoja jidiš-književnosti. Mendele Moher Sforim obogatio je i hebrejski i jidiš; on je postao otac jidiš-književnosti, a imao je i dostojne sledbenike. Šalom Alejhem (Šalom Rabinović), humorista, istakao se svojim delima o tragikomičnostima jevrejskog života, u kojima je nagonio čitaoca da se smeje kroz suze, jer je taj život, u suštini, bio duboko tužan. Isak Leib Perc je svoj književnički opus započeo realističkim pričama o životu Jevreja u Poljskoj, a završio lepim „narodnim pričama“ koje je okitio atmosferom hasidizma. I jevrejska književnost na ruskom imala je svoje predstavnike; među njima Šimona Fruga, pesnika poema velikih čari i dubokih misli. I mnogi drugi pisci istakli su se u raznim drugim vidovima književnosti. Novinarstvo se takođe znatno razvilo među ruskim Jevrejima, koji su pokrenuli

listove kao što su bili „Hamelic“ i „Hacefira“ (dnevnicima na hebrejskom), „Der Frajnd“ i „Hajnt“ (dnevnicima na jidišu), „Voshod“ i „Rasviet“ (nedeljni listovi na ruskom) i mnogi drugi.

Istovremeno sa razvojem nacionalnog pokreta, mnogo je ruskih Jevreja palo pod uticaj socijalističkih i revolucionarnih pokreta koji su se snažno razvijali u Rusiji. Godine 1897. upravo kada je održan prvi Cionistički kongres, stvorena je u Vilni tajna socijalistička organizacija, koja se zvala „Bund“ („Savez“). (Puno ime ove organizacije bilo je „Opšti savez jevrejskih radnika Rusije i Poljske“.) „Bund“ je sprovodio revolucionarnu propagandu u jevrejskoj radničkoj klasi na sopstvenom jeziku, na jidišu. U prvo vreme se „Bund“ samo po upotrebi jidiša razlikovao od Ruske socijalističke partije, čiji je bio sastavni deo. Kasnije je „Bund“ uvideo da Jevreji čine narod za sebe, da ne treba da se bore samo za jednaka građanska i politička, već i za nacionalna prava. Van „Bunda“ bile su osnovane mešovite partije, istovremeno cionističke i socijalističke, „Poale Cion“ i „Socijalistički cionisti“. Sve ove partije otvoreno su učestvovali u ruskom revolucionarnom pokretu 1905. godine. Bilo je mnogo Jevreja koji su aktivno učestvovali u revolucionarnom radu Ruske socijaldemokratske i Ruske socijalističkorevolucionarne partije, u studentskim političkim demonstracijama, u štrajkovima i u diverzantskim akcijama protiv vlastodržaca carske Rusije.

Ruska vlada, koja je vodila nepoštednu borbu protiv „neprijatelja postojećeg poretka“, naročito je bila stroga prema jevrejskim revolucionarima i jevrejskim masama uopšte. Kao odmazdu za podrivačku delatnost revolucionara, vlada je 1903. godine omogućila dva krvava pogroma, u Kišinjevu i Homelu. Jevreji i ruski intelektualci odgovorili su na to pojačanom aktivnošću u revoluciji 1905. godine.

Ruske umerene demokratske partije, koje su se borile protiv državne uprave, imale su u svojim redovima i dosta Jevreja. (M. Vinaver, poznati advokat, je bio jedan od vođa liberalne ustavno-demokratske partije.) Osnovano je udruženje koje se borilo za građanska, politička i nacionalna prava Jevreja u Rusiji.

Na ove zahteve Jevreja vlada je odgovorila sa još više pogroma. Kada je revolucionarna pobuna 1905. godine pris-

lila cara Nikolu II da učini ustupke i narodu prizna izvesne slobode, organizacija „Stotina crnih“, koja je radila po instrukcijama vlade, priredila je u toku jedne nedelje preko 600 pogroma po raznim mestima Rusije. Čak je i za vreme zasjedanja prve Dume, ruskog parlamenta (1906), u kojoj je bilo dvanaest jevrejskih narodnih poslanika, organizovan pogrom u Bjalistoku, a vlada nije preduzela nikakve mere da ga spreči ili obustavi. Car je raspustio Dumu i u Rusiji je nastalo razdoblje reakcije, koje je trajalo deset godina, gotovo do kraja rata.

Nešto pre rata ruska vlada je protiv Jevreja ponovo upotrebila staru klevetu o ritualnom ubistvu: „Stotina crnih“ je optužila Mendela Bejlisa da je ubio jednog ruskog dečaka, kako bi njegovu krv upotrebio za Pesah — baš kao u mračnom srednjem veku. Afera je trajala više od dve godine i imala je odjeka u celom svetu; na kraju, porota je bila primorana da Bejlisa oglasi nevinim (1913).

48. GLAVA

SEFARDI U SEVERNOJ AFRICI (ALŽIR, TUNIS, MAROKO, TRIPOLITANIJA, EGIPAT) — FALASI (ABISINIJA)

Kolonijalna ekspanzija Evrope u druge delove sveta bila je signal za buđenje starih sefardskih kolonija u severnoj Africi, koje su bile utonule u duboku učmalost. Četiri veka bilo je proteklo od vremena kada su se Jevreji izgnani iz Španije i Portugalije iskricali na afričku ili azijsku obalu. Oni su se nastanili u muslimanskim zemljama: Alžiru, Tunisu, Maroku; u Egiptu su zatekli prastare jevrejske opštine; u samoj Turskoj narod i vlasti su ih dobro primili.

Ali u ovim krajevima, osobito u severnoj Africi, njihov status ih je stavljao u podređen položaj u odnosu na muhamedance. Oni su bili stranci, ponekad pod zaštitom vladara, često zlostavljani od lokalnih vlasti, uvek ugrožavani prolomima fanatizma. Zatvoreni u posebne zapuštene gradske četvrti, bili su obavezni da nose odela koja ih razlikuju od ostalih, da ponizno pozdravljaju muslimane, bilo im je zabranjeno da jašu konje, morali su da plaćaju ogromne poreze ne samo državnoj upravi nego i njenim funkcionerima. Beda u arapskim zemljama bila je velika, a među Jevrejima još veća, jer su državne ili lokalne vlasti često nasilno oduzimale dobar deo imovine trgovaca, ukoliko ih pljačkaške rulje, ubijajući ih i zlostavljajući, nisu već prethodno opljačkale.

U ovoj bedi i ponižavanju intelektualni nivo sefardskih masa je opadao; bili su silom prilika izolovani od svoje evropske braće.

Prvi zraci evropske civilizacije prodrli su u ovaj mrak tek sa francuskim osvajanjem Alžira, 1830. Otada su fran-

cuske vlasti mogle da štite proganjane alžirske Jevreje, koji su se borili da steknu državljanstvo i prava francuskih građana, dok Arapi tome uopšte nisu težili. Francuska vlada dala je mnogim Jevrejima francusko državljanstvo, ali uvek samo na posebnu molbu. Međutim, ministar pravde Adolf Kremije, i sam Jevrejin, težeći da u svim zemljama olakša život svoje nesrećne braće, uspeo je 1870. godine da sprovede zakon kojim je svim alžirskim Jevrejima dato francusko državljanstvo. Na taj način oni su dobili prava koja još nije imalo arapsko stanovništvo neprijateljski raspoloženo prema tuđinskoj vlasti. Jevrejska omladina školovala se u novim školama, koje je Alijansa osnovala u glavnim gradovima Alžira. Nastavu su držali na francuskom jeziku jevrejski profesori iz Pariza, koji su se starali o tome da svoje sefardske učenike asimiliraju evropskom, a poglavito francuskom duhu.

Arapsko stanovništvo gledalo je sa zavišću na Jevreje, koji su do juče bili ugnjetavani, a sada su se približili osvajačima i uživaju puna građanska prava. Fanatični muslimanski agitatori koje su podržavali hrišćanski trgovci, naročito španski i italijanski, izvlačili su korist iz ove okolnosti, da bi u Alžiru pokrenuli antijevrejski pokret. Dok je u Parizu bila u jeku antisemitska kampanja izazvana Drajfusovom aferom, u okruzima Alžira, Orana i Konstantina napadaju Jevreje (1898—1899). Docnije, ovi neredi se stišavaju, ali s vremena na vreme dolazi do izgređa.

Međutim, za sto godina, od 1830, jevrejsko stanovništvo Alžira poraslo je od 30.000 na 80.000 duša.

U Tunisu, gde je 1881. osnovan francuski protektorat, Jevrejima su priznata ista prava kakva su imali i muslimani domoroci, bez privilegije kolektivnog francuskog državljanstva. Stare jevrejske generacije tuniskih gradova (Tunis, Bizerta, Gabes, Sfaks) sačuvale su orijentalni karakter. Omladina, podučavana u školama Alijanse, brzo je usvajala modernu kulturu i težila bilo francuskoj naturalizaciji, bilo emigraciji u Palestinu. Jevrejsko stanovništvo Tunisa brojalo je 1914. godine oko 100.000 duša. Treba spomenuti opštinu na ostrvu Djerba, kolevku antičke jevrejske tradicije.

Brojno najznačajnija je bila opština u Maroku, gde je do početka XX veka položaj Jevreja takođe vrlo nesiguran. Jevrejske četvrti u Fezu, Marakešu, Kazablanki i Rabatu bile

su strogo izolovane. Jevreji su tu stanovali pod najgorim uslovima, nezaštićeni zbog svog posebnog statusa domiciliranih stranaca. Teorijski, oni su bili sultanovi gosti, ali Maroko je u toku čitavog XIX veka i sve do 1912. godine bio plen anarhije i ratova između sultana i pretendenata na presto. Ako su neke jevrejske porodice i uspele da neko vreme budu u dobrim odnosima sa vlašću, masa je bila prepuštena milosti kaidâ, paša i pobunjeničkih vođa, i morala je da se odrekne jednog dela svojih oskudnih sredstava da bi stekla bezbednost koja je u stvari bila samo prividna. Ponekad, kada su se krici žrtava suviše daleko čuli, strani diplomati sa sedištem u Tangeru iznosili su to u javnost i zvanična mesta su se stavljala u pokret. Ipak, Alijansa je dve godine posle svog osnivanja počela da otvara škole, 1862. u Tetuanu, 1864. u Tangeru. Ona posreduje kod vladâ i, docnije, zajedno sa Englesko-jevrejskim udruženjem (Anglo-Jewish Association) iz Londona postiže poboljšanje sudbine Jevreja.

Ali spas je došao tek 1912, kada Maroko prelazi pod protektorat Francuske i Španije. Izvesni muslimanski elementi, da bi ispitali stav nove uprave priredili su u Fezu pravi pogrom. To je bio poslednji događaj te vrste.

Od 250.000 Jevreja Maroka, više od 200.000 nalazilo se u francuskoj zoni, oko 10.000 u Tangeru, a ostatak u španskoj zoni. Istorijski, među Jevrejima Maroka možemo razlikovati one koji su se onamo vratili posle izгона iz Španije, i one koji nikada nisu napuštali tlo Afrike. Jevreji Tetuana i Tangera su sačuvali španska prezimena i španski jezik. A Jevreji iz unutrašnjosti Maroka, naročito sa juga, govorili su arapski i čak stekli, u planinskim predelima, mnogo crta berberske civilizacije. Danas se ove razlike gube. Pod uticajem škola Alijanse, kojih je bilo po čitavoj zemlji, poznavanje i upotreba francuskog jezika postaju sve opštiji; istovremeno cionizam obnavlja u svim sredinama hebrejsku kulturu i jevrejsku svest. Potomci starih sefarada iz Španije, bolje prilagođeni evropskoj kulturi, prvi su se koristili ekonomskim napretkom nastalim pod Protektoratom. Iz njihovih je redova čak potekao izvestan broj emigranata koji su stvorili dobre egzistencije u Južnoj i Srednjoj Americi.

Status Jevreja je isti kao status Marokanaca druge zone, šticećenika sultana, ali bez prava na vršenje javnih funkcija u

muslimanskoj državnoj administraciji. Internacionalnim statutom Tangera iz 1925. godine stvoreno je predstavništvo jevrejskih opština u okviru jedne zakonodavne skupštine, što znači demokratski sistem sa većom autonomijom nego u ostalom delu Maroka.

Odnosi između Jevreja i muslimana su srdačni i miroljubivi; samo ponekad su ih remetili izgredi, izazvani od zainteresovanih agitatora.

Italija je, takođe 1912. godine, priključila svojim afričkim posedima Tripolitaniju sa antičkom Kirenajkom, koje je oduzela od Turske. Na taj su način još 30.000 Jevreja afričkog kontinenta dobili mogućnost da uđu u sferu evropske civilizacije. Isto kao Jevreji u Tunisu, i oni su sačuvali opštinsku samoupravu u Tripolisu, Bengaziju itd.

Kad su Italijani okupirali Eritreju, na granici Abisinije, privuklo je na sebe pažnju jevrejsko-etioopsko pleme Falaha, koje je još od starina sačuvalo mnoge netaknute religiozne tradicije judaizma. Jevrejski istraživač i orijentalista Fajtlović, boravio je u Abisiniji od 1904. do 1908, i o Falasima objavio da je ovo veliko pleme, koje broji 50.000 ljudi, izloženo propagandi hrišćanskih misionara koji žele da ga preobrate. U Francuskoj i Italiji obrazovani su jevrejski komiteti da bi se očuvali ovi ostaci antičkog Izraela („Pro Falachas“). U Eritreji je osnovana verska učiteljska škola, gde su Falasi dobijali odgovarajuće obrazovanje, kako bi oni sami popunili učiteljske kadrove. U prestonici Abisinije, Adis-Abebi, otvorena je 1923. škola za decu Falaha, u kojoj predaju njihovi sunarodnici koji su dobili evropsko obrazovanje.

Jevrejska kolonija u Egiptu je koncentrisana uglavnom u Kairu i Aleksandriji. Engleski protektorat, koji je 1882. obuhvatio i Egipat, uveo je ovu zemlju, kolevku antičkog judaizma, u tok evropske civilizacije. Danas, jevrejska kolonija u Egiptu broji oko 100.000 duša. Opštinski život je ovde vrlo živ: cvetaju škole, bolnice, socijalne ustanove.*

* Ovi podaci se odnose na vreme ikada je ova knjiga pisana, 1933. god. (Prim red.)

49. GLAVA

SVETSKI RAT — REVOLUCIJA I GRAĐANSKI RAT U RUSIJI

Izbijanjem svetskog rata 1914. godine započeo je za istočnoevropsko Jevrejstvo niz nedaća koje nas podsećaju na najteža razdoblja jevrejske istorije. Velika je bila tragedija proganjanih ruskih Jevreja koji su morali da šalju na stotine hiljada svojih sinova na bojište i da žrtvuju njihove živote za „otadžbinu“ koja ih je stalno mučila svojim dekretima i pogromima. Patnje jevrejskog naroda u Rusiji još su više porasle kada su od samog početka rata carske vojne starešine sa svom svirepošću odvlačile jevrejske stanovnike sa ženama i decom iz gradova u ratnoj zoni blizu nemačke granice, jer su se bojali da bi Jevreji mogli da pomognu neprijatelju. Proterane su čitave jevrejske opštine prvo iz gradova varšavskog sreza, a zatim iz Litvanije. Ljudi su terani od grada do grada, dok na kraju nisu upućeni daleko u unutrašnjost Rusije (1915). U mnogim su opštinama uzimani rabini i drugi ugledni građani kao taoci, koje je čekala smrt ako bi se ruskoj vojsci u blizini tih opština dogodilo neko zlo.

Po sebi se razume da se u srcima proganjanih jevrejskih masa razbuktnala vatrena mržnja protiv carskog režima, a kada je 1917. godine izbila druga ruska revolucija, Jevreji su joj se sa oduševljenjem pridružili.

Jedno vreme stvari su se po njih povoljno razvijale. Car je abdicirao, a privremena vlada je otpočela sa pripremama za saziv Ustavotvorne skupštine i za uvođenje republikanskog poretka. Ali još pre samog sastanka Skupštine, 4. aprila 1917. godine bila je proklamovana jednakost svih građana: Jevreji su dobili sva građanska, politička i nacionalna prava. To je

bila takozvana treća emancipacija, koja je Jevreje priznala ne samo kao ravnopravne građane, već i kao posebnu naciju.

Međutim, u Rusiji nisu uspostavljeni red i mir i Jevreji nisu imali prilike da se koriste svojim novim pravnim položajem. Rat se nastavio, a zemlju su razdirale stranačke borbe. Pod vođstvom Lenjina i Trockog (Lav Trocki je bio asimilovani Jevrej), boljševici su posle duge borbe oborili privremenu vladu (novembra 1917) i proglasili Sovjetsku socijalističku republiku. Rusija se povukla iz svetskog rata i organizovana je Skupština sovjeta, u kojoj su boljševici (komunisti) imali pretežnu većinu. Rusija se razbila u nekoliko zemalja. Pored Poljske, Finske, Letonije, Estonije i Litvanije odvojila se od Rusije i Ukrajina. Ova je zemlja, u kojoj se nalazila polovina jevrejskih stanovnika Rusije, postala nezavisna država sa Kijevom kao glavnim gradom. Došlo je do rata između Kijeva i Moskve (glavnog grada Rusije), koji je trajao od 1918. do 1920. Moskovska crvena armija je prodrla u Ukrajinu, ali je borba protiv ukrajinskih bataljona — od kojih su neki nosili imena nekadašnjih vođa ukrajinske nezavisnosti (Hmeljnicki, Gonta) — bila veoma teška. Za Jevreje je to bio znak da se vraćaju nekadašnji pokolji. Uostalom, vreme koje je naišlo nije bilo nimalo manje strašno od divljih vremena evociranih imenima tih bataljona. Šef ukrajinske vlade, Petljura, dao je punu slobodu akcije novoj armiji hajdamaka (ukrajinski vojnici) kojoj su se pridružile varvarske bande pod imenom kozačkih atamana, čija je jedina lozinka bila: smrt boljševicima i Jevrejima!

Godina 1919. bila je godina strašnih pokolja u stotinama jevrejskih opština. U podolskom gradu Proskurovu hajdamaci su ubili hiljadu i pet stotina Jevreja. Do sličnih pokolja je došlo i u Žitomiru, Fastovu, Čerkasiju, Tulčinu, Umanu i mnogim drugim gradovima — ukratko, u svim mestima u kojima je i za ukrajinskih pokolja u XVII i XVIII veku proliveno toliko jevrejske krvi. Na Petljurina zverstva nadovezali su se pogromi antiboljševičkih belogardejaca pod vođstvom ruskog generala Denjikina, koji je preko Ukrajine napredovao prema Moskvi. Smatrajući sve Jevreje boljševicima, „beli“ su za vreme svog pokreta prema Moskvi ubijali Jevreje i pljačkali njihovu preostalu imovinu. Na kraju je Crvena armija

pobedila i Petljuru i Denjicina i pogromi su prestali, ali jevrejsko stanovništvo nije se spaslo bede i gladi. Ukrajina se ponovo ujedinila sa Velikom Rusijom i postala sovjetska zemlja. Srednjoj klasi, kojoj je pripadala većina Jevreja, nova je vlast oduzela stare mogućnosti privređivanja pa čak i građanska prava, jer su puna građanska prava mogli da uživaju samo pripadnici proleTERSke klase.

50. GLAVA

JEVREJI POSLE SVETSKOG RATA — Od Versajskog mira do Hitlera —

Posle svetskog rata karta Evrope je bila potpuno izmenjena. Stare države su propale, nove su se rodile. Versajskim ugovorom (1919) priznat je niz novih država, i to: republika Poljska sa 3 miliona Jevreja; Litvanija sa 150.000; Letonija sa 100.000; Estonija sa 5.000; kraljevina Rumunija, čija je teritorija znatno uvećana na račun Rusije i Mađarske, pridodala je svom jevrejskom stanovništvu Jevreje Besarabije, Bukovine i Transilvanije, tako da je ukupan broj rumunskih Jevreja iznosio jedan milion. Nasuprot tome, Mađarska — otcepljena od Austrije i osetno smanjena — brojala je samo pola miliona Jevreja. Turska je izgubila Siriju i Palestinu.

Menjajući odnos među stanovništvom, ovo teritorijalno cepanje stvorilo je nov problem, problem nacionalnih manjina. Ovaj je problem bio naročito značajan za Jevreje. Iskustvo je pokazalo da su pojedine zemlje, na primer Rumunija, težile da svoje Jevreje proglase strancima, kako bi ih na taj način mogle lišiti njihovih političkih prava. Međutim, obrazovano je specijalno telo za odbranu prava Jevreja pred Mirovnom konferencijom (1919), Komitet jevrejskih delegacija koji se naročito posvetio zaštiti jevrejskog stanovništva u zemljama o kojima se rešavalo. Inicijator i duša ove značajne organizacije bio je Leon Mockin, vatreni cionista i istovremeno borac za autonomiju Jevreja u dijaspori. Na osnovu dokumentovanog ekspozee koji je podneo Komitet, Mirovna konferencija je zahtevala da se u zemljama o kojima se rešavalo Jevrejima prizna potpuna jednakost u pravima, kao i verska i kulturna sloboda po ugledu na ostale nacionalne manjine. Borba je bila oštra. Predstavnici Poljske i Rumunije (Paderev-

ski, Dmovki, Bratianu) suprotstavili su se takvom rešenju, ističući da ono krnji suverenitet njihovih država. Konačno su ipak popustili i potpisali kao i predstavnici drugih novoformiranih država — ugovor o manjinama (28. juna 1919). Posle toga, Komitet jevrejskih delegacija stavio je u zadatak svojim predstavnicima da kod Društva naroda, obrazovanom u Ženevi, budu permanentni branioci prava jevrejskog stanovništva garantovanih ugovorima.

Formalno, vlade potpisnice su prihvatile donete odluke, ali u stvarnosti, Jevreji su bili daleko od toga da svugde budu oslobođeni svojih starih patnji.

Među državama koje su nastale na ruševinama Austro-Ugarske Monarhije i carističke Rusije, najvažnija je bila Poljska sa 3 miliona Jevreja (10% celokupnog stanovništva, koje je na 20 miliona Poljaka imalo 10 miliona pripadnika manjina).

U prvim godinama svoga postojanja Poljska je bila potresana ratom sa Sovjetskom Rusijom koji se završio tek 1921. Za vreme ovog rata poljski Jevreji su mnogo trpeli, jer su ih poljski vojnici, zadojeni divljim antisemitizmom, masakrirali i pljačkali, otpužujući ih da su rusofili. Šef države, maršal Jozef Pilsudski, iako je ponikao iz socijalističke partije, brzo je evoluirao ka fašističkoj diktaturi i vrlo je mlitavo obuzdavao agresivni antisemitizam poljskih šovinista.

Prema poljskom ustavu Jevreji su uživali sva građanska i politička prava; njihovi poslanici u Narodnoj skupštini (Dieteta) većim delom su pripadali posebnoj nacionalnoj frakciji, koja je imala za cilj da brani interese nacionalne manjine koju su predstavljali. Ali ekonomski i socijalni položaj jevrejskog stanovništva nije se ni najmanje poboljšao, već naprotiv — pogoršao se. Poljska je sada bila otepljena od prostranog ruskog tržišta, gde je ranije plasirala svoje sirovine i industrijske proizvode, većim delom uz pomoć jevrejskih posrednika. Isto kao i pre, Jevreji se nisu mogli baviti novim profesijama; mesta u državnoj službi ostala su im i dalje nepriступačna i hiljade među njima bilo je nezaposleno, iako su imali univerzitetsko obrazovanje. Trgovina i zanatstvo bili su u opadanju zbog loše sprovedene nacionalizacije (monopolizacija od strane države je bila sprovedena u čitavom nizu industrijskih grana); loša politika vladâ koje su se smenjivale

sastavljene čas od militarista, čas od nacionalista, pritiskivala je zemlju porezima koji su, između ostalog, velikim delom pogađali jevrejske trgovce i zanatlije. Novi totalitarni i nacionalistički propisi su još više razbuktali antisemitizam, koji je oduvek tinjao u poljskom društvu, a teški položaj Jevreja još je više raspirivao njihovu međusobnu borbu. Borba na kulturnom polju između pristalica hebrejskog jezika i jidiša razvijala se sve više. Međutim, zahvaljujući stalnim naporima uglednih pojedinaca, kojih je bilo mnogo među poljskim Jevrejima, bio je ostvaren vidan napredak na socijalnom i kulturnom polju. Bile su osnovane razne ustanove koje su imale za cilj da ublaže bedu jevrejskih masa; za radnike su otvarane zadruge i kreditne ustanove; osnovane su osnovne škole u kojima je opšta nastava bila na jidišu i hebrejskom jeziku; razne kulturne organizacije su stalno nicale; u Varšavi i unutrašnjosti razvijala se književnost i širila štampa na jidišu.

Ista je bila situacija i u malim baltičkim državama. Litvanija je započela sa priznavanjem autonomije Jevreja time što je imenovala ministra za jevrejske poslove i Nacionalni jevrejski savet u Kovnu (1920). Međutim, reakcija koja je trijumfovala za vreme diktature Valdemaraša (1926), uništila je parlamentarni sistem i ukinula sve njegove institucije, pa i autonomiju jevrejskih opština. Ekonomski položaj litvanskih Jevreja, s obzirom na to da je nestalo ruskog i poljskog tržišta, bio je vrlo težak, ali su oni gotovo u celosti sačuvali svoja građanska prava, pošto antisemitizam u ovoj zemlji nije nikad bio tako izrazit kao u Poljskoj. Među litvanskim Jevrejima i dalje se razvijao intenzivan kulturni život iako su veoma trpeli zbog toga što su bili oštećeni od svog velikog kulturnog centra u Vilni koja je bila pripojena Poljskoj. Škole sa nastavom na hebrejskom i jidišu bile su brojnije od škola u kojima se nastava vršila na litvanskom. U glavnom gradu Kovnu izlazilo je više jevrejskih listova; postojalo je i stalno jevrejsko pozorište.

U Letoniji, gde se antisemitizam relativno malo osećao, jevrejska nacionalna manjina bila je zvanično priznata. Ona je imala svoje poslanike u Narodnoj skupštini (Dijēti), a bila joj je obezbeđena i školska autonomija postojanjem posebnog

jevrejskog odeljenja u Ministarstvu prosvete u Rigi. Jezička borba je bila ovde oštija nego u Litvaniji, s obzirom na to da su se pored dva jevrejska jezika upotrebljavala još i dva strana jezika (ruski i nemački) i službeni letonski jezik. U većini jevrejskih osnovnih škola nastava se odvijala na jidišu ili hebrejskom jeziku. Riga se razvila u važan jevrejski kulturni centar: imala je razvijenu jevrejsku štampu, pozorište, velik broj intelektualaca i industrijalaca, kao i jevrejske političke partije.

U Estoniji, maloj baltičkoj zemlji od milion stanovnika, jevrejska manjina od 5.000 ljudi dobila je široku autonomiju svojih opština i škola. Ona je u Talinu (Revalu) imala posebni kulturni savet koji je rešavao sva njena pitanja.

Među državama čije su teritorije bile uvećane po završetku svetskog rata, Rumunija je ostvarila najznačajnije teritorijalno povećanje, pošto su joj mirovnim ugovorima bile dodeljene Bukovina, Transilvanija i Besarabija. U ovim prostranim oblastima Jevreji su bili mnogobrojni, tako da je jevrejsko stanovništvo u novoj kraljevini Rumuniji brojalo gotovo milion duša. Rumunija je Jevrejima oduvek bila maćeha. Iako je potpisala ugovore o manjinama koji su je obavezivali da Jevrejima obezbedi jednakost u pravima, rumunski se rukovodioci nikada nisu mogli odlučiti na ispunjavanje tih obaveza. 1922. godine, vlada Bratianua, nazvana liberalnom, ponovo je zauzela antisemitski stav i organizujući „narodne manifestacije“ pokušala da međunarodne ugovore protumači na štetu Jevreja, sa ciljem da ih liši njihovih prava. Krvoločni antisemiti, pripadnici stranke profesora Kuze, bili su u mogućnosti da više godina nekažnjeno terorišu jevrejsko stanovništvo. Po čitavoj zemlji su vršeni pogromi. U velikim gradovima, Bukureštu, Jašiju, Černautiju i Kluju, studenti su se isticali svojim oštrim antijevrejskim stavom. Policija se nije u to mešala, i kada je prefekt u Jašiju pokušao da spreči pogrom, bio je ubijen od strane jednog studenta antisemite (Kodreanu). Optužen, pa oslobođen, Kodreanu je postao šef razularene omladine (1925. g.), a zatim osnovao „Gvozdenu gardu“ koja je sistematski terorisala Jevreje. Ova situacija izazvala je snažne proteste u Evropi i Americi. U 1928. godini, dolaskom na vlast seljačke partije Manjua, red i zako-

nitost bili su po prvi put uspostavljeni u ovoj zemlji nasilja i ugnjetavanja.

U Mađarskoj, situacija Jevreja nije bila ništa bolja. Jevrejsko stanovništvo ove zemlje, nekad mnogobrojno, bilo je umanjeno gubitkom teritorijâ posle poraza u svetskom ratu. Ogorčenje mađarskog naroda, pobeđenog i obespravljenog, bilo je upravljeno protiv 450.000 Jevreja koji su živeli u toj zemlji. Učešće nekolicine Jevreja u komunističkoj vladi koja je pet meseci bila na vlasti, od marta do jula 1919. godine, i u kojoj je Bela Kun bio jedan od članova, poslužilo je kao izgovor za otpočinjanje reakcionarnog terora koji je naišao iza komunističkog režima, a skupo su ga platili mađarski Jevreji. Za vreme diktature admirala Hortija, bivši oficir Hojoš organizovao je bande nazvane „probuđeni Mađari“, koji su krstarili zemljom napadajući Jevreje, paleći njihove kuće i dižući u vazduh sinagoge. Kao u Poljskoj i Rumuniji, i mađarski studenti su zahtevali uvođenje numerus klauzusa (ograničenje broja studenata Jevreja koji se mogu upisati u škole) i maltretirali svoje kolege Jevreje, izbacujući ih iz laboratorija i slušaonica. Protesti Društva naroda ostajali su bez rezultata. Najzad, terorisani mađarski Jevreji sami su se odrekli prava koja su im mirovnim ugovorima bila zajamčena, odričući se u isto vreme svake mogućnosti obraćanja Društvu naroda.

Od svih novoformiranih država, Čehoslovačka, koju je vodio Masarik, najskrupuloznije je primenjivala manjinski statut. Ali u ovoj zemlji, koja je brojala 350.000 Jevreja, samo se polovina deklarirala da pripada jevrejskoj nacionalnoj manjini, dok su se pripadnici druge polovine izjasnili kao Česi, Nemci ili Mađari jevrejske veroispovesti.

U Jugoslaviji (70.000 Jevreja), Bugarskoj (50.000) i Grčkoj (75.000) malo-pomalo obrazovale su se jevrejske nacionalne manjine u kojima je dominirao sefardski element (naročito u Solunu). U umanjenoj Turskoj, koju je Kemal-paša nacionalno probudio i upotrebom sile evropeizirao, Jevreji su se odrekli manjinskih prava koja su im bila zajamčena ugovorima. Ovo odricanje je od njih zahtevala nacionalistička vlada u zamenu za obećanje da će im biti data politička prava.

Što se tiče jevrejskog stanovništva u Rusiji, ono je bilo znatno umanjeno otepljenjem baltičkih zemalja, Poljske i Besarabije. Dva i po miliona Jevreja ostalo je u Sovjetskom Savezu gde se učvršćivalo novo društveno uređenje sa Lenjinom na čelu. Jednakost u pravima jevrejskog stanovništva ovde je bila ostvarena u svim oblastima političkog i društvenog života. Antisemitizam se tu strogo kažnjavao. Novi se poredak pokazao težak za jevrejske mase, ali ne zbog nacionalističke mržnje, nego zato što su ove mase po svojoj socijalnoj strukturi najvećim delom pripadale srednjoj neproduktivnoj klasi (veliki i mali trgovci, zanatlije sa sopstvenim radnjama, predstavnici slobodnih profesija) protiv koje se upravo borio sovjetski poredak. Vlada je podsticala jevrejske mase da se orijentišu prema industriji ili poljoprivredi; sinovi starih buržuja su se proletarizovali i zapošljavali u fabrikama ukoliko se nisu posvećivali zemljoradnji (na Krimu, u pojedinim delovima Ukrajine ili na Amuru); na kineskoj granici sovjetska vlada stvorila je jevrejsku republiku Birobidžan sa prilično ograničenom teritorijom.

Kulturni život Jevreja u Rusiji bio je dugo vremena dirigovan od strane „Jevrejske sekcije“ koju su osnovali jidišisti, pristalice komunističkog poretka. Jezičku autonomiju oni su ograničili na modernizovani jidiš. Pri univerzitetima u Moskvi, Kijevu i Minsku bile su osnovane katedre za jevrejske nauke. Štampa, književnost i pozorište na jidišu razvijali su se neobično brzo. Nasuprot tome, cionizam i hebrejski jezik, pod sumnjom da služe ciljevima engleskih imperijalista, bili su zabranjeni. Zbog svega toga ruski su Jevreji bili odvojeni od svetskog jevrejstva.

Sasvim drugim pravcem pošla je Nemačka u prvim godinama posle svršetka svetskog rata. Posle svoga poraza, ona je postala demokratska republika, u kojoj su 600.000 Jevreja uživali jednaka prava kao i svi ostali građani. Nacrt ustava Nemačke Republike („Vajmarski ustav“) izradio je demokrata, Jevrejin Hugo Projs. Veliki broj obrazovanih Jevreja zauzimao je položaje u državnoj upravi, a bilo je i ministara Jevreja. Jedan od njih, Valter Ratenau, upravljao je nemačkom spoljnom politikom u prvim godinama nove Republike; međutim, reakcionarni antisemiti nisu mogli podneti da se

Jevrejin nalazi među upravljačima Nemačke, pa su na njihov podstrek zločinci ubili Ratenaua (1922). To je bio prvi znak novog antisemitskog pokreta. Međutim, bilo je potrebno da prođe deset godina da bi mračne sile došle do pobjede. Demokratska republika borila se za svoj opstanak, a mnogi su još, kako u Nemačkoj tako i u inostranstvu, verovali da ova zemlja sa visokom kulturom neće pasti kao žrtva najcrnje reakcije. Ali reakcija je ipak trijumfovala, i to na najstrašnji način.

51. GLAVA

NACIONALSOCIJALISTIČKA „REVOLUCIJA“ U NEMAČKOJ

Pod Vajmarskom republikom izgledalo je da je emancipacija Jevreja završena. Odričući se svih težnji ka jevrejskom nacionalizmu, većina nemačkih asimilovanih Jevreja verovala je da je konačno primljena u krilo germanstva. Ali Vajmarska republika značila je za Nemačku samo kratak predah. Njene demokratske tendencije podržavala je samo manjina, dok je broj njenih protivnika bio u stalnom porastu. Njeni protivnici regrutovali su se iz svih redova reakcionara, na prvom mestu iz redova stare vojske, ogorčene zbog poraza. Puni mržnje prema svim demokratskim načelima, oni su propovedali besomučan antisemitizam. Merili su istom merom Versajski ugovor, nametnut Nemačkoj (omraženi diktat), i Vajmarski ustav, jedan od najliberalnijih u Evropi. Za njih je ovaj novi režim bio „jevrejska republika“ („Judenrepublik“); pošto su ubili Ratenaua, ovi su elementi pokušali da se dočepaju vlasti (Minhenski puč, novembra 1923).

Na čelu ovog pokreta nalazio se bivši nemački vojnik austrijskog porekla, Adolf Hitler. Saučesnika je našao u ličnosti generala Ludendorfa, bivšeg šefa nemačkog generalštaba u svetskom ratu. Puč je propao, Hitlera su uhapsili, osudili i zatim pomilovali. U zatvoru je napisao svoju knjigu „Mein Kampf“ („Moja borba“), u kojoj izlaže svoje varvarske ideje. Naročito propoveda revanš Nemačke, pobeđene 1918, i ističe da ona treba ponovo da postane velika vojna sila. Privrženik rasističkih teorija o nejednakosti ljudskih rasa (pri čemu je reč „rasa“ shvaćena pogrešno u smislu „narod“), on Germane, a osobito Nemce, smatra pripadnicima „arijevske rase“, tobož više i, po njemu, predodređene da vlada drugim narodima.

Za njega je nemački narod „gospodski narod“ (Herrenvolk). Germanima suprotstavlja latinsku rasu kao nižu. Sasvim na dnu lestvice nalaze se nearijevci, Semiti, a naročito Jevreji, opasna i prezrena rasa. Za Hitlera su Jevreji izvor svih zala koji pritiskuju Nemačku i ceo svet. Mržnja kojom je obuzet prema njima prevazilazi svaku predstavu. On otvoreno izjavljuje da će im život učiniti toliko teškim, da će morati da napuste Nemačku, čiju čistu arijevsku rasu kvare. „Mein Kampf“ je zlokobna knjiga koja propoveda pravu religiju mržnje prema svemu što nije nemačko, što slobodno misli, a naročito prema Jevrejima.

Neprestana propaganda Hitlera i njegovih pristalica postigla je u godinama ekonomske krize i nezaposlenosti velik uspeh kod miliona ljudi ugroženih u njihovoj egzistenciji, jer su ovi demagozi obećavali čudesa ako Hitler postane gospodar Nemačke i progna Jevreje. Hitlerovci su se nazvali „Nacionalsocijalistička radnička partija“, iako su bili isto tako daleko od poštenog nacionalizma koliko i od poštenog socijalizma. Nacisti (skraćena reči nacionalsocijalisti) slavili su u svojim pesmama budućnost kad će da „šiklja jevrejska krv pod nožem“, i vikali su po ulicama: „Nemačka, probudi se! Jevrejine, crkni!“ Više puta su izvršili pogrome. Partija je obrazovala „udarne grupe“ (S. A.) koje su kao uniformu imale mrku košulju sa znakom kukastog krsta, i „specijalne odrede“ (S. S.) koji su nosili crne košulje sa znakom smrti: dve ukrštene kosti ispod mrtvačke glave.

Pošto su svojom demagogijom pridobili narod, hitlerovci su došli na vlast. U januaru 1933. godine Hitler je postao kancelar Rajha, a svoje statiste uzdigao na položaje ministra. Nova vlada zbrisala je republikanski poredak i ustanovila nacističku diktaturu. Zabranjene su sve druge političke partije, raspušten je Rajhstag, na hiljade socijaldemokrata i komunista uhapšeno je i odvedeno u koncentracione logore. Jevrejsko stanovništvo proganjano je nečuvanom svirepošću. Aprila 1933. pojavili su se prvi zakoni koji su pogađali „nearijevce“. Takvim su smatrani Jevreji, ali i „polujevreji“ ili „četrvtjevreji“, čak i pokršteni, sve do treće generacije, tj. oni koji su imali jednu babu ili jednog dedu Jevrejina. Na taj način bili su pogođeni ne samo onih pola miliona nemačkih Jevreja, nego i stotine hiljada asimilovanih, koji su već davno

bili prekinuli sa jevrejstvom i pomešali se sa Nemcima putem braka ili pokrštavanja. I oni su morali da ispaštaju svoj „greh“ što su Jevreji. Asimilovani Jevreji koji su se smatrali Nemcima mojsijeve vere, odjednom su izgubili i svoje državljanstvo i svoju narodnost. Svi oni koji su bili ma i najmanje „pojevreženi“, bili su surovo eliminisani iz života. Jevrejskim lekarima, advokatima, inženjerima i profesorima bilo je zabranjeno da obavljaju svoj poziv; jevrejski javni službenici, ma i pokršteni, bili su otpušteni; protiv jevrejskih trgovaca besneo je bojkot. Jevrejski slikari nisu imali više prava da slikaju, a pisci i pesnici da pišu. Maja 1933. na jednom od velikih trgova u Berlinu izvršen je auto-da-fe i spaljene su „jevrejstvom zaražene“ knjige, počev od pesama velikog nemačkog pesnika Hajnriha Hajnea. Gotovo svugde izbijali su manji pogromi. Jevreji su bili napadani čak i u svojim kućama.

Asimilovani Jevreji koji su sebe smatrali Nemcima grdno su se prevarili. Ali oni koji nikad nisu bili izgubili svoje nacionalno osećanje, pogotovo cionisti, suprotstavljali su progonima snažan moralni otpor. Od dana prvog velikog bojkota, 1. aprila 1933, cionistički organ Berlina objavljivao je parolu punu dostojanstva: „Nosite ponosno žig!“ Uskoro je nošenje ovog žiga u obliku žute Davidove zvezde postalo žalosna stvarnost.

Sva ova proganjanja vršena su legalno. Pošto se u Nemačkoj u toku XIX veka začeo ideološki antisemitizam, završilo se pod Hitlerom sa državnim antisemitizmom, koji je išao ruku-podruku sa mržnjom prema svakoj slobodnoj misli, prema svakom ljudskom dostojanstvu. Demokrati, socijalisti, pacifisti, intelektualci, pa čak i oni hrišćani koji su se usudili da dignu glas protiv ovog režima nasilja, bili su izloženi divljim progonima. U tome je Hitlera pomagao Gering, koji je — u svojoj dvostrukoj funkciji kao ministar vazduhoplovstva Rajha i ministar unutrašnjih poslova Pruske — pored vojne avijacije organizovao i hitlerovske policijske snage, koje su kasnije usavršili Himler i njegov Gestapo (Tajna državna policija). Drugi Hitlerov pomoćnik bio je Gebels, čija je propaganda dostigla vrhunac laži i klevetanja.

Razumljivo je da su u tim okolnostima oni koji su bili proganjeni počeli očajnički da beže iz Nemačke. Do septembra 1933, od oko 70.000 izbeglica koje su se sklonile u razne

evropske zemlje, veliki deo bili su Jevreji, prema kojima je Hitler gajio naročitu mržnju. Kad je svet saznao istinu o nacionalsocijalističkom režimu, počeli su se javljati protesti. Jevreji celoga sveta uzbudili su se zbog sudbine svoje braće i tražili intervenciju Društva naroda. Ovo je, uzbuđeno varvarstvom nacista, naimenovalo visokog komesara za izbeglice, žrtve hitlerovskog terora. Nemačka se smatrala „uvređenom“ zbog ove mere, te je napustila Društvo naroda (1934).

Oslobođena tako spona što su je još vezivale za tu svet-sku organizaciju kojoj je bio cilj očuvanje mira, Nemačka se vratila svom starom militarizmu. Uprkos Versajskom ugovoru, ona se ponovo naoružava, najpre potajno, a zatim otvoreno. Posle brzog i krvavog razračunavanja sa opozicijom unutar svoje partije (ubistvo Rema i njegovih prijatelja 30. juna 1934) i smrti starog predsednika Hindenburga (jula 1934), Hitler je postao vrhovni i jedini gospodar Nemačke, njen „Führer“ (Vođ). 1935. godine on se osećao dovoljno jakim da i bez pristanka drugih potpisnika Versajskog ugovora o miru ponovo uvede obaveznu vojnu službu; zatim je vojnički ponovo zaposeo demilitarizovanu zonu na rajnskoj granici, da bi zastrašio Francusku i Belgiju. 15. septembra 1935, na vanrednom zasedanju Nacionalsocijalističke partije, održanom u Nirnbergu, bio je objavljen „Rasni ustav“, sastavljen iz dva dela: „Zakona o pravu na državljanstvo“ i „Zakona o zaštiti nemačke rase i časti“. Prvi od ova dva zakona odredio je da samo Nemaac čiste arijevske rase može da bude „državljanin“ Nemačke države, dok su ostali samo „podanici“. Drugi zakon je zabranio mešovite brakove između Nemaca i Jevreja, poništio već zaključene brakove i postavio mnoga ograničenja koja su pogađala Jevreje u njihovim građanskim i ljudskim pravima.

Proglašujući Nirnberške zakone „ustavnim zakonima“ Trećeg Nemačkog Rajha, Hitler je izjavio da će Jevreji ubuduće moći da žive pod zaštitom države bez straha od zlostavljanja ili „pojedinačnih akcija“ (neposredno pre toga, jula 1935, izvršen je pogrom u centru Berlina). Ali nacisti nisu napuštali terorističke metode. Na hiljade Jevreja čamilo je po zatvorima i koncentracionim logorima, izloženo mučenjima i ponižavanjima koja su ih često terala u samoubistvo. Mnogi su pobegli u inostranstvo, ali proganjanja onih koji su

ostali nisu se smanjila. Inspirator Nirnberških zakona Štrajher, rasturao je stotine hiljada primeraka svog gnusnog lista „Der Stürmer“, čiji je specijalni cilj bio podsticanje na progrome. U njemu su kroz tekst i slike iznošeni tobožnji zločini Jevreja, „ritualna ubistva“ i druge podle izmišljotine. Ovaj list se rasturao po školama, deca su ga pohlepno čitala, a zatim su redakciji „Stürmer“-a pismeno slala svoje zakletve, da će mrzeti Jevreje svim svojim bićem. U specijalne kutije, postavljene po ulicama Berlina i drugih nemačkih gradova, stavljan je na raspolaganje prolaznicima ovaj list. Po kafanama i na ulazima u parkove, pozorišta, bioskope i javna kupatila, pa čak i na javnim telefonskim govornicama, bili su istaknuti ponižavajući natpisi kojima je Jevrejima branjen pristup u ta mesta. Na svakom koraku Jevreji su se osećali kao da su gonjeni hajkom besnih pasa.

52. GLAVA

EPIDEMIJA NACIZMA — KRITIČNA SITUACIJA JEVREJA U EVROPI

Epidemija nacizma raširila se najpre po zemljama gde je za nju tlo bilo povoljno. Poljska se pokazala kao zemlja najpodložnija zarazi: antisemitizam koji je propagirala poljska Nacionaldemokratska partija (N. D.) besneo je i pre dolaska Hitlera. Ni partija maršala Pilsudskog, tada na vlasti, nije bila izuzetak. Sam maršal, poslednjih godina života, sve se više udaljavao od liberalnih načela. Među šefovima evropskih država on je bio prvi koji je sklopio sa Hitlerom pakt o ne- napadanju, i to u trenutku kada se slobodarski svet još zgra- žao nad zločinima „mrkih košulja“. Istovremeno, Poljska je otkazala Društvu naroda ugovor o zaštiti nacionalnih manjina, koji je bila potpisala za vreme Mirovne konferencije 1919. g. Međutim, Pilsudski nije sledio Hitlera na putu surovih pro- gona. Do kraja života obuzdavao je antisemitsku žestinu nacionaldemokrata, ali odmah posle njegove smrti, 1935, za polj- ske Jevreje počeo je period bolnih iskušenja.

U to vreme u poljskom javnom mnenju začeo se plan za rešenje jevrejskog pitanja putem delimičnog ili potpunog „ise- ljavanja“ jevrejskog stanovništva u inostranstvo. Bilo je raz- mimoilaženja u pitanjima bojkotovanja jevrejske trgovine, pa čak i u pitanjima terora, dok je partija pokojnog maršala da- vala preimućstvo „zakonitim“ sredstvima: ograničavanju gra- đanskih prava Jevreja, propagandi bojkota i njegovom ozako- njenju. Ali njihova opšta parola bila je „Poljska Poljacima!“ Jevrejski poslanici u Skupštini uzalud su protestovali protiv ovih struja. Antisemitska štampa raspirila je žestoku kampa- nju, a vladina cenzura se tome nije suprotstavila.

Mesec dana posle smrti Pilsudskog, juna 1935, došlo je u Grodnom do prvog pogroma. Sud koji je trebalo da sudi krivcima za ovo nasilje, izrekao je stroge kazne Jevrejima koji su se branili od pljačkaša. Otada, Poljska je upoznala talas pogroma kojima je očigledno upravljala jedna moćna organizacija.

Godina 1936. bila je naročito puna iskušenja. Seljaci, podsticani od nacionaldemokrata, napadali su Jevreje na pijacama, u njihovim radnjama, u njihovim kućama. Policija je pred tim zatvarala oči, a sudovi su nastavljali da strogo kažnjavaju one koji su se odupirali napadačima.

Jevrejski studenti su bili zlostavljani na gotovo svim univerzitetima. Za njih su postavljene posebne klupe i morali su da podnose najteže uvrede. Bivali su grubo tučeni, a ponekad i teško ranjavani.

Vlada je tolerisala, pa čak i podržavala ove zločine i objavljivala pred licem celog sveta svoju želju da oslobodi zemlju od „nepoljskih“ elemenata. U periodu između 1920. i 1930. ovakve bi izjave jedne republikanske vlade, članice Društva naroda, bile vrlo nezgodne. Ali uticaj nemačkog nacizma je potpuno izmenio atmosferu u Evropi i u svetu.

Ovaj se uticaj žestoko ispoljio u jednoj drugoj zemlji, već duže vremena podjednako zaraženoj žestokim antisemitizmom: u Rumuniji. Ovde je nacizam dao poleta antisemitskoj stranci Kuze i Kodreanua. Oni su se za njega izjasnili i obećali su da će njegove metode, čim budu došli na vlast, primeniti na rumunske Jevreje. 1937. godine, posle parlamentarnih izbora, kralj Karol je poverio vlast hrišćansko-socijalnoj stranci Kuze. Na čelu vlade nalazio se Kuzin istomišljenik, Goga. Čim je preuzeo vlast, izjavio je da je njegov glavni cilj borba protiv Jevreja u ime načela „Rumuñija Rumunima“ i objavio da građanska prava rumunskih Jevreja treba da budu podrobno revidirana. Čekajući na ovu reviziju, Gogin režim je prema rumunskim Jevrejima „privremeno“ primenjivao mere nadahnute nacizmom. Ove mere nasilja izazvale su energičnu reakciju jevrejskih organizacija: One su uložile proteste kod Društva naroda, a podržale su ih Francuska, Velika Britanija i Sjedinjene Američke Države. Bojeći se komplikacija u inostranstvu, kralj Karol se — pod izgovorom finansijskih te-

škoća koje je stalno povećavala kobna Gogina politika — oslobodio njegovog kabineta. Vlada koja je došla posle Goge, poništila je „nacističke“ propise, zadržavajući ipak načelo revizije državljanstva i „rumunizacije“ industrije.

Godine 1936. zблиžavanje između Hitlerove Nemačke i fašističke Italije, kojom je vladao Musolini, ojačalo je nacizam i učinilo ga još smelijim. Nacisti se nisu više zadovoljavali samo svirepim proganjanjem jevrejskog stanovništva Nemačke, nego su razapeli mrežu antisemitske propagande po celom svetu. Nemačka kao nova vojna sila, njen sve veći politički uticaj i delatnost njenih bezbrojnih agenata u inostranstvu, svugde su pothranjivali antisemitske tendencije. Hitler je postao duhovni vođ svetskog antisemitizma.

Hitlerov saveznik Musolini, mada je u Italiji antisemitizam bio gotovo nepoznat, usvojio je rasistička načela i septembra 1938. objavio „Jevrejski statut“ koji je Jevreje strance primorao da napuste zemlju, a italijanske Jevreje lišio njihovih građanskih prava. Primena ovih zakona naišla je kod italijanskog naroda na pasivnu rezistenciju i nikad nije dostigla varvarske oblike nemačkog nacizma. Ipak, ovi zakoni su značili ekonomski i moralni slom italijanskog Jevrejstva.

Marta 1938, tragična sudbina nemačkih Jevreja snašla je i njihovu braću u Austriji. Hitler je okupirao zemlju i prisajedinio je svom Rajhu. Progoni Jevreja prevazišli su ovde svojom surovošću progone koji su se nekoliko godina ranije odigrali u Nemačkoj. Jevrejsko stanovništvo Beča bilo je naročito izloženo iskušenjima: pljačke, hapšenja, ubistva, bojkotovanje, ponižavajući radovi, nasilja svih vrsta. Čitave porodice su izvršile samoubistvo, da bi se spasle nacističkog terora.

Marta 1939. godine došao je red na Čehoslovačku da bude prisajedinjena Rajhu. Odmah su i tu uvedeni rasistički zakoni sa svim svojim strašnim posledicama. Takođe i nacističarana Mađarska krenula je putem legalizovanog antisemitizma.

Kako se zlokobna Hitlerova senka širila nad Evropom, tako su reakcionarni elementi sve više upirali svoj pogled prema Berlinu. Svugde je prva lozinka bila — borba protiv Jevreja.

Tako se horizont sa svih strana zamračivao, dok rat nije Hitleru omogućio da pristupi ostvarenju svog đavolskog plana o uništenju Jevreja. Uz saučesništvo fašista svih okupiranih zemalja Evrope, nemačke okupacione vlasti su pristupile sistematskom pokolju Jevreja i njihovoj deportaciji u logore uništenja. Tako je za vreme drugog svetskog rata (1939—1945) uništeno šest miliona Jevreja, jedna trećina njihovog sveukupnog broja u svetu.

53. GLAVA

BALFUROVA DEKLARACIJA — BORBA ZA PALESTINU — DRŽAVA IZRAEL

U jeku prvog svetskog rata, 2. novembra 1917, britanski ministar inostranih poslova lord Balfur izdao je u ime svoje vlade deklaraciju, poznatu pod imenom „Balfurova deklaracija“, kojom Engleska izjavljuje da će podržati stvaranje nacionalnog ognjišta u Palestini za jevrejski narod, ako joj uspe da Palestinu oslobodi od Turaka. Ova je deklaracija izazvala snažan utisak u svetskoj a naročito u jevrejskoj javnosti, pa su joj se pridružile i druge vlade; među prvima bila je vlada tadašnje Srbije.

Po objavljivanju Balfurove deklaracije jevrejski su se legionari pridružili britanskoj vojsci da bi učestvovali u oslobađanju Palestine, a po svršetku rata Turska je, pošto je bila pobeđena, morala pored ostalog da napusti i Palestinu. Status Palestine je regulisan odlukom Društva naroda, koje je ratifikovalo Balfurovu deklaraciju određivši za stvaranje „jevrejskog nacionalnog ognjišta“ zapadni deo Palestine, dakle bez Transjordanije, a Engleskoj je poverilo mandat da upravlja Palestinom.

Posle prvog svetskog rata imigracija je uzela sve veće razmere, ali mala opustošena teritorija teško je mogla da apsorbuje sve grupe haluca. Uz to, jevrejske aspiracije u vezi sa stvaranjem nacionalnog zavičaja u Palestini uznemirile su tamošnje arapsko stanovništvo koje se bilo pobojava da jevrejski useljenici nameravaju da mu oduzmu zemlju. Došlo je do organizovanih demonstracija protiv jevrejske useobe, a i do otvorenih napada na Jevreje i do pogroma. Međutim, uprkos svim tim teškoćama, a i barijerama koje je stvarala mandatna

vlast da bi sprečila pojačanu imigraciju, broj jevrejskog stanovništva je rastao. Uporedo s tim jačale su i razvijale se i organizacije koje su radile na ostvarivanju Bazelskog programa: Cionistička organizacija, fondovi Keren kajemet lejisrael i Keren hajesod, Jevrejska agencija u kojoj su bile zastupljene pored cionističkih i druge jevrejske grupacije, a i još neke organizacije. Aktivnost tih organizacija jačala je uporedo sa jačanjem fašističkog pritiska na jevrejski živalj u nekim zemljama Evrope i sa velikom opasnošću koja je bila na pomolu.

Za vreme drugog svetskog rata palestinski su Jevreji dali svoj doprinos borbi protiv fašizma formiranjem jevrejske brigade koja se uz saveznike borila na raznim frontovima. Po svršetku rata, Engleska je gotovo u potpunosti zatvorila vrata onim Jevrejima koji su preživeli fašističke progone ali bez mogućnosti da u svojim domovinama obnove svoje egzistencije i nastave normalan život, i za koje je postojalo samo jedno rešenje: useljenje u Palestinu. Taj negativan stav mandatske vlasti izazvao je snažan revolt kod jevrejskog stanovništva Palestine, a prirodna posledica toga je bila stvaranje ilegalnih, podzemnih borbenih jedinica koje su sa oružjem u ruci radile na ostvarenju jevrejskih nacionalnih ciljeva.

Engleska je konačno uvidela da je u nastalim uslovima mandat neodrživ i iznela je problem Palestine pred Ujedinjene nacije. Generalna skupština Ujedinjenih nacija, na predlog specijalne komisije koja je sprovela iscrpnu anketu, izglasala je 29. novembra 1947. rezoluciju kojom se ukida mandat, a Palestina deli na dve države od kojih će jedna biti jevrejska. Engleska je za 15. maj 1948. najavila svoje povlačenje iz Palestine, a uoči toga dana, 14. maja 1948. godine, proklamovana je u Tel Avivu država Izrael.

Tako je počela da se ispisuje nova stranica u istoriji jevrejskog naroda. Jevrejski život se nastavlja, a s njime i jevrejska istorija.

POGOVOR

1.

Savez jevrejskih opština Jugoslavije mi je poverio da napišem pogovor za prevod „Kratke istorije jevrejskog naroda“ od Simona Dubnova. Trebalo bi da taj pogovor u neku ruku dopuni prevod ukazujući na izvesna mesta koja bi sa stanovništa istorijskog materijalizma trebalo drukčije ili bar šire objasniti. Ovaj zadatak nije nimalo lak. On bi bio težak čak i za stručnjaka za jevrejsku istoriju, a kamoli za čoveka koji se jevrejskom istorijom bavi doduše sa velikom ljubavlju, ali ipak samo uzgred. Zatim, bez obzira da li se neko slaže sa shvatanjima, naučnom metodom i zaključcima Dubnova, svaki mora da prizna da je on velik naučnik i odličan poznavalac istorijske nauke uopšte, a jevrejske istorije napose. Veoma je teško i nezahvalno dopunjavati Dubnova. Zato ovaj pogovor i ne treba shvatiti kao dopunjavanje; njime treba da se postigne onaj drugi cilj: da čitalac vidi kako se izvesna stanovništa izneta u knjizi, polazeći od istorijskog materijalizma, mogu i drukčije shvatiti i da tako u čitaoca izazove kritički stav prema izvesnim autorovim shvatanjima.

Iako ima i drugih i modernijih istorija jevrejskog naroda od Dubnovljeve, ne može se reći da je ma koja od njih uspela da tako sažeto i pregledno, a u isto vreme istorijski tako verno prikaže istoriju jevrejskog naroda kao što je data u ovoj knjizi. Dubnov je uspeo da tako sažeto izloži tu materiju upravo zato što ju je celog života studirao i napisao o njoj svoje kapitalno životno delo, „Opštu istoriju jevrejskog naroda“ u deset velikih svezaka. Prema tome je i u ovom pogledu bila umesna odluka Saveza jevrejskih opština kad je upravo tu sažetu istoriju izabrao za prevod radi upoznavanja jevrej-

ske i nejevrejske čitalačke publike naše zemlje sa istorijom jevrejskog naroda na našem jeziku.

Dubnov je bio pozitivista sa dobrim i lošim stranama toga naučnog pravca. On je verno i sa velikom naučnom tačnošću i odgovornošću istraživao i iznosio istorijske činjenice. Istorijske događaje i istorijska kretanja objašnjava u njihovoj složenosti i isprepletenosti. Pri tome on ne prenebregava da ukaže i na ekonomske prilike jevrejskog društva u raznim razdobljima i mestima, a ima u vidu i klasnu pozadinu društvenih sukoba. Ipak, čitaocu koji je vičan metodu istorijskog materijalizma pada u oči da upravo te okolnosti ne naglašava dovoljno i ne pridaje im značaj koji te okolnosti zaslužuju. Često pridaje preveliku samostalnost čisto idejnom faktoru u jevrejskoj istoriji zanemarujući klasno-ekonomsku pozadinu tih ideja. Štaviše, Dubnov ponekad pada u gotovo romantičarski zanos kada slika moralnu snagu i moralna preimućstva judaizma, kao na primer prikazujući Mojsija i starovekovni monoteizam, odanost Jevreja prema veri za vreme srednjovekovnih progona i sl.

2.

Najviše bi se mogao kritikovati način prikazivanja prvog razdoblja jevrejske istorije, razdoblja plemenskog uređenja kod Jevreja, boravka u Egiptu i izbavljenja iz egipatskog ropstva, ličnosti i uloge legendarnog Mojsija i stvaranja stare jevrejske države u Palestini. Istorijska nauka još nije dovoljno prodrla u to razdoblje, koje je bilo sudbonosno za formiranje Jevrejstva i za koje je još i danas najvažniji istorijski izvor Biblija. I Dubnov to sudbonosno razdoblje prikazuje na osnovu Biblije, ali to čini dosta nekritički, tako da čitalac može steći utisak kao da su moralna preimućstva monoteizma kod Jevreja rezultat neke naročite etičke misije za čijeg je nosioca neka viša sila odredila Jevreje, a ne rezultat određenih istorijskih uslova. U stvari, moralna preimućstva jevrejskog monoteizma onog vremena nad religijama okolnih naroda u Palestini — čije su religije bile tek na stupnju politeizma sa obožavanjem prvenstveno onih sila od kojih je zavisila zemljoradnja — rezultat su određenog istorijskog razvoja. Znamo da je u ono vreme — pa još dugo posle toga, naročito u društvima sa

primitivnom zemljoradničkom proizvodnjom — religija istovremeno jedini ili bar najvažniji oblik društvene ideologije. Kako je poznato, i kod Jevreja su, već od prvog razdoblja njihove istorije, verske norme istovremeno i društvene norme. Znamo da su Mojsijevi zakoni skupljeni u zbornik i objavljeni tek kasnije, a ne u vreme kada je po predanju Mojsije trebalo da živi i donese zakone. Ali je izvesno da su ti kasnije kodifikovani zakoni postojali kao nepisana pravila. A šta je bitno, šta je karakteristično za ta pravila? Bitno je za njih to što nastoje da fiksiraju, da i u kasnijim epohama — kada za to već nema istorijskih uslova — zadrže izvesnu plemensku demokratiju, izvesnu jednakost i ravnopravnost, ne samo „društvenu“ nego i „ekonomsku“. Nedostatak jače državne organizacije u početku naseljavanja u Palestini; uloga „sudija“ — običnih seljaka i pastira koji u vreme opasnosti postaju vođe naroda u društvenoj organizaciji koja pretežno još ima karakter rodovsko-plemenskog uređenja; narodna vojska u kojoj je služenje dobrovoljno; slaba pojava i potiskivanje ustanove ropstva; zaštita „socijalno slabih“, na primer pravo siromašnih da pabirče na požnjevenim njivama; a naročito šabat-godina i juvilej, tj. opraštanje dugova i ponovna deoba zemlje svake pedesete godine (jasan trag kolektivne plemenske svojine na zemljištu) — sve je to htelo da spreči prirodnu društvenu tendenciju onog istorijskog perioda: raslojavanje društva na vladajuće aristokratske klase uz istovremeno osiromašenje i porobljavanje širokih masa naroda — zemljoradnika. Ta pojava je bila zakonitost u zemljoradničkim društvima staroga (pa i srednjega) veka. Kod Jevreja ta se zakonitost izokrenula i samo se delimično ostvarila. U tome je svojstvena i odlučna odluka jevrejske istorije.

Koji su bili razlozi što nisu dopustili da se i u jevrejskom društvu odigra prirodan tok društvenog raslojavanja u osnovne klase i stvaranje tipične robovlasničke države? Teško je na to odgovoriti. Svakako je jedan a možda i najvažniji razlog u tome što jevrejska država zbog svog geografskog položaja nije nikad mogla da se učvrsti, da mirno živi i da se normalno razvija za jedno duže razdoblje. Zbog toga se unutrašnje razvojne tendencije društva ka klasnom raslojavanju, koje su se odigrale u drugim državama starog veka, nisu u jevrejskoj državi mogle potpuno ostvariti. Palestina, u kojoj se nala-

zila jevrejska država, jeste uski pojas zemlje između neplodne pustinje i mora. Taj uski pojas je bio prirodna spona između moćnih despotskih država staroga veka koje su se stvarale u dvema istorijskim rečnim dolinama: Nila s jedne strane, Tigra i Eufrata s druge. A kasnije, kada se pojavljuju nove sile, Grčko-Makedonska i Rimska imperija i one će upotrebljavati Palestinu kao prirodan put u pohodima ka Egiptu. Iako je takav geografski položaj dovođio do tragičnih ratova, puštošenja i porobljavanja celog naroda, on s druge strane nije dopustio da se potpuno učvrste vladajuće klase svojstvene robovlasničkoj državi. U vezi s tim narodne mase, zemljoradnici i stočari, a kasnije i zanatlije, mogli su da sačuvaju već navedene tradicije plemenske demokratije. Po našem mišljenju upravo te tradicije čine suštinu starovekovne jevrejske religije kao društvene ideologije.

U prilog ovom tvrđenju ide više okolnosti (koje i Dubnov kao savestan istoričar verno navodi ne ističući, međutim, njihov dublji smisao). U jevrejskoj se državi od samog početka vodila oštra klasna borba između povlašćenog plemstva s kraljem na čelu i sveštenstva, s jedne strane, i narodnih masa s druge strane. Ova borba opisana je u Bibliji kao borba između prave vere, vere u jedinoga boga Jevreja, i neznabožačke vere, obožavanja zlatnog teleta, Bala i drugih bogova predstavljenih u životinjskim i ljudskim oblicima. U stvari, vladajući slojevi su bili ti (zajedno sa zvaničnim sveštenstvom!) koji su hteli da, preuzimajući klasne ustanove okolnih naroda, prilagode i postojeću jevrejsku veru nekim religijskim kultovima okolnih naroda. A oni koji su pružili otpor tome i koji su insistirali na „izvornoj“ staroj veri bili su proroci. No proroci nisu bili verski predstavnici ili verski funkcioneri. Oni su bili narodni „tribuni“, vođe narodnih masa, kao na pr. Amos koji je, kad ga je sveštenik pozvao na odgovornost i pitao ko ga je poslao da prorokuje, odgovorio: „Nisam prorok ni prorokov sin. Pastir sam i odgajam dudove...“ (glava 8). Oni su, čuvajući staru veru i napadajući idolopoklonstvo, istovremeno uvek napadali i „pokvarenost“ vladajućih, njihov raskoš i „nemoral“, ugnjetavanje sirotinje — dakle pojave klasnog raslojavanja i klasne vladavine. Dubnov iznosi ove pojave klasne borbe u mnogim primerima. Ali ponekad zamagljuje njihov smisao i predstavlja ih

kao čisto idejne sukobe bez dublje društvene pozadine, kao na primer u trećoj glavi, kada obožavanje zlatnog teleta objašnjava time što nije još „svako u narodu bio kadar da shvati uzvišenost ideja velikog učitelja . . .“ (Mojsija) i veru u jedinog, nevidljivog boga. Uopšte, opisujući ovo razdoblje, ponekad je sklon da te sukobe tumači onako kako to radi Biblija, jedino kao borbu za čistotu vere. Dublje društvene korene tih i takvih sukoba ne ističe ni kod tako jasnog i veoma svojstvenog primera kao što je sukob kralja Davida sa prorokom Natanom (glava 6).

3.

U celoj jevrejskoj istoriji postoji kobna protivurečnost: jevrejske mase hoće da ostvare društvo zasnovano na društvenoj pravdi, međutim, privredni i drugi materijalni uslovi ne dopuštaju da se takvo društvo ostvari. Štaviše, ukoliko je materijalno stanje jevrejskog društva gore, utoliko je želja za društvenom pravdom jača, nestrpljivija. A pošto je ideja o društvenoj pravdi ponikla u starom veku, u uslovima koje inače Dubnov verno opisuje, ona je nužno primila oblik religijske ideje, religijskog verovanja. I još nešto: ovo verovanje je bilo ekskluzivno, kao što su bile i sve religije u starom veku. To je bila samo jevrejska religija i samo za Jevreje. Iz te protivrečnosti je ponikla ideja o mesiji, o izbavitelju. Po Bibliji smatralo se da je jevrejski narod izabrani božji narod, a sve nedaće koje ga pogađaju samo su božja kazna zato što su Jevreji odstupali od prave vere. Narode koji Jevreje porobljavaju šalje sam bog, oni su samo bič božji. Tako, u vezi i uporedo sa idejom o mesiji javlja se i ideja da se istorija sveta okreće oko Jevreja (razume se, proroci koji su te ideje stvarali i iznosili imali su skućene poglede na svet i na istoriju sveta, što je sasvim razumljivo za antičke prilike), da jedini i jedinstveni bog određuje mir ili ratove da bi nagradio ili kaznio Jevreje. Dubnov — koji veoma tačno i sažeto ukazuje na suštinu i oblike religije Jevreja u starom veku, na doprinos proroka razvoju i uobličavanju te religije naročito u pogledu njene moralne sadržine, na ideju mesi-

janizma — ipak ne ukazuje na dublje društvene razloge ni kod tih ideoloških pojava.

Veoma je važan momenat u istoriji Jevreja starog veka povratak iz vavilonskog ropstva. Ezra i Nehemija stvaraju novu državu, neku vrstu teokratije. „Mojsijevi“ zakoni dobijaju konačan oblik (iako Dubnov tu okolnost ne ističe naročito i uzima biblijsku verziju da su „Mojsijevi“ zakoni „otkriveni“ prilikom iskopavanja temelja za hram koji je podigao kralj Josija — glava 9). „Mojsijevi“ zakoni postaju istovremeno i državni zakoni, a osnivaju se i naročite ustanove za čuvanje i sprovođenje tih zakona, od kojih je najvažniji Sanhedrin. Sanhedrin je bio najviši sud, a istovremeno i ustanova za zvanično tumačenje tih zakona. To je unekoliko bila veoma pozitivna pojava za ono vreme. Ona demokratija (koja se svakako razlikuje od grčkog, rimskog ili modernog shvatanja demokratije) o kojoj smo govorili bila je sada, da tako kažemo, i pravno uobličena. Iako se prirodan tok klasnog raslojavanja i dalje nastavljao, ti zakoni su takođe sprečavali da taj tok uzme onakve razmere kao kod drugih robovlasničkih naroda. Svak je imao svoje mesto u društvu, znao je svoje obaveze, ali su mu i prava bila zaštićena. Ta prava i obaveze bili su prožeti visokim verskim moralom. Biti građanin stare jevrejske države značilo je istovremeno vršiti religijske dužnosti (a ne samo verovati u religijske ideje) — pojava koju ćemo kasnije sresti u muslimanskim teokratijama. Ali to preimućstvo je istovremeno predstavljalo veliku opasnost takvog društvenog uređenja: stvaranje dogmatizma. Jer ne samo religijski propisi nego i društvene norme su postale — dogme. Sanhedrin je bio velika garantija prava pojedinaca, i nastojao je da prevaziđene zakone prilagodi razvoju društvenog života. Ali je ipak po svojoj strukturi tumača od boga — apsolutnog autoriteta — datih zakona, istovremeno postao i izvor dogmi. Suprotnih mišljenja nije smelo biti. U tako siromašnoj i ugroženoj sredini kao što je bila jevrejska država u Palestini u tom periodu, takvo državno uređenje pomoglo je u izvesnim momentima da se društveni sukobi smiruju; ali teže i opasnije sukobe čiji su koreni bili dublji i dati van svesnih društvenih snaga (da se poslužimo Marksovom idejom) — je taj dogmatizam samo pojačavao i izoštravao.

4.

I sada dolazi najtragičniji i najteži sukob Jevreja u starom veku: sukob sa helenizmom i sa Rimom. Sukob sa grčkomakedonskim azijskim državama koje su stvorili epigoni Aleksandra Velikog i sukob sa Rimom smatramo istom istorijskom pojavom sa jednog šireg gledišta, jer su i pored svih razlika robovlasničko društveno uređenje grčkih država i Rima i njihova ideologija bili u suštini slični ako ih uporedimo sa jevrejskim državnim uređenjem i ideologijom.

Po Dubnovu taj sukob je opet samo ideološki. U čemu je po ovom i sličnim shvatanjima bila ovde suština sukoba? Jevrejski pogled na svet i život i jevrejski način života bili su sasvim drukčiji od grčkog i rimskog. Jevreji su verovali u jedinog i nevidljivog boga što uređuje kretanje sveta i naroda i traži od ljudi da se pridržavaju strogih zakona koji su i božiji i društveni. Grčka i rimska religija prevazišle su već, doduše, verovanje u prirodne sile, tipično za zemljoradničke narode. Ali one još veruju u više raznih bogova koji oličavaju sve moguće sile, prirodne i moralne, koje su jače od čoveka. One nemaju, kao Jevreji, sliku o usklađenom svetu koji pokreće čvrsta volja jedinstvenog boga. Kod njih se bogovi, oličeni u ljudskom obliku, bore među sobom isto onako kao što se stalno bore među sobom prirodne sile i kao što je stalna borba i među ljudima. Logično je da su se kod Jevreja, kao posledica takvog verovanja, razvili dogmatizam i netrpeljivost prema ostalim religijama. Grci i Rimljani nisu znali za versku netrpeljivost. Oni bi od osvojenih naroda odmah preuzeli one bogove koji bi se po verovanju vezanom za njih mogli uklopiti u njihov pogled na svet. Ali prema jevrejskom verovanju su ispoljili netrpeljivost. Koren te netrpeljivosti nije samo verski, ideološki. Nije nastao smrtni sukob zbog toga što su Grci i Rimljani bili „raspušteni“, što su se u njihovim gimnazijama deca gola vežbala, što je stalež hetera bio društveno priznat, čak i cenjen, dok se po jevrejskim propisima čak i brakolomstvo kažnjavalo smrću, a kamoli homoseksualizam i slične pojave koje su kod Grka i Rimljana bile normalne i dopuštene. Koren sukoba je bio mnogo dublji, a dubinu toga sukoba tačno je otkrio osetljivi politički instinkt Rimljana: samo postojanje jevrejskog dru-

štva u kojem je ropstvo bilo slabo razvijeno, u kojem klasne razlike nisu bile izoštrene kao u rimskom društvu, u kojem je svaki član zajednice, bogat ili siromah, bio jednak u društvu u smislu verskih i pravnih propisa i vezan za društvo čvrstim moralnim pravilima — predstavljalo je ugrožavanje rimskog društva. To nije bilo samo političko, a još manje vojničko ugrožavanje: jevrejska država je bila mala i teritorijalno i po broju stanovništva. To je bilo ugrožavanje društvenih pozicija robovlasničke klase. U Rimu (kao i u ranijim azijskim grčko-makedonskim državama) robovlasnička klasa nije ničim bila ograničena u svojoj moći. Svoju vlast i bogatstvo ona je neograničeno i bezobzirno uživala. A s druge strane, u rimskom robovlasničkom društvu pokazuju se velike protivrečnosti i krize u vreme osvajanja Palestine. Monarhija je, s jedne strane, rešenje tih kriza, a s druge strane njihovo produbljanje. Robovlasnička klasa ne može više da pokreće napredak društva. Sami članovi te klase ne veruju više u ideale i moralna shvaćanja koji su tu klasu i celo rimsko društvo ranije pokretali i unapređivali. Raskoš, razuzdanost, korupcija, mito, nepoverenje vladaju svugde. Robovlasnička proizvodnja je došla u ćorsokak, ne može da prevaziđe svoje okvire. Položaj robova sve je teži, a njihove pobune sve češće.

Ipak, jevrejski pogled na svet, a naročito na društveno uređenje, ne može da proдре u rimsko društvo zbog isključivosti Jevreja i jevrejske religije. No kada se pojavilo hrišćanstvo, koje će prevazići upravo tu isključivost jevrejske religije, ogromne mase robova i razočaranih robovlasnika brzo prihvataju novi pogled na svet i društveno uređenje. I time počinje jedna od najvećih revolucija u istoriji čovečanstva. Na taj momenat, upravo na društvene korene hrišćanstva ne samo unutar jevrejskog društva već i u pogledu uslovljenosti tih korena prema rimskom društvu, Dubnov nije ukazao u ovom radu.

Što se tiče uslovljenosti hrišćanstva u okviru jevrejskog društva gde je poniklo, Dubnov doduše iznosi klasnu pozadinu četiriju grupa ili, ako se hoće, političkih partija u jevrejskom stanovništvu — fariseja, sadukeja, esena i zelota, u momentu stvaranja hrišćanstva, ali ne u meri koja bi bila dovoljna za tačno razumevanje hrišćanstva kao društveno-revolucionarnog pokreta. Fariseji su predstavljali mase malih zem-

ljoradnika i zanatlija, većinu stanovništva, koje su bile pravi predstavnici judaizma. Oni su mesiju zamišljali kao narodnog vođa, neku vrstu vladara koji će uništiti neprijatelje Jevreja. Ipak, u svojim zahtevima prema Rimljanima bili su dosta umereni i realni. Sadukeji, predstavnici imućnih slojeva, tražili su otvorenu saradnju sa Rimljanima, želeći da na taj način obezbede svoja klasna preimućstva. Zeloti, fanatici koji su često poticali iz najsiriomašnjih narodnih slojeva, propovedali su neposredan dolazak mesije, vojničkog i narodnog vođa, i u to ime su i zametnuli rat protiv Rimljana, koji je vođen herojski ali se kobno završio po Jevreje. Eseni, takođe iz najsiriomašnjih narodnih slojeva, hteli su da reše svoje očajanje i težak društveni položaj na drugom planu. Oni su još više naglašavali moralni elemenat u judaizmu, tendenciju ka društvenoj pravdi i jednakosti, koje smo već istakli, a mesiju su smatrali ne za vojnog, ne za političkog, nego za moralnog, verskog izbavitelja. Oni su propovedali punu društvenu jednakost, živeli u nekoj vrsti komunizma, propovedajući istovremeno asketizam: izjednačenje ne u blagostanju nego u siromaštvu, u odricanju. Apostol Pavle (jevrejski: Saul — čiju ogromnu istorijsku ulogu pravilno naglašava i Dubnov) učinio je presudni korak kada je hrišćanstvo, odnosno tada još učenje esena, jevrejske političke a istovremeno i verske sekte, učinio univerzalnim. (Doduše, to je bio samo nov kvalitet s obzirom na sve brojnije ideje kasnijih proroka koji su već takođe isticali univerzalizam.) On je prekinuo sa isključivošću jevrejske religije i time je novo učenje jevrejske sekte postalo pristupačno svim slojevima Rimske imperije. Ipak, kasnije hrišćanstvo je počelo da gubi od svoje revolucionarnosti, i to u meri u kojoj je postajalo državna religija Rima i naslednika Rima; i u meri u kojoj se, namesto izjednačenja robova i robovlasnika i odricanja od ovozemaljskih bogatstava na ovom svetu, pretvara u ideološki oslonac novih klasnih društava koja navedene revolucionarne zahteve prvobitnih hrišćana prebacuju na „nebo“, u zagrobni život. Uporedo s tim potiskuju se u njemu judaistički elementi, potiskuje se u suštini Stari zavet. No, sve do masovne industrijalizacije i stvaranja moderne buržoaske države, svaki društveno-revolucionarni pokret (naprimera razne „jeresi“ u srednjem i novom veku, jer ti su pokreti samo po ideološkom obliku bili religije,

u suštini su oni često bili društveno-revolucionarni, napredni pokreti), a docnije veliki pokreti reformacije početkom novog veka, uzimaju za svoju ideologiju Bibliju u tom smislu što propovedaju vraćanje ka originalnim koncepcijama Biblije koje je zvanična crkva izvitoperila ili napustila. Neke sekte (na primer anabaptisti u Nemačkoj u XVI veku) propovedali su primitivan komunizam kao prvobitni hrišćani. Pa čak i mnoge seljačke bune krajem srednjeg i početkom novog veka pozivale su se na Bibliju u borbi protiv feudalnog plemstva (na primer u seljačkoj buni Džon Bel-a i Vat Tejlora u Engleskoj krajem XIV veka pobunjeni seljaci su pevali: „Kad je Adam kopao a Eva plela, ko je onda bio plemić?“).

Takođe je poznat veliki uticaj koji je Biblija imala ne samo na versku dogmatiku, već i na društvene koncepcije Islama.

Biblija je takođe, i u srednjem i u novom veku, sve do modernih vremena predstavljala inspiraciju za mnogobrojna umetnička dela.

5.

Hrišćanstvo — u svom prvobitnom vidu jedan od konsekventnih oblika judaizma — osvojilo je veliki deo sveta. A istovremeno osvojilo je samo mali deo Jevreja. Jevrejske mase nisu htele da prime onaj elemenat u učenju esena i prvih hrišćana koji je bio tuđ dubljoj suštini starovekovnog judaizma sa gledišta opšte dijalektike razvoja. Iz takvog stava je nastala jedinstvena paradoksalna situacija: postoji jedan narod, jedna posebno obeležena, posebno povezana skupina ljudi koji nemaju svoju zajedničku teritoriju, jedinstven privredno-proizvodni sistem, koji su razbacani po raznim delovima zemljine kugle, čak su izgubili svoj zajednički jezik, a taj narod ipak postoji kroz dvehiljadegodišnje razdoblje. Po gubitku države i razorenju hrama jevrejska religija se reorganizuje, prilagođava se novim uslovima, ali opet ostaje, i to u još većoj meri nego ranije, istovremeno i sistem društvenih pravila. Začetnik te reorganizacije jevrejske religije bio je Johanan ben Zakaj (vidi 21. glavu). Smisao te reorganizacije je u tome da se održi Jevrejstvo kao posebna celina iako ona više nema zajedničku teritoriju i zajedničku društvenu organizaciju. To se postiglo

na taj način što se religija, poréd osnovnih etičkih imperativa, još više pretvorila u sistem društvenih pravila. Religija tada reguliše naprimer čak i najsitnija pravila o ishrani i o bračnom životu. Na taj način se nužno stvorio ne samo nepremostiv duhovni zid između Jevreja i okolnih naroda, već i društveni zid. Centar društvenog života Jevreja postaje opština (kehila), neobično žilava i svrsishodna organizacija koja, kroz prilagođenu religiju, nastavlja, često makar i simbolično, gore iznete „socijalne“ osnove Starog zaveta. Ako se uporedi sa staleškom organizacijom srednjovekovnog feudalizma, vidi se da je ona demokratska organizacija u kojoj su svi članovi ravnopravni, i gde se zajednica stara o svakom svom članu. To ipak ne znači da u opštini nije bilo klasnih razlika, štaviše te razlike su ponekad bile oštre, naročito u većim opštinama. Pored toga, pošto su pravila života istovremeno bila i religiozni propisi, opština je nužno morala postati konzervativna organizacija. (Setimo se npr. kako je takva jedna opština izopštila i kaznila najvećom verskom anatemo Spinozu zbog njegovih naprednih ideja ili otpor „zvaničnih“ predstavnik opštine protiv hasidizma.) Duhovni vođi opštine su bili rabini, ne više zvanični i profesionalni sveštenici kao nekada leviti, već samo „učeni ljudi“, tako da je svaki član opštine mogao da postane rabin ako bi se istakao svojim znanjem. Ipak, ti su rabini u krajnjoj liniji postali verni čuvari verskog dogmatizma i konzervativizma.

Ipak valja reći da su Jevreji, i u teškim uslovima života, u skućenim okvirima geta, intenzivno razvijajući svoju kulturu, davali i dalje svoj doprinos opštoj kulturi čovečanstva. Dubnov navodi velike pesnike, filozofe, matematičare, lekare itd. koje su Jevreji davali i u srednjem veku, i u početku novog veka, gde god im je to iole bilo omogućeno.

Ali to što Jevreji nisu imali jedinstvenu teritoriju sa jedinstvenim ekonomskim sistemom, ne znači da njihova društvena uloga u sredinama u kojima su živeli kao tuđinci nije imala svoju određenu privrednu osnovu. Dubnov, iako uvek ističe tu osnovu, ne naglašava je dovoljno, ne ukazuje na zavisnost raznih ispoljavanja društvenog života Jevreja od te privredne osnove. Položaj Jevreja u određenoj sredini u galutu (dijasponi, razasutosti) prvenstveno je zavisio od privredne uloge koju su igrali u toj sredini. A pošto ta uloga nije zavisila od njih nego od istorijskih snaga koje su bile jače od njih,

oni su veoma često bili proganjeni, zlostavljani, uništavani. Njihov položaj je najčešće bio povoljan kada su u privrednom sistemu jedne zemlje imali ulogu koja je pokretala napred privredne snage, napredak te zemlje, kao na primer u prvoj fazi feudalizma u zapadnoj Evropi, u Španiji, u modernom liberalnom kapitalizmu. No često su bili primorani da svojom ekonomskom ulogom podržavaju društvene snage koje su postale nazadne, kao na primer u Poljskoj od XVII veka pa nadalje, i u drugim zemljama srednje i istočne Evrope.

Tako, na primer, Dubnov istorijski tačno i verno iznosi teške progone Jevreja za vreme krstaških ratova. Tačno je da su u velikoj meri povod i uzrok tim progonima bili verski fanatizam i opšta želja za pljačkom. Ali dublji uzrok je u nečem drugom: u privrednim prilikama tog razdoblja. Naime, krstaški ratovi su izraz izvesne krize feudalizma. Zapadni feudalizam dostigao je krajnje granice svog razvoja u okviru feudalne prirodno-zemljoradničke privrede. Javljali su se u sve većem broju izvesni slojevi stanovništva koji postaju suvišni u postojećem privrednom i društvenom uređenju: plemići za koje više nije bilo slobodnih feuda, ni svetovnih ni crkvenih, i kmetovi za koje više nije bilo slobodne zemlje. Zato su išli da osvajaju nove zemlje u ime „oslobodjenja Hristovog groba od nevernika“. No, ubijanje Jevreja kao navodnih Hristovih ubica — pored zadovoljenja potreba masovnog sadizma koje se u ljudskom društvu povremeno javljaju — imalo je i drugi razlog. Trebalo je pre svega potisnuti Jevreje sa privrednih položaja koje su dotle zauzimali, iz zemljoradnje i nekih zanata. Od tog vremena Jevreji su bili prinuđeni da u postojećem privrednom uređenju nađu drugo mesto (koje su već i ranije u manjoj meri imali): da se bave novčanim poslovima i uzimanjem kamate. Ovo zanimanje je u ranijoj fazi feudalizma bilo suvišno pa zato i zabranjeno. No na Zapadu, počev od krstaških ratova, ono stiže sve veći značaj. Feudalci imaju sve jače potrebe za novcem. Jevreji dobijaju ulogu da nabavljaju novac za feudalce. Položaj kmetova postaje sve teži, ranija prirodna davanja feudalcima pretvaraju se u novčana. To je bio objektivni tok društvenog razvoja, ali pošto su u tom toku Jevreji bili na isturenim položajima, mržnja seljaštva se okreće protiv njih. Još je opasnija bila mržnja nove gradske buržoazije, koja se takođe još kreće u okvi-

rima feudalizma, ali koja u Jevrejima vidi opasne konkurente. Iz Španije (gde je proganjanje Jevreja imalo i neke komplikovaniye neposredne ideološke razloge) Jevreji se sele u velikim masama u muslimanske zemlje, a iz drugih zemalja Zapada, specijalno iz Nemačke, u istočnu Evropu, uglavnom u Poljsku. U toj zemlji je feudalizam bio još srazmerno nerazvijen i davao je Jevrejima mesta za uključivanje u privredu. No, razvojem feudalizma ka novim oblicima i tamo je položaj Jevreja postajao sve teži. Sličan proces se odigrao kasnije sa Jevrejima u Rusiji. Položaj Jevreja u galutu, dakle, bio je i te kako zavisao od njihovog mesta u privredi naroda-domaćina.

6.

Velika francuska revolucija stvorila je novu epohu u istoriji Jevreja u Evropi. Već je i pre francuske revolucije bilo zemalja gde je, zbog jačanja liberalne buržoazije, položaj Jevreja bio povoljan i prema njima vladala tolerancija (na primer u Holandiji). Ali francuska revolucija, kao izraz najdoslednije ideologije onda još napredne, liberalne buržoazije, daje sasvim novu formulu za društveni položaj Jevreja: ona ih izjednačava u svim društvenim aspektima sa ostalim članovima francuske nacije. Ovo je za Jevreje kao pojedince bio veoma povoljan istorijski obrt. Oni sada nisu više izdvojeni, obeleženi i proganjeni, nego su jednaki sa svim ostalim građanima. Pred njima se otvaraju nove mogućnosti privrednog i opšteg društvenog razvoja. No time su Jevreji prestali da budu Jevreji u onom smislu u kojem su bili ranije, u srednjem veku. U feudalnom staleškom uređenju oni su se društveno, privredno i idejno uklapali u društvo kao — Jevreji. Oni doduše nisu bili nacija — nacije u srednjem veku nije bilo — ali su oni ipak bili jedna integralna društvena celina. Ideja i ideologija Jevrejstva kao celine, i pored klasnih raslojavanja i razlika među Jevrejima, ipak je po izvesnim tačkama bila jedinstvena, celovita, makar da su neke osnovne pokretačke ideje Jevrejstva u starom veku, na primer mesijanizam, tokom vremena postajale sve nejasnije i pretvorile se u simbole. (To je uostalom sudbina svake ideologije u kojoj dogme ne dozvoljavaju da se ideje prilagode promenjenoj stvarno-

sti.) No emancipacijom se menja i jevrejska religija kao osnovna ideologija Jevrejstva u srednjem veku. U srazmeni u kojoj su se Jevreji u pojedinim zemljama emancipovali i asimilovali, jevrejska religija u tim zemljama prestaje da bude sredstvo izdvajanja Jevreja iz okolnog društva. Ona se postepeno reformiše, i umesto religije svakodnevnog životnog ponašanja, kao što smo to ranije izneli, pretvara se samo u religiju savesti kao razne hrišćanske religije okolnih naroda. (Najbolji primer za to su neke sinagoge u Sjedinjenim Američkim Državama koje su svoj ritual upadljivo podesile po ugledu na neke reformističke hrišćanske crkve i obavljaju ga na engleskom jeziku.)

Razume se, emancipacija je imala za posledicu da Jevreji daju još veći doprinos opštem kulturnom razvoju, kroz kulture naroda u kojima su živeli. Naročito je veliko njihovo učešće u svim naprednim pokretima, što je razumljivo s obzirom na njihov opšti društveni položaj diskriminisanе manjine.

No postepeni proces asimilacije pretopio je Jevreje potpuno samo u malom broju zemalja, mahom gde su bili malobrojni. Njihovu potpunu asimilaciju, čak i tamo gde su pravno bili potpuno emancipovani, sprečavale su, pored drugih razloga, prvenstveno nazadne društvene klase i ostale nazadne društvene snage koje su nastojale da se i dalje sprovede društvena diskriminacija usprkos formalno-pravne jednakosti.*) U ideologiji tih klasa u društvima u kojima je bilo Jevreja uvek je bilo antisemitizma. Na taj način antisemitizma nije nestalo, on je samo promenio svoje parole, te je ostao i dalje propratna pojava u životu Jevreja. Dakle, tu vidimo jednu zanimljivu stvar koju Dubnov takođe nije naročito istakao: nosioci antisemitizma su uvek nazadne klase. Tako je antisemitizam postao jedan od društvenih termometara. Što je društvo bolesnije, što u njemu više vladaju nazadni elementi, to je antisemitizam jači. Naime, mržnja i netrpeljivost prema strancima, prema

*) Asimilacija je komplikovan proces. On ima ne samo opštedruštveni nego i psihološki aspekt. Jevreji takođe kao i svaki drugi narod ili druga etnička celina pruža psihički otpor asimilaciji. Ipak, to je objektivna društvena proces: ako su manjine društveno stvarno izjednačene sa većinom, one će se pre ili posle asimilovati većini. Takođe i antisemitizam je komplikovana pojava sa svojim specijalnim psihološkim aspektom. No ovde nema ni prilike ni prostora da se u ta pitanja ulazi, ukazujemo samo na glavnu liniju asimilacije i antisemitizma kao društvenih kretanja.

manjinama ili prema jednoj odvojenoj, obeleženoj grupi stanovništva uopšte, i inače je odlika nazadnih, zaostalih elemenata društva. Naročito u momentima društvenih kriza na njih se prebacuje odgovornost za nedaće u društvu. Već u srednjem veku za tu svrhu su naročito bili pogodni Jevreji. Oni su bili duboko odani svojim religijskim idealima, što im je s jedne strane davalo veliku moralnu snagu, ali s druge strane još je više povećalo mržnju prema njima. Zatim, njihova privredna uloga u društvu, kao što smo izneli, bila je omrznuta u izvesnim slojevima naroda koje su vladajući reakcionarni elementi zbog toga lako mogli nahuškati protiv Jevreja. U doba emancipacije, opet, porasli su njihova privredna moć i društveni uticaj što je i tada pothranjivalo mržnju nazadnih (feudalnih, nekih sitnoburžoaskih i drugih) slojeva. Na primer, veoma je tipično za Drajfusov proces u Francuskoj polarizovanje društvenih snaga u zemlji u pogledu stava prema Jevrejima (glava 45). Nazadni elementi, čiji je predstavnik u tom procesu bio veliki deo oficirskog kora u Francuskoj, hteli su da unište nevinog Drajfusa, inače sposobnog oficira, samo zato što je bio Jevrejin. Napredni elementi, u čije ime je istupao čuveni pisac Zola, ustali su u odbranu Drajfusa. Za carsku Rusiju je karakteristično da su sama vlada, odnosno agenti sa znanjem i odobrenjem vlade, organizovali pogrome. U srednjoj Evropi, Nemačkoj i Austro-Ugarskoj, antisemitizam je iz mnogih razloga bio stalna pojava. U tim zemljama nije bilo pobedonosne buržoaske revolucije kao u zapadnoj Evropi, te se buržoaska demokratija nije nikada potpuno i dosledno razvila. Feudalno zemljoposedičko plemstvo naglo se pretvorilo u industrijske magnate zadržavajući pri tome svoja feudalistička i militaristička shvatanja. Pored napredne liberalne buržoazije i, kasnije, naprednog proletarijata, bilo je jakih ostataka sitne buržoazije, tipične za ranije feudalno uređenje, koja je u Jevrejima videla konkurente. Kad su te zemlje izgubile prvi svetski rat, kada se ekonomska i društvena kriza u tim zemljama zbog toga povećala, antisemitizam je uzeo još većeg maha. U novim skučenijim ekonomskim mogućnostima u tim zemljama, Jevreji su bili sistematski potiskivani sa svojih privrednih i društvenih pozicija. Te zemlje su bile leglo fašizma i nije čudno za onoga ko poznaje istoriju Nemačke da se fašistička ideologija u svom najstrašnijem, najčudovišnijem obli-

ku pojavila upravo u Nemačkoj. Glavna tačka u toj ideologiji bilo je tzv. rasno učenje, a jedan od glavnih zahteva toga „učenja“ bilo je uništavanje Jevreja.

7.

Knjiga se uglavnom završava dolaskom Hitlera na vlast, njegovim učvršćenjem i progonima protiv Jevreja u Nemačkoj. No posle ovoga desila su se dva događaja vanredno značajna za istoriju Jevreja. Prvi je uništenje oko 6,000.000 Jevreja u Evropi, a drugi je stvaranje države Izrael.

1939. godina nije značajan datum samo zbog početka drugog svetskog rata. Taj datum ima za Jevreje i poseban značaj, jer je tada bio donet u Hitlerovoj Nemačkoj plan za „rešenje“ jevrejskog pitanja, i to ne samo u Nemačkoj nego i u drugim zemljama koje bi došle pod Hitlerovu vlast. Prva varijanta je bila da se Jevreji presele na Madagaskar. No, 1941. plan je bio izmenjen i predvideo je fizičko uništenje svih Jevreja i oduzimanje njihove imovine u korist Trećeg Rajha.

Taj plan je bio ostvarivan sistematskom upornošću i bezobzirnošću. Progoni, zlostavljanja i ubijanja Jevreja vršeni su ne samo u vojnički osvojenim zemljama nego je Hitler i od svojih saveznika tražio da sprovode slične mere. Tako su bile preduzete mere protiv Jevreja u Mađarskoj, Rumuniji, Bugarskoj, Italiji. Na nesreću, većina evropskog Jevrejstva bila je skoncentrisana u zemljama koje je Hitlerova Nemačka osvojila. Navešćemo neke cifre da bi se shvatila sva stravičnost ovog genocida (ove cifre se odnose na broj Jevreja 1939. godine ne računajući Jevreje koji su emigrirali iz Nemačke po dolasku Hitlera na vlast). U Poljskoj je bilo oko 3,500.000 Jevreja, a u životu je ostalo oko 250.000, od kojih je oko 200.000 izbeglo u Sovjetski Savez. U Sovjetskom Savezu, gde je veliki broj Jevreja bio skoncentrisan u zapadnim oblastima koje je fašistička Nemačka okupirala, uništeno je od oko 3,000.000 oko 1,000.000. U Litvaniji od 120.000 ostao je u životu sasvim neznatan broj. U Nemačkoj je bilo 500.000, a u Austriji oko 200.000. Od nemačkih Jevreja se spasla oko jedna trećina, dok je ostatak uništen. U Čehoslovačkoj od 360.000 pre-

živelo je oko 40.000, u Mađarskoj od 500.000 ostalo je u životu oko 150.000 (tu je uništavanje uzelo maha naročito po okupaciji Mađarske od strane Hitlerove Nemačke marta 1944. god.). U Holandiji je od 110.000 Jevreja uništeno oko 100.000, u Francuskoj od oko 300.000 uništeno je barem 100.000. U Rumuniji od 750.000 Jevreja uništeno je 500.000. Takođe je gotovo sasvim uništeno grčko Jevrejstvo (110.000), dok u Bugarskoj, i pored proganjanja i interniranja, Jevreji uglavnom nisu bili fizički uništavani.

Pre rata bilo je u svetu 18.000.000 Jevreja; fašistička Nemačka i njeni saveznici likvidirali su, dakle, jednu trećinu Jevreja u svetu, tj. oko 6.000.000.*)

Rezultat masovnog uništenja Jevreja za vreme drugog svetskog rata je taj što je Evropa prestala da bude kontinent sa najvećim brojem Jevreja. Sada u Evropi ima oko 3.700.000 Jevreja, od toga oko 2.500.000 u Sovjetskom Savezu. U Americi ima oko 6.000.000 Jevreja, od toga samo u SAD preko 5.000.000 (najjače jevrejske organizacije i duhovni centri Jevreja van Izraela nalaze se danas u SAD). U Aziji ih ima preko 2.000.000 (od toga je većina u Izraelu), u Africi ima nešto preko 500.000 (od toga 200.000 u Maroku), a u Australiji svega 64.000. Ukupan broj Jevreja danas u svetu iznosi oko 12.000.000.

Drugi istorijski događaj koji smo napomenuli je stvaranje nove jevrejske države. U Palestini u kojoj je, kako je u knjizi izneto, postojala u smislu Balfurove deklaracije „nacionalna domovina“ Jevreja pod mandatom Engleske, Jevreji su 1948. godine proglasili nacionalnu državu pod imenom Izrael, posle čega je sledio oružani sukob sa okolnim arapskim zem-

*) Brutalni, masovni, mizantropski, dosad u istoriji besprimerni metodi uništavanja mnogih miliona ljudi, a među njima i oko 6.000.000 Jevreja — danas su već dovoljno poznati. Međutim, koristimo priliku da istaknemo da su Jevreji u vrlo velikom broju učestvovali u borbi protiv fašizma, gde god im se za to pružila prilika. Oni su učestvovali kao borci u svim savezničkim armijama, partizanskim odredima i u raznim pokretima otpora. Računa se da ih je ukupno bilo u savezničkim vojskama oko 1.200.000. Od mnogih primera navešćemo neke. Prema podacima Saveza jevrejskih opština Jugoslavije ima barem 14 narodnih heroja naše narodnooslobodilačke borbe koji su jevrejskog porekla. U Sovjetskom Savezu prema sovjetskim podacima od 1. februara 1945. g. ratna odlikovanja — ordene i medalje dobilo je 65.337 Jevreja, među kojima 379 heroja Sovjetskog Saveza.

ljama koji je okončan primirjem iz 1949. godine (konačni ugovori o miru još uvek ne postoje). Država koja obuhvata primorski pojas, ponekad sasvim uski, ranije Palestine i čiji gro sačinjava zasad još neplodna pustinja Negev, sada broji oko 2,200.000 stanovnika od kojih nešto ispod 10% čine Arapi. Ona je nastala kao rezultat cionističkog pokreta o kojem takođe govori Dubnov. Taj pokret, čiji intelektualni koreni idu u daleku prošlost, počeo je ekonomski i politički da se realizuje krajem prošlog veka a naročito između dva svetska rata, uporedo sa oživljavanjem antisemitizma u mnogim zemljama. No posle drugog svetskog rata, naročito posle proglašenja države, počelo je masovno useljavanje naročito iz redova preživelih ostataka srednjoevropskog i istočnoevropskog Jevrejstva, kao i iz afričkih i azijskih zemalja.

Prema pojavi Izraela razne zemlje i pokreti u svetu imaju razne stavove; mahom pozitivne, a ponekad iz ideoloških i praktično-političkih razloga i negativne. Većina Jevreja u svetu, bez obzira na društveni položaj i političko opredeljenje, ima pozitivan stav prema Izraelu i mnogi ga pomažu moralno i materijalno. No, i među Jevrejima, i to mahom onim koji Jevrejstvo smatraju samo religijom ili koji rešenje jevrejskog pitanja vide i traže u potpunoj asimilaciji sa narodima u čijoj sredini žive, postoji i negativan stav prema Izraelu. Ipak, i pored nekih negativnih stavova prema njemu i nepovoljnih geopolitičkih uslova i ekonomskog položaja (naročito slabost sirovinске baze) Izrael se afirmisao kao istorijska realnost. U njemu se stvara nova izraelska nacija od Jevreja iz raznih zemalja, čak i raznih kontinenata, i raznih tradicija i stepena kulturnog razvoja.

8.

Najzad, nekoliko reči o Jevrejima u Jugoslaviji. Jevrejskih naselja je bilo u zemljama današnje Jugoslavije još za vreme Rimljana, zatim u Vizantiji, srednjovekovnoj Srbiji, Dalmaciji, Sloveniji i Hrvatskoj. U XVI veku izvestan broj Jevreja prognanih iz Španije i Portugaliije naselio se u Turskoj imperiji na Balkanskom poluostrvu. Sefardske opštine u Srbiji, Makedoniji, Bosni i Hercegovini i Dalmaciji vode uglavnom poreklo od tih useljenika. U Hrvatskoj i Vojvodini

naseljavali su se aškenaski (nemački) Jevreji iz Mađarske, Slovačke i Poljske.

U predratnoj Jugoslaviji bilo je oko 70.000 Jevreja. Oni su živeli pretežno u većim gradovima, Beogradu, Zagrebu, Sarajevu, Skoplju, Bitolju, Subotici, Novom Sadu. U drugom svetskom ratu Hitlerov bes, izazvan martovskim događajima 1941. godine, naročito se okomio između ostalog i na jugoslovenske Jevreje. Odmah po okupaciji bile su preduzete oštre mere protiv njih. U Srbiji ih je većina likvidirana na Sajmištu još 1941. godine. U tzv. Nezavisnoj Državi Hrvatskoj Pavelić je odmah počeo da kopira hitlerovske zakone protiv Jevreja i da pristupa njihovom zlostavljanju i masovnom uništavanju. Mađonski Jevreji pod bugarskom okupacijom bili su masovno uništeni 1943. godine, dok su Jevreji u Vojvodini stradali 1944. godine zajedno sa Jevrejima iz Mađarske. Preživelo je svega oko 15000 jugoslovenskih Jevreja, od kojih se oko 8000 iselilo u Izrael, tako da danas u Jugoslaviji ima oko 6500 Jevreja. Mali broj Jevreja još je u toku okupacije emigrirao u druge zemlje.

Danas Jevreji u socijalističkoj Jugoslaviji uživaju punu ravnopravnost. Našem društvenom uređenju su tuđi svi oni negativni društveni i idejni uticaji iz kojih se hrani antisemitizam.

Novembra 1961. god.

Andrija Gams

HRONOLOŠKA TABELA

GODINA	AZIJA	ISTOČNA EVROPA	ZAPADNA EVROPA	AFRIKA — AMERIKA
P r e n o v e e r e				
2000.—1700.	Doba praotaca Avrama, Isaka i Jakova (Vavilon—Kanaan)			
1700.—1300.	
1300.—1200.	
1200.—1030.	Jevreji se nastanjuju u Kanaanu. Doba sudija.	
1030.	Kralj Saul			Sinovi Izraela u Egiptu.
1010.	Kralj David			Mojzije i izlazak iz Egipta.
970.	Kralj Solomon			
930.	Podela jevrejske kraljevine.			
930.—720.	Kraljevina Izrael:			
870.	Osnivanje glavnog grada Samarije; Ahab i prorok Elija.			
720.	Izgnanstvo u Asiriji.			
530.—586.	Kraljevina Judeja:			
700.	Hezekija i Senahertib. Protok Isaja.			

620.	Josija i njegova reforma.
597.	Prevlast Vavilonije; Prorok Jeremija.
586.	Prvo razorenje Jerusalema.
585—536.	Vavilonsko ropstvo.
536—332.	Prevlast Persijanaca:
516.	Zerubabel i obnova Hrama.
453.—413.	Ezra i Nehemija.
332.—140.	Grčka prevlast:
332.	Aleksandar Makedonski u Jerusalemu.
320.	Judeja pod Ptolemejima.
198.	Judeja pod Seleukidima.
167.	Ustanak Hasmonejaca.
140.	Osiobodenje od strane prevlasti.
140.—37.	Hasmonejci i doba Heroda:
140.	Nasi Simeon Hasmonejac.

GODINA	AZIJA	ISTOČNA EVROPA	ZAPADNA EVROPA	AFRIKA — AMERIKA
135.	Nasi Johanan Hirkan. Sadukeji i Fariseji.			
103.	Kralj Aleksandar Janaj.			
67.	Bratoubilački rat. Hirkan—Aristobul.			
63.	Pompej i Rimljani u Jerusalimu.			
62.	Hirkan i Antipater.			
37.	Kralj Herod Veliki.			
N o v a e r a				
1.	Pretpostavka o rođenju Isusa Nazarećanina.			
4.	Smrt Heroda; njegovi nasljednici.			
6.—40.	Rimski prokurator u Judeji.			
33.	Raspinjanje Isusa Nazarećanina (?).			
41.—44.	Kralj Agripa I.			
44.—66.	Posljednji prokurator.			
66.—70.	Nacionalni rat protiv Rima.			
70.	Drugo razorenje Jerusalema.			

80.	Johan ben Zakaj osniva Sanhedrin u Javne-u.		
132.—135.	Ustanak Bar-Kohbe i razorenje Betara.		
150.	Sanhedrin i velike akademije u Galliji.		
200.	Nasi Juda i Mišna.		
220.	Velike akademije u Vaviloniji; Rab i Samuel.		
315.	Palestina pod prevlašću hrišćanskog Rima		
350.	Progoni u Erec Jisraelu; Jerusalinski Talmud završen.		
385.	Podela Rimske imperije; Palestina pod vizantijskom prevlašću.	Podela Rimske imperije; Palestina pod vizantijskom prevlašću.	
429.	Poslednji nasi (patrijarh) Gamaliel u Palestini.		
500.	Završavanje Vavilonskog Talmuda.		
500.—600.			Razvitak jevrejskih zajednica u Italiji, Francuskoj, Nemačkoj i Španiji.
613.			Početak prisilnog pokrštavanja u Vizigotskoj Španiji (Sisebut).
614.	Jevrejski ustanak protiv Vizantije u Erec Jisraelu.		

GODINA	AZIJA	ISTOČNA EVROPA	ZAPADNA EVROPA	AFRIKA — AMERIKA
624.—626.	Borbe Muhameda protiv arapskih Jevreja.			
629.	Prisilno pokrštavanje i izgon iz Francuske (Kralj Dagobert).	
638.	Prevlast Arapa u Palestini i Vaviloniji.			
711.	Prevlast Arapa u Španiji.	
750.	Osnivanje Bagdadskog kalifata; Egziarski i Gaoni.		Hazarški kraljevi prihvaćaju jevrejsku vjeru.	
760.	Anan ben David i karrati u Vaviloniji.			
768.—940	Jevrejske zajednice u carevini Karla Velikog i njegovog sina Luja (Francuska, Nemačka, Italija).	
942.	Smrt gaona Saadije u Vaviloniji.			
950.	Ministar Hazdal Ibn Saprut u arapskoj Španiji.	
970.	Posljednji hazarski kralj Josef (Rusija).		
1038.	Kraj gaona i vavilonskih akademija.			
1040.	Rodenje Rašija.	
1055.	Smrt Samuela Hanagida, vezira Granade.	

1000.—1100.	Geršon Meor Hagola i Raši (Nemačka, Francuska).
1086.	Prvi krstaški rat; uništenje jevrejskih zajednica u Nemačkoj.
1099.	Krstaši zauzimaju Jerusolim i iz njega izgone Jevreje (osnivanje Jerusalmiskog hrišćanskog kraljevstva).	
1105.	Smrt Rašija.
1113.	Antijevrejski ispadi u Kijevu (Rusija)	
1135.	Rođenje Majmonidesa u Kordovi.
1140.	Putovanje Jude Halevija u Erec Jisrael i njegova smrt	
1147.	Drugi krstaški rat (Francuska, Nemačka).
1148.	Muslimanski Almohadi vrše pokolj u Spaniji.
1182.—1198.	Kratkotrajni izgon iz Francuske (Filip August).
1189.	Treći krstaški rat (pokolj Jevreja u Engleskoj) York.
1204.	Smrt Majmonidesa (Kairo).

GODINA	AZIJA	ISTOCNA EVROPA	ZAPADNA EVROPA	AFRIKA — AMERIKA
1215.	Papa Inokentije III i bula o odevanju Je- vreja.	
1233.	Auto-da-fe jevrejskih knjiga (Monpelje, Pa- riz).	
1342.	Spaljivanje Talmuda u Parizu.	
1247.	Papa Inokentije IV pro- tiv optužbi za ritual- na umorstva.	
1263.	Barcelonska polemika (Ramban).	
1264.	Jevrejski statut princa Boleslawa (Poljska).		
1290.	Proterivanje iz Engle- ske.	
1306.—1314.	Privremeni izgon iz Francuske.	
1320.	Kratki period biskupa u Francuskoj i novi izgoni.	
1330.—1338.	»Judenschlächter« (Izvrši- oci pokolja nad Jevre- jima) u Nemačkoj.	
1348.	»Crna smrt« u Nemač- koj i drugim zemlja- ma.	
1333.—1370.	Kralj Kazimir Veliki i naseljavanje Jevreja u Poljskoj.		

1388.	Veliki vojvoda Vitold i privilegije date Jevrejima.	
1391.	»Sevilski pokolj« i kr- yava pokršćavanja u Spaniji.
1394.	Poslednji izgon iz Fran- cuske.
1412.—1413.	Duga polemika u Tor- tozi (Spanija).
1421.	Izgon iz Beča.
1453.	Prevlast Turaka u Is- tambulu i početak ve- likog usejavanja u Tursku.	
1481.	Nova španska Inkvizi- cija protiv Marana.
1492.	Izgon Jevreja iz Spa- nije.
1495.—1503.	Proterivanje Jevreja iz Litvanije.	
1498.	Izgon Jevreja iz Por- tugalije.
1507.—1550.	Osnivanje jevrejskog centra u Poljskoj.	
1516.	Stvaranje geta u Vene- ciji.
1524.—1532.	Mesijanski pokret Reu- bena i Molha (Italija).

GODINA	AZIJA	ISTOČNA EVROPA	ZAPADNA EVROPA	AFRIKA — AMERIKA
1550.
1530.—1570.	Nova zajednica u Erec Jisraelu; Josef Karo i Ari u Safedu.
1553.
1563.	Car Ivan Grozni nare- đuje da se Jevreji iz Polocka udave u Dvl- ni (Rusija).
1572.	Smrt Josefa Nasija, sa- vetnika na otoman- skom dvoru.
1580.	Osnivanje »Kongresa če- tiriju zemalja« u Polj- skoj.
1590.
1614.—1616.
1618.—1648.
1623.	Osnivanje »Kongresa opština« u Litvaniji.
1648.—1649.	Ubistva u Ukrajini za vreme ustanka Hmelj- nickovih kozaka.
			Kolonija portugalskih Marana, novobrižana, na jugu Francuske.	
			Pape spaljuju u Rimu Talmud i progone Je- vreje.	
			Spanski i portugalski Marani beže u Holan- diju.	
			Pogrom Fetmilha i iz- gon iz Frankfurta i Vormsa.	
			Beda u Nemačkoj i Au- striji usljed trideseto- godšnjeg rata.	

1654.—1656.	Pogromi u Poljskoj za vreme rusko-švedskog rata.		
1655.	Manase ben Izrael u Londonu; Kromvel i nova jevrejska zajednica u Engleskoj.	Početak stvaranja jevrejske zajednice u Severnoj Americi; Novi Amsterdam (Njujork).
1656.	Ekskomunikacija Barucha Spinoze u Amsterdamu (Holandija).	
1666.	Sabataj Cevi i mesijanski pokret.		
1670.	Nov izgon iz Beča.	
1671.	Jevreji se nastanjuju u Berlinu i Brandenburgu.	
1677.	Smrt Spinoze.	
1678.	Jevreji u Alzasu pod francuskom vlašću.	
1740.	Bešt iz Mjedzibodza i početak hasidskog pokreta.		
1740.—1744.	Proterivanje iz Praga (carica Marija Terezija).		
1750.	Restriktivni zakoni Fridriha II protiv pruskih Jevreja.	
1755.	Mendelzon piše svoje prvo delo (prevod Biblije: 1783).	
1756.	Slučaj Jakoba Franka.		

GODINA	AZIJA	ISTOČNA EVROPA	ZAPADNA EVROPA	AFRIKA — AMERIKA
1759.	Frankistički pokret i pokrstavanje njegovih pristalica.		
1764.	Ukidanje centralnih kongresa u Poljskoj i Litvaniji i kraj široke autonomije jevrejskih opština.		
1769.	Umanov pokolj i pogromi Hajdamaka u Ukrajini.		
1772.—1795.	Podjela Poljske i ustanovljenje zone ograničenja za Jevreje u Rusiji.		
1772.	Početak borbe rabina protiv hasida; hasidski pokret se učvršćuje u Poljskoj.		
1776.	Nezavisnost Sjedinjenih Američkih Država i jednakost u pravima za Jevreje.
1782.	Akt o toleranciji austrijskog cara Josifa II.	
1789.	Francuska revolucija i deklaracija o pravima čoveka.	
1791.	Emancipacija francuskih Jevreja.	
1804.	Jevrejski statut u Rusiji.		

1807.	Pariski »Sanhedrin«; sl- renje pokreta za as- milaciju u zapadnoj Evropi.
1808.	Prve jevrejske poljo- privredne kolonije u Rusiji.	Napoleon sprečava e- mancipaciju u Alzasu.
1812.	Edikt o emancipaciji u Pruskoj.
1815.	Početak političke reak- cije i pokreta protiv emancipacije u Evropi
1827.	Vojni zakon Nikole I.
1830.	Borba za emancipaciju u Nemačkoj (Riser i dr.).
1844.	Osnivanje jevrejskih škola u Rusiji; utvr- đivanje pokreta haska- le u Rusiji.	Borba za versku refor- mu u Nemačkoj (ra- binske konferencije).
1848.	Martovska revolucija i druga emancipacija u Nemačkoj.
1856.	Emancipacija u Engle- skoj.
1880.	Poboljšanje položaja Jevreja u Rusiji; re- zorne Aleksandra II i pokret za asimilaci- ju (do 1865.).
1886.	Pogrom u Jasiju.
1867.	Emancipacija u Austro- Ugarskoj.

Francuzi zauzimaju Al-
žir.

GODINA	AZIJA	ISTOČNA EVROPA	ZAPADNA EVROPA	AFRIKA — AMERIKA
1870.	Pogromi u Rumuniji i intervencija Alijanse.	Emancipacija u Italiji.	Dekret Kremleja (Alžir).
1870.—1873. 1880.	Antisemitski pokret u Nemačkoj.
1881.—1882.	Početak useljavanja u Palestinu; »Prijatelji Ciona« i Bilu i nacionalni pokret (Pinsker).	Pogromi u Rusiji i reaganje Aleksandra III.	Početak useljavanja u Ameriku.
1883.	Osnivanje Rišon-le-ciona i Zihron Jakova (Baron Edmond de Ročild).
1881.	Izgon iz Moskve.	Početak useljavanja u Argentinu.
1894.	Drajfusova afera (do 1899.).
1896.	»Jevrejska država« (Teodor Hercel).
1897.	Osnivanje Jevrejskog radničkog saveza »Buunde« u Rusiji.	I bazelski kongres i osnivanje Cionističke organizacije.
1898.—1899.	Pogromi u Alžiru.
1901.—1905.	Objavlivanje Jevrejske enciklopedije u Njujorku.
1903.	Kišinjevski pogrom; jačanje nacionalističkih i socijalističkih pokreta kod Jevreja u Rusiji.
1905.	Prva ruska revolucija i

1913.	oktobarski pogromi. Bejlisova afera.
1914.	Svetski rat: 1914.—1918.; progoni Jevreja u Ru- siji.
1917.	Balfurova deklaracija i stvaranje »nacional- nog ognjišta« u Pale- stini.	Druga ruska revolucija i emancipacija Jevre- ja. Oktobarska revolucija.	Balfurova deklaracija.
1918.—1921.	Gradanski rat i veliki pogromi u Ukrajini.
1919.	Mirovna konferencija u Parizu. Versajski ugo- vor; priznanje ma- njinskih prava.
1922.	Engleski mandat u Pa- lestini i jačanje cio- nističkog pokreta; for- siranje kolonizacije (Tel Aviv).	Sirenje antisemitizma u Nemačkoj (nacional- socijalisti).
1930.	Nirnberški zakoni.
1935.
1937.	Antijevrejski zakoni u Rumuniji.
1938.	Antijevrejski zakon u Italiji.
1939.	Nemačka aneksija Au- strije.
1939.—1945.	Nemačka aneksija Če- hoslovačke.
1948.	Stvaranje države Izrael.	Drugi svetski rat.	Drugi svetski rat.

S A D R Ž A J

	Strana
Uvodne napomene — — — — —	5
Šta je jevrejska istorija — — — — —	7

Prvi deo: Istočni period

Glava 1. Praotac Avram i patrijarsi u Kanaanu — — — — —	11
Glava 2. Sinovi Izraela u Egiptu — Ropstvo i oslobođenje — — — — —	16
Glava 3. Mojsije „Naš učitelj“ i lutanje po pustinji — — — — —	19
Glava 4. Kako je Kanaan postao Erec Jisrael — Sudije — — — — —	22
Glava 5. Saul, prvi kralj Izraela — — — — —	25
Glava 6. Kralj David u Jerusalimu — — — — —	28
Glava 7. Kralj Solomon i izgradnja Hrama — — — — —	31
Glava 8. Rascep — Kraljevina Izrael — — — — —	34
Glava 9. Kraljevina Judeja — Prvo razorenje Hrama — — — — —	38
Glava 10. Život i običaji Jevreja u antičko doba — — — — —	44
Glava 11. Kako je narod shvatao boga, svet i istoriju — — — — —	47
Glava 12. Vavilonsko ropstvo — — — — —	50
Glava 13. Judeja pod persijskom upravom — — — — —	53
Glava 14. Vladavina sveštenika — „Tanah“ (Tora, Proroci i Hagiografije) — — — — —	57
Glava 15. Grčka vladavina — Ptolemeji — — — — —	60
Glava 16. Seleukidi i pobuna Hasmonejaca — — — — —	64
Glava 17. Hasmonejci — — — — —	69
Glava 18. Judeja pod rimskom vlašću — Kralj Herod (Irod) — — — — —	74
Glava 19. Prokurator i Narodni rat i drugo razaranje Hrama — — — — —	78
Glava 20. Duhovni život u domovini i dijaspori — — — — —	83
Glava 21. Sanhedrin u Javneu — Ustanak Bar-Kohbe — — — — —	90
Glava 22. Patrijarsi i akademije u Palestini — Hrišćanska država — — — — —	95
Glava 23. Jevrejski centar u Vaviloniji — Talmud — — — — —	99
Glava 24. Jevrejski život u Erec Jisraelu i Vaviloniji u doba Talmuda — — — — —	102
Glava 25. Kraj rimsko-persijske vladavine — Arapska vlast — — — — —	105
Glava 26. Arapski kalifat i gaoni — Kraj istočnog perioda — — — — —	108

Drugi deo: Zapadni period

Glava 27. Prva jevrejska naselja u Evropi — — — — —	115
Glava 28. Jevreji u carevini Karla Velikog i njegovih naslednika (od VIII do XI veka) — — — — —	121
Glava 29. Zlatno doba u arapskoj Španiji — — — — —	125

Glava 30. Krstaški ratovi — — — — —	131
Glava 31. Jevreji u Francuskoj i Engleskoj pre njihovog izгона — —	134
Glava 32. Jevreji u hrišćanskoj Španiji — Kulturni rat (XIII i XIV vek) — — — — —	139
Glava 33. U Španiji do izгона — — — — —	145
Glava 34. U Nemačkoj do kraja Srednjeg veka — — — — —	151
Glava 35. Prva naselja u Poljskoj — — — — —	155
Glava 36. Život i običaji Jevreja u Srednjem veku — — — — —	158
Glava 37. Sefardi u Turskoj i drugim zemljama — — — — —	162
Glava 38. Sabataj Cevi i mesijanski pokret — — — — —	169
Glava 39. Veliki centar u Poljskoj u doba njegovog prosperiteta (do sredine XVII veka) — — — — —	172
Glava 40. Progoni u Poljskoj (do kraja XVIII veka) — — — — —	176
Glava 41. Jevreji u Nemačkoj od reformacije do kraja XVIII veka —	182
Glava 42. Francuska revolucija i prva emancipacija — — — — —	187
Glava 43. Borba za građanska prava i druga emancipacija — — — —	192
Glava 44. Veliki jevrejski centar u Rusiji — — — — —	197
Glava 45. Antisemitizam u zapadnoj Evropi i pogromi u Rusiji (1881. — 1903) — — — — —	202
Glava 46. Velika emigracija: Amerika i Palestina — — — — —	207
Glava 47. Nacionalni i socijalni pokret — — — — —	211
Glava 48. Sefardi u severnoj Africi (Alžir, Tunis, Maroko, Tripolitaniya, Egipat) — Falasi (Abisinija) — — — — —	216
Glava 49. Svetski rat — Revolucija i građanski rat u Rusiji — —	220
Glava 50. Jevreji posle svetskog rata — od Versajskog mira do Hitlera	223
Glava 51. Nationalsocijalistička „revolucija“ u Nemačkoj — — —	230
Glava 52. Epidemija nacizma — Kritična situacija Jevreja u Evropi —	235
Glava 53. Balfurova deklaracija — Borba za Palestinu — Država Izrael	239
A. Gams: Pogovor — — — — —	241
Hronološka tabela — — — — —	260

